

**O. Jumaýewa, A. Abdyllyáýewa,
G. Hojamammedowa**

ZÄHMET OKUWY BOÝUNÇA TEJRIBELIK

Mugallymçylyk mekdepleri üçin okuw gollanmasy

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Türkmen döwlet neşirýat gullugy
Aşgabat — 2011

UOK 331 : 378

J 79

Jumaýewa O. we başg.

J 79 Zähmet okuwy boýunça tejribelik. Mugallym-
çylyk mekdepleri üçin okuw gollanmasy.

– A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2011.

TDKP № 14, 2011

KBK 74.268 ýa73

© O. Jumaýewa we başg., 2011.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAYDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garassyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

GIRIŞ

Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň „Türkmenistanda bilim ulgamyňy kämilleşdirmek hakynda“ Permanyňyň (15.02.2007ý.) hem-de „Bilim-terbiýeçilik edaralarynyň işini kämilleşdirmek hakynda“ (4.03. 2007ý) Kararynyň talaplaryna laýyklykda, Täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanasynda „Zähmet okuwy boýunça tejribelik“ dersiniň Mugallymçylyk mekdepleriniň talyplaryna mekdebe çenli çagalar edaralarynda işlemek üçin zerur bolan döwrebap bilim bermek, olaryň tejribelik ukyplaryny kämilleşdirmek hem-de çagalary zähmet terbiýesine dogry taýýarlamak usullaryny ele almaklaryny gazanmak wajyp meseleleriň biri bolup durýar.

Mekdebe çenli ýaşly döwründen her bir çaga zähmet işine gatnaşyp başlamalydyr. Onuň çagalar bagynda we maşgalasynda ýerine ýetirýän çylşyrymly bolmadyk borçlary gündelik ýerine ýetirilýän işe öwürülmelidir. Diňe şu şertiň bolmagynda zähmet çagalara bellibir derejede terbiýeleýji täsir edýär. Olaryň zähmetiň ahlak tarapyna aň ýetirmegine ýardam edýär.

Çagalar baglarynda bakja topar, kiçi topar, orta topar, uly topar, mekdebe taýýarlaýyş toparlary bolup, olarda dürli sapaklaryň üsti bilen zähmet çekmek bilen tanyşdyrmaklyk maksada laýykdyr. Aýratyn hem daş-töwerek we tebigat bilen tanyşmak sapagynyň üsti bilen giň mazmunly zähmet terbiýesiniň berilmegi ata Watana, ene topraga söýgi we zähmete höwes döretmekden ybaratdyr.

Mekdebe çenli ýaşdaky çaga üçin oýun esasy iş bolup durýar. Oýnasy gelyän kiçijik çaga zähmet çekmegi öwretmek üçin terbiýeçilik-bilim işini nähili guramaly? Bu ýaşyna mahsus bolan oýun oýnamağa bolan gyzyklanmasyny saklap, onuň işjeňligini zähmet çekmäge bolan islegini kemala getirer ýaly ugrukdyrmak zerurdyr.

Mekdebe çenli ýaşdaky çagalaryň zähmet terbiýesiniň maksatnamalaýyn wezipelerini birnäçe toparyň çäklerinde birleşdirip bolýar.

Birinji bakja topara ulularyň zähmetine çaganyň oňyn garaýşyny terbiýelemek, olara güýjüniň ýetdiginden kömek bermäge ymtylmak, zähmetiň netijelerine gyzyklanma bildirmek ýaly wezipeler girýär. Bu wezipeler çagalar bagynyň ähli ýaşdaky toparlarynda amala aşyrylýar.

Şunuň bilen birlikde, durmuşda zähmet çekmegiň zerurdygy, ulularyň zähmetine bolan gatnaşyk, zähmetiň jemgyýetçilik häsiýeti, zähmet çekmegiň, biriniň aladasyny etmegiň, töweregindäkilere ünsli bolmagyň nähili gowy zatdygy baradaky garaýyşlar çagalarda kemala gelýär.

Zähmet endiklerini kemala getirmäge we olary mundan beýläk kämilleşdirmäge, zähmet işiniň mazmunyny kem-kemden giňeltmäge, şeýle hem oňaly, çeyse, ýeterlik derejede çalt depginde işlemek başarnygyny ele almaga gönükdirilen wezipeler **ikinci kiçi topary** düzýärler.

Ol ýa-da beýleki zähmet endiklerini çagalarda terbiýelemegiň olary ahlak babatda ösdürmek wezipelerini çözmek üçin ýeterlik däl-digi öz-özünden düşnükli. Ýöne şeýle terbiýäniň ähmiýeti çaganyň şahsyýetini kemala getirmekde az däl. Sebäbi islendik endigi ýa-da başarnygy ele almak prosesi hemişe çagada erkiň, tutanýerliligiň maksada okgunlylygyň ýüze çykmagy bilen utgaşýar. Eger kiçi ýaşly çagalar toparynda çagada haýsydyr bir endigi kemala getirmek wezipesi öňde goýlan bolsa, onda şeýle wezipe çaganyň ýaşy ulaldygyça hökman kem-kemden çylşyrymlaşdyrylmalydyr:

- işiň hiline, depginine, öz-özünden guralyşyna, işewürlük, ugurtapyjylyk görkezmegine;
- zähmet boýunça gollanmalary, gurallary, predmetleri ulanyp bilmegine;
- olary arassa, degerli tertipde, bellibir ýerde saklamak endiklerine, başarnyklaryna bildirilýän talaplar ýokarlandyrylmalydyr.

Wezipeleriň **üçünji orta topary** çagalarda käbir şahsyýetlik häsiýetlerini, zähmete yhlas etmek, jogapkärçilik, aladaçylyk,

tygşytylyk, zähmete gatnaşmaga taýýarlyk endiklerini terbiýelemäge gönükdirilendir.

Zähmete yhlas etmek endigini kemala getirmek wezipesi çagalar bagynyň orta toparlarynyň maksatnamasynda göz önünde tutulýar. Bu bolsa aýratyn borçnamalary bolan orta toparynyň terbiýeçisiniň wezipesi bolup durýar we 4-5 ýaşly çaganyň her birinde yhlasly zähmet çekmek başarnygynyň kemala getirilmelidigine çuňňur düşünmegini talap edýär.

Çagalar bagyndaky meýdançada gyzykly oýunlar bilen meşgul bolmaklary we oýnawaçlardan dürli öýjagazlary gurmaklary, çagalarda fiziki erkininiň bardygyny görkezýär.

Orta toparlarda çagalara has ýokary talap bildirilmegi bilen bu wezipe çylşyrymlaşýar, olardan ýatladylmagyna garaşman, işden gaça durman, ýerine ýetirýän wagty zerur tutanýerlilik görkezip, gerek bolan halatynda zähmete goşulmak endigini ýüze çykarmak talap edilýär.

Dördünji uly topar öz işini we umumy işi guramak endiklerini—ähli gerekli zatlary önünden taýýarlap bilmek, zähmet işi tamamlanandan soň, ulanylan zähmet gurallarynyň hemmesini öz degişli ýerinde, ilki bilen hapadan, tozandan arassalap goýmak, iş ornuny tertibe getirmek başarnygyny terbiýelemek wezipelerinden ybarat bolýar.

Uly toparlarda çagalar öz işini we umumy işi meýilleşdirmegini ýönekeýje endiklerini, ol işleriň yzygiderliligini kesgitlemek, işe gatnaşýanlaryň arasynda işleri paýlap bermek, işden soň bilelikde arassalaýyş işlerini geçirmek barada ylalaşmak başarnygyny kemala getirmek wezipesi öňde goýulýar.

Zähmet çekmegiň dowamynda çagalaryň arasynda oňyn özara gatnaşyklary kemala getirmek wezipesi **bäşinji mekdebe taýýarlaýyş topara** degişli bolýar. Munda köpçülikde ylalaşykly we agzybir işlemek, biri-biriňe kömek etmek, deň-duşlaryň işine hoşmeýilli baha bermek, salykatly görnüşde bellik etmek we maslahat bermek ýaly başarnyklaryň ýüze çykmagy göz önünde tutulýar.

Zähmet terbiýesiniň iş tejribesinden görnüşi ýaly, çagada zähmete bolan söýginiň başlanmagy ir kemala gelýär we ol çagalarda özbaşdaklyga, işjeňlige, oýnuň maksadyna, zähmet boýunça berlen tabşyryga ünsli garamagy, ilkinji gezek ýüze çykan wagtyndan ulularyň olara döredýän şertlerine bagly bolýar. Maşgaladaky uly ýaşly adamlaryň we çagalar bagynda çaga bolan şeýle garaýşyň gabat gelýän halatlarynda zähmete bolan söýgini terbiýelemek has üstünlikli bolup geçýär.

Bellenen wezipeler biri-birinden üzňelikde däl-de, ysnyşykly, özara baglanyşykda amala aşyrylýar. Pedagogik işde bu wezipeleriň toplумы bir wagtyň dowamynda amala aşyrylýar.

Çagalara zähmet terbiýesiniň berilmeginiň wezipeleri mekdebe çenli çagalar edaralary tarapyndan şäher şertlerinde-de, oba şertlerinde-de amala aşyrylýar. Oba ýerinde gök önümleri ýetişdirmek, miweli agaçlary ekmek we dürli öý haýwanlaryny, guşlary, towşanlary, geçileri we beýlekileri saklamak üçin giň meýdançalaryň bolmagy uly ähmiýete eýedir. Şäherdäki mekdebe çenli çagalar edaralarynyň özboluşlylygy oba hojalyk zähmetine aýratyn üns bermäge mümkinçilik döretmegine ýardam berýär. Geçirilýän terbiýeçilik işiniň netijesinde çagalar diňe bir bilim almak bilen çäklenmän, eýsem, zähmet çekmek başarnyklaryny hem ele alýarlar. Mekdebe çenli çagalar edaralary gök önüm we bag ekilen meýdançalardan, öý haýwanlaryndan hakyky önüm (gök önümler, kartoşka, pomidor, miwedir iýmiş, şeýle hem towuk ýumurtgasyny we beýleki önümleri) alýarlar. Bu bolsa zähmetiň hakyky netijesidir.

I b a p

ÇAGALAR BAGYNDA ZÄHMET TERBIÝESINIŇ MAZMUNY

1.1. Çagalykdan zähmete bolan söýgini terbiýelemek

Çagalar bagynda terbiýeçi çagalaryň gelen ilkinji gününden başlap, ata Watanyňa, ene topragyna, ata-enesine, Prezidentine, il-halkyna bolan söýgini emele getirmäge çalyşmalydyr. Çagalar bagynyň meýdançasynnda geçirilýän gezelençlerde terbiýeçiler çagalaryň daş-töweregi synlamaklaryna gözegçilik edýärler. Bu bolsa çagalarda oba-şäherlerimize bolan giň düşüňjani, olara bolan söýgini döretmäge mümkinçilik döredýär. Şonuň bilen bilelikde çagalara adamlaryň zähmete bolan höwesleriniň uludygy barada düşünje bermelidir. Çagalar bagynda çagalar dürli görnüşli suratlara seretmegi gowy görýärler. Beýik Galkynyş we täze özgertmeler zamanasynda şäherdir obalarymyz gün-günden gözelleşýär. Köp binalar guruldy we gurulýar. Gezelenç guralanda çagalar synlaýan zatlaryny ýakyndan we elleri bilen elläp görmegi oňat görýärler. Terbiýeçi oba ýerlerinde maldarlaryň, kärendeçileriň, daýhanlaryň ýerine ýetirýän işleri bilen tanyş edýär, çagalar öri meýdanlarda goýunlaryň bakylyşyny görýärler. Goýunlaryň ak, sary ýüňlerini elläp görmek isleýärler. Bu ýüňler bolsa döwlet derejesinde gymmat bahaly çig mal hasaplanýar.

Terbiýeçi goýunlary bakýan çopanlaryň zähmeti barada çagalara gürrüň berýär. Gürründeşligiň soňunda bolsa çagalara birnäçe soraglary berýär. Mysal üçin: Goýunlar tomus paslynda näme iýýärler? Olary gýşda nirede saklaýarlar?

Şu soraglary bermek bilen terbiýeçi çagalaryň aň-düşünjesini ösdürip, olaryň zähmete bolan höwesini artdyryýar. Köp çagalar öz

ejeleriniň, eneleriniň goýunlara ideg edýändigleri barada uly höwes bilen gürrüň berýärler.

Çagalar goýunlaryň ýüňleriniň gyrkylşyna syn edýärler. Çagalar goýun ýüňünden ýüň matalaryň dokalýandygyny, her hili joraplaryň örülýändigini bilýärler.

Munuň ýaly gezelençleriň çagalarda zähmete bolan söýgini emele getirmekde uly ähmiýeti bar, şeýle hem olarda haýwanlara söýgi döreýär.

Gezelençleriň dowamynda çagalar zähmet çekýän ene-atalary we başga uly adamlary synlaýarlar. Çagalaryň içinden gezelenç wagtynda "Men hem çopan boljak" diýýänleri hem tapylýar. Terbiýelenýän çagalar bugdaýdan unuň näderejede alynýandygyna we oňa näçeräk zähmetiň siňdirilýändigine düşünýärler. Çagalar çörek bişirýänleriň çörekleri nähili ýagdaýda taýýarlaýandyklaryna gözegçilik edýärler.

Gezelençden soňra çagalarda soraglar döreýär: Biziň ene-atalarymyz nähili işleýärler? Çörek nireden gelipdir?

Öz soraglaryna kanagatlanarly jogap alan çagalarda ekin meýdanlarynda işlemäge uly höwes döreýär.

Biz elmydama çagalaryň zähmete bolan höweslerini goldamalydyrys we olary hökman zähmete ugrukdyrmalydyrys. Çünki çagalar biziň geljegimizdir.

1.2. Çagalarda zähmete we tebigata bolan söýgini terbiýelemek

Çagalarda zähmeti söýmek we tebigata aýawly garamak duýgularyny terbiýelemek daşky gurşawy goramak boýunça umumy işiň möhüm wezipeleriniň biri bolup durýar. Çagany hemmetaraplaýyn ösdürmekde, onuň şahsyýetini kemala getirmekde bu işiň ähmiýetine düşünmek bilen, ähli ýaşly çagalar toparlarynyň tebigat burçunda işi guramaga içgin üns berilmelidir.

Eýýäm orta topardaky çagalar berilýän tabşyryklary özbaşdak ýerine ýetirmäge höwesjeň bolýarlar. Ýöne muňa garamazdan, hat-da uly topardaky çagalaryň arasyndan hem özüniň başlamagy bilen işe

girişmäge meýillisi bolýar. Şeýlelikde, durmuşa geçirilen tejribelere seredip geçeliň.

1. Mysal üçin, mekdebe taýýarlaýyş topardaky çagalaryň diňe ýedisi özüniň başlamagy bilen işe girişdiler we höwes bilen işlediler, başlan işlerini ahyryna çenli ýerine ýetirmegiň hötdesinden geldiler. Çagalaryň on altysy terbiýeçiniň görkezmesi boýunça, iş etmelidigi ýatladylyp durlansoň, işe girişdiler. Galan ýedi çaga işden her hili edip ýüz dönderip, düýbünden işlemek islemediler. Şundan görnüşi ýaly, çagalaryň hemmesinde-de zähmete bolan gyzyklanmany döretmek, olarda öz borçlaryna jogapkärli çemeleşmegi terbiýelemek meselesiniň zerurdygy aýdyň ýüze çykdy.

Bu meseläni çözmek üçin, ilki bilen, çagalary tebigat bilen tanyşdyrmagyň, olaryň zähmet işini guramagyň usulyýeti boýunça edebiýaty, çagalar baglaryndaky işler boýunça toplanan tejribe beýan edilýän makalalary okap öwrenmek köp babatda peýdaly bolýar. Şu maksat bilen terbiýeçiler dürli oýunlaryň üsti bilen çagalarda zähmete bolan gyzyklanmalary döretmelidir.

Terbiýeçi nobatçylyk etmek we tebigat burçy barada çagalar bilen söhbetdeşlik sapagyny geçirende:

- olara nobatçynyň öz deň-duşlaryna işleri nähili paýlamalydygyny;

- ösümlükleriň suwarylyşy, haýwanlaryň ýataklarynyň arassalanlyşy we beýleki işleriň ýerine ýetirilişi barada düşünje bermelidir.

Terbiýeçiniň görkezmesi esasynda çagalaryň işe ünsi çekilýär. Şeýle hem haýwanlara, ösümlüklere ideg etmegiň zerurlygy olaryň ýaşamagy we ösmegi üçin ähmiýetlidigi düşündirilýär. Çagalara bütin ýylyň dowamynda yzygiderli ekin ekip ýetişdirmek, guşlara ýým bermek, ösümlükleri ösdürip ýetişdirmek ýaly düşüňjeleriň berilmegin-den ybaratdyr.

Tebigat burçunda çagalaryň işleýşi we olaryň özara gatnaşyklary synlananda olaryň käbiriniň borçlary paýlanylanda, öz borçlaryny ýoldaşlarynyň biriniň üstüne ýüklejek bolýan wagtlaryna duş gelinýär. Şunuň ýaly hereket etjek bolan çagalar bilen ikiçäk söhbetdeşlik geçirilýär. Yhlasly zähmet çekmegiň netijesinde tebigat burçundaky

haýwanlaryň ýagdaýynyň gowulaşandygyna, guşlaryň arassa ketekde öňküsinden has şadyýan saýraýandygyna üns bermegi maslahat bermek maksada laýykdyr.

Çagalaryň käbiri tebigat burçunda nobatçylyk etmekden ýüz döndermese-de, işi höwessiz ýerine ýetirýär. Kähallatlarda bolsa işi tamamlaman, oýun oýnamaga gitmäge synanyşýan pursatlary hem bolýar. Şeýle ýagdaýda terbiýeçi ilkişada işiň gowy ýerine ýetirilmändigini görkezmeli bolýar. Soňra bolsa edilen işi täzedan ýerine ýetirmeklik talap edilýär. Kem-kemden çagalar terbiýeçi tarapyndan edilýän gözegçilige öwrenişip başlaýarlar. Tabşyryklary has yhlasly, talaba laýyk ýerine ýetirip ugramagyna ýardam berýär.

Değişli endiklerň bolmandygy üçin, çagalaryň işi ýerine ýetirmekden boýun gaçyrýan ýagdaýlary hem bolýar. Olar haýwanlara we guşlara ideg etmekde gowy endikleri bar bolan çagalara berkidilýär. İş oňarýan çagalardan heniz endigi bolmadyklara haýsy işi nähili ýerine ýetirmelidigini görkezmegi talap edilýär.

Özüne ynamсыз çagalary haýwanlara ideg etmek boýunça öz borçlaryny başardygyndan özbaşdagrak ýerine ýetirmäge meýil-lendirýär. Munuň üçin işi nähili ýerine ýetirmegi gös-göni onuň ýerine ýetirilişini görkezmek, deslapdan işleriň yzygiderliligini ara alyp maslahatlaşmak, çaganyň islendik işiniň başlangyjyny makul-lamak, onuň öz güýjüne ynamyny goldamak ýaly usullary ulanmak-dan ybaratdyr. Ösümlüklere we haýwanlara ideg etmek boýunça gowy endikleri bar bolan çagalardan berlen tabşyrygy ýerine ýetirişlerini gürrüň bermek we yhlasly ýerine ýetirilen iş üçin olary ýoldaşlarynyň arasynda öwmek maslahat berilýär.

Terbiýeçiler nobatçylyk wagtynda borçlaryň paýlanyşy barada çagalaryň arasynda ýygy-ýygydan gürrüň geçirip durmalydyr. İşe yhlasly garaýyş babatda anyk mysallary beýan edilýän hereketleri, işiň netijeleri seljerilýär. Umumy iş edilýän wagtynda biri-birine kömek bermek ýaly düşüňjeler berilýär.

Terbiýeçi haýwanlaryň gijesine hem-de dynç günleri iýmsiz we suwsuz galdyrylmaly dăldigini düşündirmelidir. Her gün öýe gaýt-mazdan ozal guşlaryň iýminiň bardygyny barlap durmagy endik et-

mek çagalara öwredilmelidir. Ertesi irden çagalar bagyna gelenlerinde, çagalaryň biri guşlar üçin gök önüm getirse, beýleki biri guşlar üçin niýetläp almadyr, däne getirmek ýaly düşüňjeleriň döremegine getirýär.

Indi çagalaryň hemmesiniň diýen ýaly tebigat burçunda ýaşayan haýwanlara öňküsinden has ünsli bolmagy öwrenmegine ýardam berýär.

Şu sebäpden dekabryň aýynda tebigat burçunda nobatçylyk etmegiň tertibi we düzgünleri barada gaýtadan söhbetdeşlik sapagy geçirilmelidir. Çagalaryň tebigatda ýaşayan haýwanlar baradaky bilimleri anyklaşdyrylýar. Ösümliklere we haýwanlara näme sebäpden ünsli, aladaly garamalydygy barada olar bilen gürrüň geçirilip, gurallaryň we esbaplaryň saklanylmaly ýerleri barada olara ýene bir gezek düşündirilmegi çaganyň aňynda galmagyna uly täsir edýär.

Öz synlamalarynyň netijeleri beýan edilýän gündelik ýöretmelidir. Gündelikde tebigat burçunda özlery üçin gyzykly zatlary surat depderde surat görnüşinde çekmekleri barada düşüňje bermelidir.

Ösümlikler babatda gyzyklanmasyny döretmek we olara aýawly garamak boýunça çagalarda degişli endikleri ösdürmäge olaryň özleryniň ösümlikleri ösdürip ýetişdirmegi has gowy ýardam edýär. Ýanwar aýynda köki miweli ösümlikleriň ekilişi barada olar bilen sapak geçirilýär. Onuň öňündäki gün çagalar bilen topragy taýýarlamaşydyr. Daşjagazlary saýlamak, ýeri agdaryp ýumşatmak, suwurmak işleri geçirilýär. Ekin ekilýän wagty köki miweli ösümlikleriň güýzüne ekilmelidigi, şugundyryň we käşiriň iýmek üçin ulanylýandygy, petruşkanyň bolsa naharyň ýany bilen işdäaçar hökmünde äberilýändigini düşündirilmelidir. Ösümlikler gögerip çykanda, çagalar örän begenýärler. Nobatçylar bolsa syn etme albomynda ol ösümlikleriň suratyny çekmäge höwesli bolýarlar. Çagalar hasyllary ýygnamagy, haýwanlaryň otlashyny synlamaga höwesjeň bolýarlar.

2. Çagalar bagynda zähmet terbiýesiniň ähmiýeti barada aşakdaky dürli mysallara seredip geçeliň:

Bahar paslynyň başynda hyýar ekdik. Çagalar nahallara suw berip, olaryň düýbünü ýumşadyp durdular. Maý aýynyň başynda hyýar

gülledi. Terbiýeçiniň çotgajyk bilen hyýar güllerini tozanlandyryşyny synlap, çagalar munuň näme üçin gerekdiği bilen gyzyklandylar. Soňra olaryň özleri hem meýdandaky gülleri tozanlandyryan arylaryň otagda ýokdugyny, şonuň üçin gülleri çotgajyk bilen tozanlandyrmaly bolýandygyny ýoldaşlaryna düşündirip başladylar. Iýul aýynda gökje hyýaryň peýda bolanyny görenlerinde, çagalaryň şatlygynyň çägi bolmady.

Mart aýynda otag ösümlikleriniň sapmasy hem çagalaryň gatnaşmagynda geçirildi. Diňe bir otag ösümlikleriniň köpelişi bilen tanyşdyrylmagy däl, eýsem, olary ösdürip ýetişdirmäge, olara ideg etmäge çagalarda gyzyklanmany döretmegi terbiýeçiler öz öňünde maksat edip goýdular. Çagalara ösümlikleri diňe bir tohumdan däl, eýsem, sapmak arkaly hem ösdürip ýetişdirip bolýandygy barada düşünje berildi. Eger birnäçe ýaprakly şahajygy (çybygy) kesip alyp, ony toprakda oturtsaň, täze ösümlik gögerýär. Soňra terbiýeçi çagalar bilen her hili ösümlikleriň şahajyklaryny kesip gördi. Şahalaryň näzik, port bolýandygyny, olarda köküň ýokdugyny, olary ekmegiň düzgünlerini çagalara düşündirdi. Çagalaryň hersi bir şahany kesip aldy-da, ony toprakda oturtdy. Eger ol şahajyklarda täze ýaprajyklar peýda bolsa, onda şahanyň toprak bilen alşyp, düýp tutýandygyny çagalara düşündirmeli.

Çagalar nahallara yhlasly ideg etdiler: heniz kök almadyk nahallara Gün şöhlesiniň göni düşmezligi barada alada etdiler, olary suwaryp we tozanladyp durdular. Ilkinji ýaprajyklaryň peýda bolmagyny uly şatlyk bilen garşyladylar. Nobatçylar surat depderde ýaprak çykaran ösümlikleriň suratyny çekdiler. Biraz ösüp, ulalan nahallary soňra küýzejiklere göçürdik we olary öz tebigat burçumyzda ýerleşdirdik, olaryň bellibir bölegini bolsa beýleki toparlara berdik.

Çagalarda zähmete we tebigata bolan söýgini terbiýelemekde çagalar bagynyň we maşgalanyň alyp barýan işinde yzygiderli utgaşyklylyk bolmalydyr. Çagalarda zähmete bolan söýgini terbiýelemekde ene-atalaryň biziň kömekçilerimiz bolmagyny gazanmak, olary bu iş bilen gyzyklandyrmak maksady bilen, şahsyýetiň ahlak häsiýetlerini ösdürmek we terbiýelemek üçin tebigatda zähmetiň uly

ornunyň bardygyny, çagalaryň zähmet çekmäge ukyplydygyny olara açyp görkezmek, bu barada içgin gürrüň bermek zerurdyr.

Otag ösümlikleri maşgalalaryň köpüsünde bar, ýöne çagalaryň mümkinçiliklerini bilmänsoňlar, olara ideg etmäge çagalara rugsat bermeyärler. Netijede bolsa, çagalar bagynda zähmete bolan gyzyklanmany çagalarda kemala getirmek we ösdürmek babatda edilýän iş dowamsyz bolup galýar. Şu sebäpden hem, çagalaryň çagalar bagynda işleýşini ene-atalara görkezmeli diýlen netijä gelindi.

„Terbiýe zähmetden başlanýar“, „Tebigatyň özi terbiýeleýär“ diýen ýaly diwarlyklarda çagalaryň işleýşi şekillendirilen suratlary görüp, ene-atalar hakykat ýüzünde çagalarynyň näme edip bilýändigleri bilen içgin gyzyklanyp başladylar. Maralyň ejesi gyzyň ösümlüklere nähili ideg edip bilýändigini, onuň bu işi nähili başaryp bilýändigini barada sorady. Biz bu gyzjagazyň otag ösümlüklerini örän gowy görýändigini, olara suw bermegi, ýapraklaryndaky tozanlary süpürşdirmegi, topragyň ýumşatmagy başaryandygyny gürrüň berdik. Gyzjagazyň ejesine bu zatlary eşitmek ýakymly boldy, ol bu işleri başaryan dälir öýdüp, öýde heniz oňa munuň ýaly işleri tabşyрмаýandygyny aýtdy.

Birnäçe gün geçenden soň, Maral çagalar bagyna gelip, indi oňa öýünde-de ösümlüklere ideg etmegi ynanýandyklary barada gürrüň berdi.

Amanyň ejesine bolsa, biz onuň oglunyň höwes bilen işleýändigini we ýoldaşlaryna kömek berýändigini gürrüň berdik. Ýöne Amanyň ejesi bize birbada ynanmady, sebäbi ol öýde bar bolan haýwanjyklara ideg etmek babatda hiç hili gyzyklanma bildirmeýän eken. Ejesi bilen bolan gürrüňdeşlikden belli bolşy ýaly, Amana öýde tabşyrylýan işleriň hemmesini onuň yzyndan täzedan etmeli bolýar eken, ejesi hem oňa işleri nähili etmelidigini düşündirmegi kyn görüp, hemme zady özi edenini gowy görýär eken. Şonuň üçin hem öýde edilmeli işlere kömekleşmek höwesi bolmansoň, oglanjyk hiç bir işe goşulman geziberipdir. Biz Amanyň ejesine topar işleýän wagty gelip görmegi maslahat berdik. Aman ýoldaşlary bilen guşjagazlaryň ketejiklerini yhlasly arassalap, olara iým berişdirdi. Biz oglanjygyň yhlasly

işländigini onuň ýoldaşlarynyň arasynda aýratyn tapawutlanýandygyny belledik. Şundan soň öýünde-de haýwanlara ideg etmek öwredilip, edýän işleriniň endiklerini ele alýança, ony höweslendirip başladylar. Ol bu barada çagalar bagyna gelen wagty gürrüň berdi.

Käbir maşgalalarda tebigat burçunyň öýde saklanylmagyna gereksiz zat hökmünde garalýar. Şeýle maşgalada ýaşayan çagalar çagalar bagynda-da guşjagazlara ideg etmäge känbir höwes bildirmeýärler. Biz şol maşgalalardaky ene-atalara öýlerinde tebigat burçuny gurnamagyň zerurdygyny düşündirdik. Olar bilen ýörite taýýarlanylýp, gürründeşlik geçirdik. „Otag ösümliklerine nähili ideg etmeli?“, „Akwariuma we onda ýaşayan jandarlara nähili ideg etmeli?“ diýen ýaly temalardan göçme bukjalar taýýarladyk.

Biziň işimiz boş bolmady. Çagalaryň terbiýelenýän maşgalalarynda otag ösümlikleri, her hili haýwanjykly ketejikler, balyjakly akwariumlar peýda bolup başlady. Indi ene-atalar çagalary bilen bilelikde olara ideg edýärdiler. Gözeljigiň gürrüň bermegine görä, ol ejesine güljagazlary ekmäge, olary suwlamaga kömekleşipdir. Sapar kakasy bilen ösdürip ulaldan gyzyly reňklije balyjagyny çagalar bagyna getirdi, ol kakasy bilen indi bu ýerde hem şeýle balyk bolmaly diýen netijä gelipdir. Çagalaryň zähmete bolan garaýşynyň üýtgeýändigini görmek bizi begendirýärdi. Olaryň köpüsinde işe gyzyklanma we jogapkärli garaýyş döretdi, çagalar höwes bilen iş başarnyklaryny görkezip başladylar.

Tebigata bolan söýgi söz bilen däl-de, adamyň ony bilmegi, onda zähmet çekmegi, söýmegi, tebigaty gowulandyrmaga ymtylmagy, oňa aýawly garamagy bilen terbiýelenýär.

1.3. Zähmetde özbaşdaklygy terbiýelemek

Zähmet boýunça edebiýat, abraýly terbiýeçileriň iş tejribesi bilen tanyşmak terbiýeçi üçin örän peýdalydyr. Kiçi topardan başlap, çagalar başaryan zähmet işlerini ýerine ýetirmäge işe çekilýär. Kem-kemden olaryň zähmet borçlarynyň çägi giňeldilýär. Zähmet çekmegi öwretmegiň dowamynda çagalarda jogapkärçilik, özbaşdaklyk ýaly ukyplar terbiýelenýär. Olaryň beýleki deň-duşlary bilen ylalaşyp

bilmek, köpçülik bolup çekilýän zähmetde iş borçlary paýlaşmak, işi agzybir ýerine ýetirmek, biri-biriňe kömek bermek ýaly häsiýetleri ösdürilýär.

Dürli häsiýetli çagalaryň terbiýelenişine seredip geçeliň.

I. Mekdebe taýýarlaýyş toparyna ýylyň başynda terbiýelenmäge gelende, çagalar köp zady bilýärdiler we bellibir işleri ýerine ýetirmegi başaryýardylar. Olaryň köpüsi işjeňlik, zähmetsöýerlik, guramaçylyk häsiýetlerini görkezip bilýärdiler. Ýöne olaryň arasynda ynjk, oňsuz, gödek häsiýetlileri hem bolýar. Şeýle çagalar tabşyrylan işe beýlekiler ýaly jogapkärçilikli garamaýarlar.

Çagalaryň hususy aýratynlyklaryny göz önünde tutmak bilen olary şertleýin üç topara bölmek bolýar.

Birinji topara ylalaşmaga başaryan, bilelikde işlenilende borçlary paýlaşmaga ukyply, özbaşdak, iş başarnygyny görkezip bilýän, tabşyryklary çalt we yhlasly ýerine ýetirýän çagalar alynýar. Ýoldaşlaryna kömek bermek we öz edýän işleriniň hilini gowulandyrmak babatda olaryň endiklerini ösdürmek boýunça geçirilmeli işleri meýilleşdirilýär.

Ikinji topara özüne ynamsyz, çekinjeň, diňe terbiýeçiniň ýa-da has işjeň ýoldaşynyň ýolbaşçylygynda höwes bilen işleýän çagalar alynýar. Olar bilen iş geçirilende çagalaryň zähmet endiklerini kämilleşdirmek, olaryň özbaşdaklygyny höweslendirmek, özlere bolan ynamy terbiýelemek zerur diýlip bellenilýär.

Zähmet endikleri bar bolan, iş başarnygyny görkezip bilmeýän we edýän işini doly tamamlap bilmeýän çagalar üçünji toparda jemlenýär. Olarda zähmete bolan gyzyklanmany ösdürmek, özbaşdaklygy, jogapkärçiligi, zähmet çekmek islegini, yhlaslylygy, edýän işlerini gowy we doly ýerine ýetirmek endiklerini terbiýelemek maksada laýyk diýlip bellenilýär.

Bellenen wezipeleri durmuşa geçirmäge ýylyň başyndan başlanýlar. Tebigat burçundaky nobatçylyk wagty birinji we ikinji toparyň çagalaryny bile goşup, iş geçirmäge çalşýlar. Olaryň diňe bir işe bolan ukyby, iş depgini däl, eýsem, iş başarnygyny görkezip

bilişleri, ýoldaşlaryna kömek bermäge taýýardygy göz önünde tutulýar. Çagalary iki-ikiden goşup, iki maksady öz önümizde goýýarys:

1. Çagada ýoldaşlyk duýgusyny terbiýelemek.

2. Tebigat burçunda nobatçylyk etmek üçin zerur bolan zähmet endiklerini we başarnyklaryny berkitmek.

Naharhanada nobatçylyk edilýän wagty „Stoluň üstündäki zatlary dogry goýuşdyryp, stoly kim gowy bezäp biler?“ atly bäsleşik görnüşli çäre geçirilýär. Şunuň bilen birlikde, nobatçylar bilen stoly nähili bezemelidigi barada gürrüňdeşlik geçirilýär. Olara öz borçlaryny gyzyklanma we höwes bilen ýerine ýetirmäge ýardam berýär. Ýerine ýetirýän işlerine jogapkärli çemeleşýärler. Şunuň ýaly tärleriň ulanylmagy aýratyn hem kiçi we orta topardaky çagalara oňyn täsir edýär. Olarda öz mümkinçiliklerine bolan ynam, edýän işlerine gyzyklanma, olary doly we beýlekileriňkiden pes bolmadyk derejede ýerine ýetirmek höwesini döredýär.

Ýerine ýetirilýän işlere baha bermäge, adatça, hemme toparlardan çagalara çagyrylýar. Olara işiň hili barada öz pikirlerini aýtmak öwredilýär.

II. Indi bolsa terbiýeçiniň ýobaşçylygynda çagalaryň tejribe işlerine seredeliň:

Jemalyň nobatçylygyna (birinji topar) ýokary baha berdiler, sebäbi ol gowy işläp, hemme zady ýerbe-ýer goýuşdyrmagy başarypdyr. Myradyň nobatçylygyna (üçünji topar) eden işini çagalara halamadylar, ol çarşajygy diňe özi üçin goýupdyr. Çagalara muňa ýaramaz iş hökmünde baha berdiler. Diňe bir özüň barada däl-de, eýsem, ýoldaşlaryň barada alada etmegiň gerekdigini belläp geçdiler.

Edilen işlere baha berşini terbiýeçi çagalaryň pikirini diňläneninden soň aýdýar. Ol nämäniň şowly, nämäniň şowsuz bolandygyny belläp geçýär, çagalara kemçilikleri düzetmek barada maslahat berýär. Çagalaryň hemmesiniň arasynda edilen işlere baha berlende, ýerine ýetiren işlerine gowy baha berilmegine, hususan-da, ikinji toparyň çagalary ýeňiji bolmagy isleýärler.

Çagalaryň nobatçylara bolan garaýşy üýtgäp başlady, çagalarda olaryň zähmetine sarpa goýmak, nobatçynyň ähmiýetini bilmek duý-

gusy peýda boldy. Soňra çagalar öz nobatçylyk etmeli gününe sa-byrsyzlyk bilen garaşyp başladylar, şol gün irräk gelip, nobatçylyga ykjam taýýarlanyp ugradylar.

Zähmet, oňa gatnaşmak we ony meýilleşdirmek meselele-rinde biz çagalaryň özbaşdaklygyny gazanmaga ymtylmalydyrys. Köp ýagdaýlarda bu meseleler çagalar bilen bilelikde ara alyp maslahatlaşylmalydyr. Haýsy serişdäni we ony näçe mukdarda alma-lydygy, ony nirede we nädip ýerleşdirmelidigi, zähmete gatnaşýan çagalaryň arasynda borçlary nähili paýlamalydygy baradaky çözgütleriň çagalaryň özleriniň tapmagy öwredilmelidir. Nähili işe başlamalydygyny we ony nähili çalt tamamlamalydygyny köpçülik bolup maslahatlaşmagy başarmalydyr.

Mysal üçin, toparyň bolýan otagynda arassalaýyş işlerini geçirmek üçin bir gün öňünden ýygnanyşýarys-da, näme edilmeli-digini maslahatlaşýarys. Kimiň kim bilen işleşmelidigini we näme etmelidigini çagalar özbaşdak ylalaşýarlar. Çagalar şeýle zähmet çekmegini halaýarlar, sebäbi köpçülik bolup zähmet çekmek hem lezzetli, hem gyzykly bolýar. Iş tamamlanandan soň, onuň netijelerini we hilini özleriniň seljermeli boljakdygyny çagalar öňünden bilýär. Şonuň üçin işi biri-birinden gowy ýerine ýetirmäge çalyşýarlar. Her bir çaga öz ýoldaşlarynyň ýanynda ýüzi gyzarmaz ýaly yhlas edip işleýär.

Biz çagalaryň zähmet çekmegini olaryň oýun oýnamagy bilen ysnyşykly baglanyşykda guramaga çalyşýarys. Mysal üçin, daşardaky gary aýyrmaly bolanda, işçiler toparyny döretmek teklipe edildi. Ça-galar bu teklibe höwes bilen seslendiler. Iki topara bölünip, olara-da ýolbaşçy belledik. Iki topar ýolbaşçynyň ugrukdyrmagynda biri-birinden gowy işlemäge çalyşdy. Netijede, çagalar bu işden uly lezzet aldylar. Soňra çagalar şeýle toparlary özbaşdak gurap, işe girişmegi öwrendiler.

Bir gezek Bossanjiygyň gurjagynyň ýerde bulaşyp ýatandygyny gören terbiýeçi, munuň gowy däldigini, gyzjagazyň gurjagyny eline alyp, onuň köýnejigini düzediştirmelidigini sypaýylyk bilen oňa düşündirdi. Bossan eden işini beýleki çagalara-da gürrüň berdi.

Eger ol ýa-da beýleki bir işi çaga özbaşdak edip bilmeýän bolsa, onda oňa işiň tärini, ony nähili ýerine ýetirmelidigini görkezmek netijeli bolýar. Şu sebäpden hem, ulularyň özleriniň görelde görkezmegi çagalar üçin uly ähmiýete eýedir.

Çagalarda özbaşdak zähmet çekmek ukyplaryny ösdürmek terbiýeçiniň ene-atalar bilen ýakyndan hyzmatdaşlykda bolmagyny hem talap edýär. Çagalar bagynda öwredilen endiklerdir başarnyklar çaganyň öz öýünde hem ösdürilmelidir.

Çagalarda özbaşdaklyk duýgusyny terbiýelemek bilen terbiýeçi olaryň ýoldaşyna kömek bermek, başga birine hemaýat etmek ýaly islegleriniň kemala gelmegine mümkinçilik döredýär.

Bitertipligiň gowy dældigini we ony hökman düzetmelidigini terbiýeçi hemişe çagalara öwredip durmalydyr.

Adatça, ene-atalar bilen „Zähmet bilen terbiýelemek“, „Maşgalada çaganyň zähmeti hakynda“, „Çagalaryň zähmeti we olaryň akyly taýdan ösüşi“ atly temalardan gürründeşlikler geçirilmelidir.

Ýylyň ahyrynda haýsydyr bir işi çagalaryň özleriniň başlangyç iş başarnyklaryny görkezmeklerinde ýerine ýetirmäge höwes bildirmegi bolsa bu ugurda geçirilen terbiýeçilik işiniň miwesidir.

1.4. Ulularyň zähmeti bilen tanyşlyk

Nazary we tejribede mekdebe çenli kiçi ýaşly çagalarda zähmet barada düşüňjäni emele getirmek zähmetiň adamlaryň durmuşyndaky orunlaryny çagalaryň aňyna ýetirmäge uly üns berilýär. Çagalar bagynda berilýän terbiýäniň ilkinji wajyp meseleleriniň biri hem köpçülikleýin zähmetiň ähmiýetini düşündirmektir.

Çagalar bagyndaky 5-6 ýaşly çagalar aýry-aýry hünärler, kärler boýunça azajyk düşüňjä eýedirler. Olar bu barada bilseler hem zähmetiň adam durmuşyndaky ornuna doly derejede düşünmeýärler. Çagalara zähmetiň jemgyýetiň durmuşyndaky ähmiýetini çagalara düşündirmek kyndyr. Sebäbi bu düşüňje köptaraplydyr. Çagalara zähmet barada düşüňje bermezden öň, terbiýeçi olara her bir edilýän işiň bellibir maksadyny we bellibir talap edilişini düşündirmelidir. Predmet ýa-da başga bir zat barada çagada ýeterlikli düşüňje bar bolsa, ol

şol zadyň emele gelmegi üçin çekilen zähmetiň, edilen işiň ähmiýetine düşüner. Gap-gaçlary ýuwmak, nahar taýýarlamak, egin-eşikleri ýuwmak we ş.m-ler çagalaryň gündeki görýän, ýaşayan ýerinde ulularyň edýän bellibir zähmetine, onuň näme üçin edilýändigine düşünmek arkaly zähmet barada ýuwaş-ýuwaşdan umumy düşünje emele gelýär. Meselem: Çagalar bagyndaky eneke gap-gaçlary ýuwdy, gap-gaçlar arassalandy. Günortanlyk saçagyny ýazdy – naharlar taýýar edildi. Çagalaryň düşeklerini ýatmaga taýýarlady.

Körpeler ulularyň zähmetini görenden soň, zähmet çekmäge söýgi döreýär we ululardan zähmet çekmegiň tärlerini öwrenýär. Şonuň üçin körpeler aşakdaky berilýän maglumatlarda görkezilişi ýaly, ulularyň ýerine ýetirýän işlerine syn edýärler we olara öýkünmegi gowy görýärler.

Terbiýeçi ene-atasynyň ýok ýerinde çagalaryň aladasyny edýär. Aşhanaçy çagalaryň garny dok bolar ýaly nahar taýýarlaýar. Tikiň köýnek, palto we ş.m-ler tikýär. Ol adamlaryň hemmesinde egin-eşik bolar ýaly alada edýär. Terbiýeçi çagalaryň ünsüni şular ýaly hünär eýeleriniň işine çekse, çagalar edilen işiň netijesine gowy düşüner. Şeýdip, ýuwaş-ýuwaşdan çagalary has çylşyrymlyrak hünärler bilen tanyşdyryp durmaly. Bu düşüňjeleri diňe uly ýaşly mekdebe taýýarlaýyş topardaky çagalara düşündirmek maksada laýykdyr. Görşümüz ýaly, köpçülikleýin zähmet düşüňjesiniň çagalarda dogry emele gelmegi üçin, ony yzygider alyp barmalydyr.

1. Terbiýeçiler çagalar iş edip durkalar, şol işiň netijesini görmegini, işiň maksadyna düşüňmegini we onuň näme üçin gerekdigini öwretmelidirler.

2. Terbiýeçiler çagalara zähmet barada köp maglumatlar bermegi başarmalydyrlar.

3. Zähmetiň netijesine çagalaryň ünsüni çekmelidirler.

4. Kiçi ýaşly çagalarda zähmet düşüňjesi emele gelenden soň, olar ulanýan zatlarynyň gadyr-gymmatyna düşüňýärler.

5. Çagalar ele alan zähmet endikleriniň esasynda öz aralarynda tejribeçilik geçirmelidirler.

Bu bolsa çagalarda zähmete bolan höwesleriniň artmagyna getirýär we olar eden işleriniň netijesini görýärler.

1.5. Öz-özüňe hyzmat etmek

Öz-özüňe hyzmat etmek boýunça zähmet çylşyrymly bolmasa-da, takyk guramaçylygy talap edýär. Zähmet işiniň özi şahsy islegleri kanagatlandyrmak bilen bagly, olara çagalaryň öz borçlaryny gündelik, dowamly we ulgamlaryň ýerine ýetirmäge gatnaşmagy ýaly görnüşde guralmagyny talap edýär. Olaryň ýerine ýetirilmegi üçin çagalar terbiýeçiniň we deň-duşlarynyň öňünde jogapkärçilik çekýärler. Öz-özüňe hyzmat etmek boýunça şol bir tabşyrygyň dowamly wagtda ýerine ýetirilip durulmagy ony amala aşyrmagyň usulyny, çaltlygyny we hilini özleşdirmegi üpjün edýär. Diňe şundan soň öz-özüňe hyzmat etmek boýunça borçlaryň gerimi giňeldilýär we çagalara has ýokary talaplar bildirilip başlanýar.

Işiň öz wagtynda edilmeginiň we hiliniň hasabatyny ýöretmek öz-özüňe hyzmat etmek boýunça işiň çagalar bagynda-da, öýde-de üstünlikli guralmagynyň aýrylmaz şerti bolup durýar.

Mekdebe çenli ýaşdaky çagalaryň öz-özüňe hyzmat etmegini guramakda pedagogik - jemagat tarapyndan bildirilýän talaplaryň bitewi bolmagy zerurdyr.

Mysal üçin, birinji kiçi ýaşly çagalar toparynyň terbiýeçisi çagalary ukudan soň geýindirýär. Ol howlukmaýar-da, arasyny üzmän, gürleşip durýar: „Ine, häzir köwüşjagazlarymyzy geýeris, ilijiklerimizi dakarys. Hany, göreli, seniň özüň köwüşüňi nähili edip geýersiň? Örän gowy. Men häzir seniň ökjejigiňi düzedeýin, bolmasa ol birazajyk eplendi. Indi bolsa, köýnejigiňi geý, men bolsa Myrada geýinmäge kömek edeýin“. Maksat zähmet çekýär, ýöne hemme zat ugruna bolup hem duranok. Terbiýeçi oňa biraz kömek edýär, soňra bolsa oňa özbaşdak işlemäge (hereket etmäge) mümkinçilik berýär. Haçan-da şu toparyň beýleki bir terbiýeçisi çaltrak geýindirsem bolýar diýip, işi mehaniki tertipde ýerine ýetirýän bolsa, onda muňa gowy hem diýip bolmaz, onuň netijesi hem bolmaz. Terbiýeçiniň (uly adamyň) şeýle

etmeginiň netijesinde çagalar öz-özlerine hyzmat etmegi kyn görüp başlaýarlar.

Berk bellenen düzgüniň, ýuwunmak, geýinmek, naharlanmak ýaly durmuş işleriniň yzygiderliginiň çagalaryň durmuşynda berjaý edilmegi olaryň öz-özüne hyzmat etmegini guramakda aýratyn ähmiýete eýe bolýar. Durmuşyň takyk, yzygiderli tertibi çagalarda olaryň kiçiliginden terbiýelenmegi gerek bolan medeni endikleriň biri bolup durýar.

Ýörite maddy binýadyň döredilmegi öz-özüne hyzmat etmek endiklerini berkitmäge ýardam edýär. Toparda we eşik çalşylýan ýerlerde çaganyň tertibi saklap durmagy üçin gerekli bolan enjamlar ýerleşdirilmelidir. Mekdebe çenli uly ýaşly çagalar hemişe ulanar ýaly dürli reňkdäki we ululykdaky ilikler toplumly guty, dürli reňkli sapaklar, köwüş üçin kremler, eşik üçin çotga olara elýeterli edilip goýulmalydyr.

Öz-özüne hyzmat etmek boýunça zähmeti terbiýeçiniň düzgünleşdirmegi (normalaşdyrmagy) möhümdir.

Baş ýaşly Sapar ilkinji gezek çagalar bagyna geldi, ol zähmet çekmäge öwrenişmedikdi. Ukudan oýanan badyna, terbiýeçi ondan ýorgan-düşegini ýygnaşdyryp, tertibe getirmegi bada-bat talap etdi. Oglanjyk muňa garşylyk görkezdi, işi ýerine ýetirmäge höwes-siz girişdi we ahyrky netijede-de, ol işi edip bilmedi. Çagada heniz iň ýönekeýje endikler hem ýokdy. Ol telpejigini, paltosyny nähili geýmelidigini hem oňly bilmeýärdi, oňa bolsa, „Geýiň!“ diýip aýdýarlar. Şunuň ýaly çylşyrymly işiň hötdesinden gelmegiň oňa kyn boljakdygy öz-özünden düşnükli bolsa gerek. Onuňky hiç ugruna bolmaýar, onsoň ol öz güýjüne, ukybyna bolan ynamy ýitirýär. Ine, hut şunuň üçin hem iň ýönekeýje, ýeňil tabşyryklary bermekden başlap, çagalara hemişe öz-özüne hyzmat etmek boýunça zähmeti öwredip durmak zerur bolup durýar. Şunuň bilen birlikde, bu işleri çagalaryň gowy ýerine ýetirmegine başdan gözegçilik edip durmaly. Oýnawaçlary ýöne bir aýryp goýanyň gowy däl, bu işi gowy, dogry we çalt ýerine ýetirmegi öwrenmeli.

Öz-özüňe hyzmat etmegi guramak bilen, terbiýeçiler arassaçylyk talaplarynyň berjaý edilişine ýeterlik derejede we oýlanyşykly gözegçilik etmelidirler. Bu halatda berk gözegçilik gerek bolýar: eşik geýmek, iligi tikmek uzak dowam etmeli däl, bolmasa, çagalaryň özleri aňmasa-da, birmeňzeş işden olar irip başlaýarlar; mekdebe çenli uly ýaşly çagalaryň gaýçy, iňňe bilen işlemegi üçin ýeterlik derejede ýagtylyk bolmalydyr we bu predmetler çagalaryň aňsat baryp bilýän ýerlerinde saklanylmalydyr.

II b a p

KAGYZ WE GATY KAGYZ BILEN İŞLEMEK

2.1. Kagzyň taryhy

Kagyz, esasan, öz arasynda ýapyşma güýçleri bilen saklanýan, owradylan örümleýin süýümlerden ybarat bolan ýuka sahypa görnüşindäki süýümlü serişdedir.

Gadymyýetde ýazgylar daşyň yüzüne oýulyp, palçykdan ýasalan tekiz bölekler köwlenip ýazylypdyr. Gadymy Russiýada hat ýazmak üçin beresta-agaç gabygy ulanylypdyr. Kiçi Aziýada özboluşly usulda gaýtadan işlenilen guzy, göle, geçi derisinden ýasalan serişde-de ýazgy ýazypdyrlar. Gadymy Müsürde ot şekilli suw ösümligi – papirusyň gysylyp ýelimlenen şahalary hat ýazmak we zat dolamak üçin ulanylypdyr.

Ilkibada kagzy bambugyň şahalaryndan we tut agajynyň ýuka gabygyndan taýýarlanylýpdyr. Şeýle çig mal köýdürilen hek bilen gaýtadan işlenilipdir, agaç çekiçler bilen ýençgilenilipdir we suw bilen garylýpdyr. Suwuk kagyz erginini ownuk gözli tordan süzüp, susup alypdyrlar. Suw toruň gözeneklerinden aşaklygyna damyp gurapdyr. Toruň üstünde bolsa öl hem port sahypalar galypdyr, olary soňra gysyp saklapdyrlar we guradypdyrlar.

Ýewropada kagzy X-XI asyrlarda taýýarlap başlapdyrlar. Adatça, kagyz kärhanalaryny derýalaryň kenarlarynda gurupdyrlar. Beýikden aşak akýan suwuň energiýasy ilkibada garyjyny, soňra kagyz harazyny herekete getiripdir.

Russiýada ilkinji kagyz harazlary XVI asyrda peýda bolýar. XX asyra çenli Russiýanyň kagyz senagaty, esasan, zat dolanylýan kagzy we çap edilýän, hat ýazylýan kagyzlaryň käbir görnüşlerini öndürýpdir.

Häzirki wagtda dünýäniň kagyz senagaty kagyzyň örän köp görnüşini we adamlaryň isleglerini kanagatlandyryan möçberde öndürýär.

Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan hem öz milli kagyz senagatyny ösdürmek barada uly işleri amala aşyrýar. Ýurdumyzda öndürilýän ýokary hilli kagyz önümleri çap edilýän gazet-žurnallaryň, kitaplaryň hiliniň dünýä derejesinde bolmagyna mümkinçilik berýär.

Ýurdumyzda gazetleriň reňkli çap edilmegi doly ýola goýuldy. Žurnallar özüniň neşir edilişi boýunça dünýäniň öňdebaryjy ýurtlaryndakydan pesde durmaýar. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň taýsyz tagallalary bilen neşirýatlardyr çaphanalar häzirki zaman tehniki enjamlar bilen doly enjamlaşdyryldy. Ýerli çig mal hökmünde sypal we gowaça çöpi ulanylýar. Kagyz önümçiliginiň döwrebap tehnologiýasynyň işe ornaşdyrylmagy bolsa çykarylýan önümleriň ýokary hilli bolmagyny gazanmaga mümkinçilik berýär.

2.2. Kagyzyň we gaty kagyzyň taýýarlanylşy

Kagyzy taýýarlamagyň tehnologik prosesinde dört tapgyr bolýar: agaçlary kesip taýýarlamak; kesilen agaçlary tokaýdan alyp gitmek; agaçlary suw arkaly akdyryp ýa-da dürli ulaglarda daşap, olary gaýtadan işleýän kärhanalara eltmek; agaçlary owratmak; kagyz polotnosyny (dürli kagyz önümlerini taýýarlamak üçin ulanylýan galyň tekiz serişde) almak.

Kagyzy taýýarlamak üçin esaslyk çig mal agaç we sellýuloza bolup durýar.

Sellýuloza – esasy ösümlik kletkalary bolup, ony agaçdan we şepbikden (smoladan) taýýarlaýarlar. Owradylan agajy ýörite gazanlarda himiki reaktiwleriň we buguň täsirine sezewar edýärler. Gaýnadylan sellýulozany ýuwýarlar, uşadýarlar we agardýarlar. Taýýar bolan sellýuloza kino we surat plýonkasy üçin çig mal bolup hyzmat edýär, ondan emeli ýüpek we beýleki serişdeleri taýýarlaýarlar.

Makulatura diýlip atlandyrylýan, öň ulanylan kagyz we kagyz galyndylary gaýtadan kagyz we gaty kagyz öndürmek üçin ajaýyp çig

mal bolup durýar. Makulaturanyň gaýtadan işlenilmegi millionlarça tokaý agaçlaryny tygşytlamaga mümkinçilik berýär. Şu sebäpden hem kiçi ýaşly çagalaryň işjeň gatnaşmagynda makulatura ýygnaýmagy döwlet derejesinde höweslendirilýän peýdaly jemgyýetçilik işidir.

Kagyz önümçilik toplumy gelýän çig maly (ütüli, sellýulozany, agajy we sypal massasyny, makulaturany) mehaniki taýdan gaýtadan işleýärler. Kagyzy suwda ezip, goşundylardan arassalaýarlar we ýörite harazlarda üweýärler. Şunuň ýaly gaýtadan işlenilmeginiň netijesinde süýümler dargaýar. Üwelen süýümlere goşundylary, ýelimleýji we reňk beriji maddalary goşýarlar. Goşundylar bolan kaolin, hek, talk (ýumşak poroşok), gips, titan we beýleki maddalar kagyzyň galyňlygyny, düzüminiň dykzlygyny üpjün edýär. Onuň üst tarapyňy gowulandyrýar we beýleki gerekli häsiýetleriniň bolmagyna mümkinçilik berýär. Çyg geçirmez ýaly käbir kagyz görnüşlerini ýelimleýärler. Kagyzyň arasyňy ýelimlemek üçin sintetiki şepbik, krahmal we parafin ulanýarlar. Kagyza her hili reňk bermek üçin dürli görnüşli reňk berijiler ulanylýar.

Kagyz fabriginde kagyz taýýarlamak işi ilki bilen kagyz massasyny taýýarlamakdan başlanýar. Agaç massasy we sellýuloza ýörite hazarda tozga görnüşine öwrülýänçä gaýtadan işlenilýär. Şunuň bilen birlikde, süýümleriň uzynlygyny zerur möçbere çenli ýetirýärler. Owradylan süýümlere goşundylar, reňk berijiler, ýelim, suw goşulýar. Soňra kagyz massasy kagyz ýasaýjy maşyna eltilýär. Massa garylýan basseýinde garyjynyň üznüksiz aýlanyp durmagynda döküjiden we düwün tutujydan akyp durar ýaly kagyz massasy emele gelýär. Syçradyjynyň astynda ol massa deň tekizlikde tükeniksiz toruň (setkanyň) üstüne ýaýradylýp, ýuka süýümli gatlak emele getirilýär. Toruň titredilip durulmagynyň hasabyna süýümler biri-birine ýelmeşýärler. Tekizleýji walik massanyň gapyrgalaryny we zerur bolan halatynda suw belgilerini içine tarap basýar. Süýümli gatlak öl gysyjylaryň basyşy astynda bölekleyin suwdan saplanýar we gysyp saklaýjysy „öl“ gysyjynyň astyna berilýär. Pres-basgyç bilen guradyjy silindrleriň arasynda kagyz guradylýar. Şunlukda, pürli agaçlaryň süýümlerindäki şepbik ereýär we süýümleri biri-birine ýelmeşdirýär. Disk

görnüşindäki pyçagyň kömegi bilen kagyz polotnosyny uzynlygyna kesýärler. Zerur bolan halatynda keseleýin kesýän pyçak kagyzy sahypalara bölüp kesýär.

Häzirki zaman kagyz taýýarlaýjy maşynlar ägirt uly enjam (agregat) görnüşinde bolýar. Olar bir minutyň dowamynda örän köp kagyz öndürüp bilýärler. Şunuň bilen birlikde, massany guýmak, guratmak we ony gerekli möçberde çykarmak awtomatik usulda işleýän enjamlar arkaly amala aşyrylýar.

Gaty kagyzy maşyn usulynda öndürmek hem, hakykatynda, kagyzyň öndürilişinden tapawutlanmaýar. Bir kwadrat metriniň agramy 250 gram bolan süýümlü serişde gaty kagyz diýlip atlandyrylýar. Maşynlar, adatça, gaty kagyzyň iki görnüşini öndürýärler: bir gatly we köp gatly gaty kagyz.

Kagyz bellibir fiziki, mehaniki we tehnologik häsiýetlere eýedir. Kagyzyň fiziki häsiýetlerine – onuň agramy, reňki, бүдүр-сүдүрлiligi, suw ýylylyk geçirijiligi, tok geçirijiligi; mehaniki häsiýetlerine – ýyrtylma, döwürlmä, sürtülmä durnuklylygy; tehnologik häsiýetlerine bolsa dürli görnüşde gaýtadan işlenilmäge sezewar edilmek ukyby degişli bolýar.

2.3. Kagyzyň we gaty kagyzyň görnüşleri

Kagyz önümçilik toplumy tarapyndan öndürilýän kagyzyň we gaty kagyzyň ägirt köp sanly görnüşlerinden zähmet okuwy boýunça sapaklarda diňe birnäçesi ulanylýar. Kagyzyň we gaty kagyzyň görnüşleri bilen tanyşdyrmak üçin bu serişdeleriň nusgalyklaryndan kolleksiya (toplum) taýýarlaýarlar. Mundan başga-da ýönekeýje barlaglary geçirmek üçin kagyzyň we gaty kagyzyň ýörite nusgalyklaryny taýýarlaýarlar.

Çyzgy çyzylýan we surat çekilýän kagyz ütülden we ak sellýulozadan işlenip taýýarlanýar. Ony massadaka üstünden ýelimleýärler. Has zerur tablisalary we suratlary taýýarlamak üçin ulanýarlar. Surat çekilýän, çyzgy çyzylýan kagyzlar bu görnüşe degişli kagyzlardyr.

Surat çekilýän kagyz tutuşlygyna sellýulozadan ýa-da sellýulozanyň düzümine ütü goşulan massadan taýýarlaýarlar. Bu kagyzyň

üsti бүдүр-сүдүр, ol reňki özüne alýar. Tablisalary, geometriki şekilleri, ülnüleri, nusga şekilleri ýasamakda ulanylýar.

Adaty çyzgy kagyzy sellýulozadan we ütüliden taýýarlanýar. Hili boýunça bu kagyz surat çekilýän kagyza ýakyndyr. Surat çekilýän kagyzyňky ýaly maksatlar üçin ulanylýar.

Ýazuw kagyzy „sarp edilýän kagyz“ ady bilen satuwa çykarylýar. Ýazuw kagyzynyň dört görnüşi öndürilýär: ütüliden we sellýulozadan agardylan sellýulozadan we agardylmadyk sellýulozadan hem-de agaç massasyndan taýýarlanýar. Ýazuw kagyzy çyzyklanany we çyzyklanmadyk görnüşde bolýar. Ol tablisalaryň, kartoçkalaryň daş gyrasyny ýelimlemek, eplemli zatlary ýasamak üçin ulanylýar, göwrümlü predmetleriň daşyny ýelimlemek üçin hem ulanylyp bilner.

Reňklenen kagyz tekiz, ýalpyldawuk, ýygirtly (gofirlenen), görnüşlerde bolup biler. **Ýalpyldawuk kagyzy** ýazuw kagyzynydan taýýarlarlar, ony bir tarapyndan reňkleýärler we krahmallap ýalpyldadýarlar; **ýygirtly kagyzy** iki tarapyňy hem reňkläp, papiros kagyzynydan taýýarlaýarlar; **tekiz köp gatly kagyzy** bir ýa-da iki tarapyndan reňkläp, daşlyk kagyzdan taýýarlaýarlar; ony bir tarapyndan reňkleýärler we oňa deri keşbini berýän görnüşde nagys salýarlar. Reňklenen kagyzy tablisalary, gutulary, jäheklikleri ýasap bejermek, şeýle hem gurama ýasamak üçin ulanýarlar; tekiz reňkli kagyzdan halyçalary, sebetleri örüp ýasaýarlar, sahypalaryň arasyna goýulýan aralyklary (zakladkalary) ýasaýarlar; gofirlenen reňkli kagyzdan gülleri we täze ýyl bezeglerini ýasaýarlar.

Dolaglyk kagyz biri-birinden agramy, dykzlygy, reňki boýunça tapawutlanýan dürli görnüşde satuwa ýollanýar. Döwlet standartlaryna laýyklykda dolaglyk kagyzyň 25 görnüşi tapawutlandyrylýar, olar, adatça, tablisalaryň gyralaryny ýelimläp ýasamak, suratlaryň arka tarapyňy ýelimläp ýapmak we papýe-maşe bilen işlenilende ulanylýar.

Çap kagyzynyň dürli görnüşleri bolýar. Çap kagyzynyň iň gymmatly görnüşleri assignasiýalary (hümmetli kagyzlary), lotereýa biletlerini, kitaplary, gymmaty pesräkleri bolsa, kitapçalary we gazetleri

çap etmek üçin ulanylýar. Papýe-maşe üçin hem gazet kagyzy iň gowy serişde bolup durýar.

Diwarlyk (oboý) kagyzlaryň durmuşda dürli görnüşleri bolýar. Diwarlyk kagyzlary jaýlary bezemekde giňden ulanylýar.

Süpüriji kagyz ýumşak gurluşly bolýar. Ol, esasan, artykmaç ýelimi, reňkli tegmilleri süpürip aýyrmak, elleri süpürmek üçin ulanylýar.

Ýokarda garalyp geçilen kagyz görnüşlerini ulanyp bolýar. Kagzyň şu görnüşleriniň hemmesi bar bolan halatynda, maksatnamada göz önünde tutulan tejribeleriň we synag geçirmeleriň ählisini, ýagny kagyzy galyňlygy, berkligi, tekizligi, reňki, çyga gatnaşygy boýunça deňeşdirip görmek, umuman, onuň eplenmäge, kesilmäge, ýelimlenmäge, tikilmäge, reňklenmäge sezewar edilmek ukybyny deňeşdirip görmek üstünlikli amala aşyrylyp bilner.

Gaty kagyz (karton) öndürmekde, edil kagyz önümçiligindäki ýaly känbir tapawutlanmaýan guýma, basyp gysma, guratma ýaly esasy tehnologik işler ýerine ýetirilýär. Esasy tapawut kartony öndürmek üçin has gödek we süýümi gaty çig malyň – goňur agajyň, ýarym sellýulozanyň we beýleki serişdeleriň ulanylmagyndan ybarat bolýar. Şeýle-de, köp gatly gaty kagyz hem öndürilip, onuň içki bölegi arzan çig maldan, daşky gaty bolsa, has berk we gymmatly süýümlerden guýlup taýýarlanylýar.

Zähmet okuwy sapaklarynda gaty kagzyň dürli görnüşleri ulanylýar.

Goňur agaçdan öndürilýän kagyz dürli maksatly, tekiz we göwrümlü önümleri, şeýle hem daşlyklyk gapaklaryny taýýarlamak üçin ulanylýar.

Ak agaçdan öndürilýän gaty kagyz maýyşgaklygy, berkligi pes we näzik (port) bolýandygy üçin, esasan, tablisalary, planşetleri we jiltleri (papaklary) taýýarlamak üçin ulanmak maksada laýyk hasaplanýar.

Sary sypaldan öndürilýän gaty kagzyň düýpli bir kemçiligi bar. Ol aýyk reňkli ýelimlenýän serişdelerde ulanylanda özünden sary tegmilleri galdyryýar. Şonuň üçin ony diňe goýy (gara ýa-da garamtyl)

reňkli serişdeleriň daşyny ýelimläp ýapmaly bolanda ulanmak maslahat berilýär.

Sary makulatura gaty kagyz hem edil goňur kartonyň ulanylýan maksatlary üçin ulanylýar. Ýöne dykzlygy ýokary we gaýtadan işlenilmegi kyn bolandygy üçin makulatura kartonyny has berk önümleri, mysal üçin, serişdeleriň toplumy üçin gutulary ýasamakda ulanylýarlar.

Daşlyklyk kagyzy uly dykzlyga we berklige eýe bolýar. Ony makulatura massasy bilen sellýulozanyň garyndysyndan taýýarlaýýarlar. Onuň owadan ýaldyrawuk üsti bolýar. Ony islendik önümi ýasamak üçin ulanylýarlar.

Käbir halatlarda zat ýasamak üçin mata, guty, gaplyk we gurluşyk gaty kagyzyny ulanyp bolar.

Gaty kagyzy dykzlygy we agramy boýunça belgileýärler. Belgini gaty kagyzyň 1 kwadrat metriniň agramyny aňladýan sany 100-e bölmek arkaly kesgitleýärler. Mysal üçin, 1 kwadrat metriniň agramy 400 gram bolan gaty kagyz belgisi bilen belgilenýär.

Ýokarda görkezilip geçilişi ýaly, çagalary kagyzyň we gaty kagyzyň dürli görnüşleri bilen tanyşdyrmak üçin okuw otagynda olaryň nusgalyklaryndan taýýarlanylýan görkezilýän toplumyň (kolleksiyanyň) bolmagy zerurdyr. Kagyzyň we gaty kagyzyň dürli görnüşleriniň nusgalyklarynyň ýanynda olardan ýasalan önümleriň nusgalarynyň utgaşykly bolmagy has hem peýdalydyr. Şunuň ýaly toplum zähmet sapaklarynda we önümçilik şertlerinde bu serişdeleriň ulanylyşy bilen çagalary tanyşdyrmaga mümkinçilik berýär.

2.4. Kagyzyň süýümli gurluşy

Kagyzyň ýyrtylan ýerini lupanyň (ulaldyjynyň) kömegi bilen synlasaň, onuň ownuk süýümlerden ybaratdygyny görmek bolýar. Kagyz ýasaýjy maşynda kagyz massasy hereket edýän wagtynda süýümleriň aglaba bölegi toruň (setkanyň) hereketiniň ugruna görä ýerleşýär. Netijede, kagyzyň ýyrtylma garşy berkligi, maýyşgaklygy ýaly käbir mehaniki we fiziki häsiýetleri dürli hili bolýar.

Kagyz süýüminiň ugurlaýyn ýerleşmeginiň iki görnüşi tapawutlandyrylýar: *maşynlaýyn ugur* – munda süýüm kagyz polotnosynyň kagyz ýasaýjy maşyndaky hereketiniň ugruna laýyk gelýär.

Keseleýin ugur – bu görnüşde süýüm kagyz polotnosynyň hereketine keseleýin ugra uzaýar. Adatça, maşynlaýyn ugry *uzaboýuna* ýa-da *esasy* ugur diýip atlandyryýarlar. Kagyz sahabynda (listinde) esasy ugry kesgitlemegiň birnäçe usuly bar.

Kagyz listini biri-birine keseleýin (perpendikulýar) tarapa ýyrtýarlar. Esasy ugra tarap ýyrtym oňa keseleýin ýyrtylan ugurdan has göni bolýar.

Sahypanyň uzynlygyna we keseligine hersi 20x200 ölçegde bolan iki zolagy kesip alýarlar we bir çetinden tutup, ýokarlygyna galdyryýarlar. Keseligine kesilen zolak uzynlygyna kesilen zolakdan has köp egreler.

Sahypanyň gyzalaryny çotgajygyň kömegi bilen ölleýärler. Guradylanda uzynlygyna kesilen kagyzyň gyrasy egrem bolup togalanýar. Keseligine kesilen gyra bolsa, tolkunly bolup galýar.

2.5. Kagyzyň gaýtadan işlenilişi

Okuw görkezme esbaplary, oýnawaçlar, geometriki şekilli zatlar we beýleki önümler taýýarlanýan wagtynda kagyz mahsus bolmadyk häsiýetleriniň bolmagyny gazanmak zerurlygy ýüze çykýar. Adatça, kagyzy reňklemeli bolýar. Reňkli kagyzy taýýarlamagyň birnäçe usuly bar.

Kagyzy anilin reňkleýjiler bilen reňklemek. Nah matalary reňklemek üçin ulanylýan anilin reňkleriň suwdaky ergini guýlan giň gabyň içine kagyzy batyryýarlar. Kagzy ergine çalt batyrylar ýaly onuň üstünden metal steržen goýýarlar. Reňklenen kagyzy çekdirilgi ýüpleriň üstünden asyp guradýarlar, soňra bolsa ony gysyjynyň astynda goýýarlar (agyr ýük bilen üstünden basýarlar).

Reňkli kleýster bilen reňklemek. Krahmal kleýstere suwda eredilen akwarel ýa-da guaş goşýarlar we alnan massany ýasy çotga bilen kagyzyň ýüzüne çalýarlar. Soňra onuň ýüzüni gerekli ugra çotga ýa-da darak bilen tekizleýärler. Daragyň dişleri nagys görnüşinde yz

galdyrýar. Kleýster näçe goýy bolsa, şonça-da şekil tapawutly bolup, kagyzyň ýüzünde galýar. Daraga derek ştamplary hem ulanyp bolýar. Ýaldyrawuklygyny gazanmak üçin reňklenen kagyzy guradylandan soň, mumlanan pres (mawut) bilen sürtüp tekizleýärler ýa-da lak bilen örtýärler.

Reňki sepip reňklemek. Suwuk reňki kagyzyň üstüne tüýli çotganyň, ýönekeý çotganyň ýa-da pürkujiniň kömegi bilen sepip çykýarlar. Sepip reňklenilende, adatça, trafaret ulanýarlar. Dürli reňkleri we trafaretleriň birnäçe görnüşini ulanmak arkaly kagyz üstünde köp reňkli suratly şekil edilýär.

„Mermer şekilli“ reňklemek. Nebite ýa-da benzine garylan ýag reňklerini giň gaba guýlan suwuň ýüzüne sepişdirýärler. Reňki tutuşlaýyn mermer örtük (plýonka) emele gelýänçä ýeňillik bilen garyşdyryp durýarlar. Şu emele gelen örtüğe kagyz sahypasyny ýatyrp görýärler-de, ony çaltlyk bilen aýyrýarlar. Edil sonuň ýaly edip beýleki sahypalary hem goýup we aýryp çykýarlar. Guranyndan soň, kagyz sahypasyny reňksiz lak bilen örtmek maslahat berilýär.

Suwda çümmeýän nusgalary ýasamak üçin suw (çyg) geçirmeýän kagyzy ulanmak zerurdyr. Şeýle kagyzy taýýarlamak üçin adaty kagyza gyzgyn mumy ýa-da mumuň parafinli garyşygyny siňdirýärler. Mum ýa-da parafin siňdirilen kagyzy gaýtadan işlemek kyndygy sebäpli, mum bilen ýasalyp taýýar edilen önümleri (zatlary) örtmek maksada laýykdyr. Kagyzy suw geçirmez ýaly etmek üçin, ony ýag reňkleri bilen reňklesen hem bolýar.

Baýramçylyk bezeglerini, ýolka oýnawaçlaryny ýasamak, sahnany bezemek üçin niýetlenen kagyza ýangyna durnukly maddalary siňdirmek zerur bolýar. Kagyzy düýbünden ýanmaýan etmek mümkin däl.

2. 6. Kitabyň abatlanlyşy

Uly topardaky çagalar topary bilen kitaplary bejermeli bolanda, ilki bilen bejergä mätäç kitaplary saýlap almaly. Soňra olary tertibe getirmek üçin sahypalaryny ýelimlemelimi, daşlyk düýbünü täzelemelimi, daşlygynyň burçlaryny berkitmelimi, garaz, näme etmelidi-

gini kesgitlemeli. Şundan soň gerekli serişdäni taýýarlamaly, reňkine laýyk gelýän kagyzy, gaty kagyz bölejiklerini saýlap almaly, ýelimi, çotgalary, gaýçyny alyp goýmaly. Işiň özünü-de edilmeli hereketleriň yzygiderligini göz önünde tutup gurnamaly: bejerilmeli kitaby (ýa-da kitapçany) gözden geçirmeli, ýyrtylan sahypany ýelimlemek üçin gerekli kagyz zolagynyň inini we uzynlygyny göz çaky ýa-da çyzgyjyň kömegi bilen kesgitlemeli, galam bilen bellik edişdirip çyk-maly, soňra kesmeli we diňe şundan soň ýelmemeli.

Eger çaganyň hereketleri ugrukdyrylmaýan bolsa, onda ol birnäçe gereksiz hereketleri amala aşyrýar, islenilýän netijäni gazanmaga mümkinçilik bermeyän yzygiderlilikde (tertiple) işi ýerine ýetirýär.

Bu aýdylanlary şeýle bir mysal bilen beýan edeliň:

6 ýaşly Maral kitaby eline aldy, onuň daşlyk düýbüne ýelim çaldy, daşlyk düýbe kagyz sahypasyny ýelmedi, kagyz sahypasy uly boldy, ol daşlykdaky suratyň ýüzünü ýapyp duruberdi, gyralarynda-da kagyzyň çykyp duran bölejikleri galdy. Kitap daşlygynyň ýyrtylan we eplenlen burçlary bejerilmän galdy. Gyralaryndaky artykmaç kagyzy Maral kesişdirip aýyrды, ýöne ony göni kesip bilmedi. Terbiýeçiniň ýene bir kitaby tertibe getirmek baradaky teklibine Maral höwes bilen seslendi. Ýene-de öňküsi ýaly tärdən peýdalanjak boldy welin, terbiýeçi işlemegiň nähili tertibiniň bardygyny, her işi nädip etmeli-digini, kitaby nädip ýelimlemelidigini ýatlamagy tekliп etdi. Maral kagyz sahypasynda kitabyň möçberini ölçemäge synanyşdy, ýöne muny hem çyzgyçsyz nädogry ýerine ýetirdi. Muňa garamazdan, eýýäm göz çaky bilen ölçäp kesmegi hem öz netijesini berdi. Maral kitabyň daşlyk düýbünü däl-de, kagyz sahypasyny ýelimledi. Ol birinji gezekde öňürti kitaby ýelimleseň, onuň sahypalarynyň biri-birine ýelmeşýändigini we soň olaryň arasyny açmagyň kyndygyny görüpdі. Indi işiň netijesi öňküden has gowudy.

2.7. Kagyzdan we gaty kagyzdan ýasalan sowgatlyklar

Çagalar bagynda, ýagny mekdebe taýýarlaýyş toparyň çagalary bilen dürli sowgatlyklar, bezelen gutujyklaryň içinde güljagazlar, Täze ýyl arçasyny bezemekde dürli reňkli baýdajyklar, kitabyň arasynda

goýulýan yzarlawaç (kitabý okaňda setiri yzarlap okamakda peýdalanylýar), iňňe sünjülýän ýassyjygyň dürli görnüşlerini taýýarlamak bolýar. Olary matadan, kagyzzan ýelimlemek arkaly hem taýýarlap bolýar. Iňňe sünjülýäni matadan dürli şekilleri tikmek arkaly taýýarlap bolýar. Çagalar bagynda terbiýeçiniň ýolbaşçylygynda iňňe sünjülýäniň kagyzzan, matadan dürli şekiljeklerini ýelim bilen ýelimläp taýýarlamagy öwretmegi talaba laýykdyr.

Çagalar bagynda terbiýeçi myhmanlar üçin çagyryş hatlar, gutlaglar, 8-nji mart Halkara aýal-gyzlaryň güni, doglan günleri bilen ýakynlaryny gutlamak üçin dürli şekilleri taýýarlap, sowgat bermegi ündeýär.

Sowgatlyk taýýarlamak üçin gaty kagyz, dürli reňkli kagyz, mata gerek bolýar. Dörtburç gaty kagzyzy iki eplemeli we oňa görä sähelçe kiçiräk matany gaýçy bilen gyrkyp almaly. Taýýar bolan kagyz bilen matanyň böleklerini dört gyrasyny ýelim bilen ýelimlemeli. Soňra bolsa sowgatlygyň daş ýüzüni islege görä bezemek bolýar.

Kagyz, mata, ýelim bilen işlemeklik çagalaryň pikirleniş ukybyny, eliniň hereketini, daş-töwerege bolan garaýyş duýgusyny, başarnyk-endigini ösdürýär.

2.8. Kagzyň we gaty kagzyň işlenilip bejerilişi

Nusgalar, ülnüler köp dürli gaýtalanýan suratlary ýa-da harplary, sanlary köpeltmek üçin ulanylýar. Olar kärhanalarda, gurluşyklarda, kitaphanalarda, çaphanalarda ulanylyp bilner. Nusgalyk bilen dürli suratlary alyp bilerler.

Ülnüler bilen dürli zatlary ýa-da bellibir suratlaryň şekillerini, nusgalaryny alyp bolýar.

Tagmalar kagyzlary, gaty kagyzlary tagmalamakda ulanylýar. Ýagny tagmalaryň üsti bilen dürli şekillerde ülnüleri ýasamak bolar. Çagalar baglarynda tagmalar kagyzlardan ýasalýar.

Alnan nusgalyklary, ilki bilen, reňksiz laklar bilen reňkläp, olary guradyp, soňra nusgalyk alsaň has gowy bolýar. Nusgalygy ak kagzyň üstüne goýup, ýönekeý galam bilen çyzmaly. Biz ol kagzy gyrkmazdan öň, onuň nähili görünjekdigini kesgitlemelidiris. Şol bir

alnan nusgalyk her dürli reňkde reňklenip bilner. Her bir surat üçin täze nusgalyk ulanmalydyr. Ülnüler çagalar baglarynda, esasan hem agaçlardan ýasalýar. Ülnüler pyçaklar bilen kesip alynýar. Has gowy ülnüleri bolsa fanerlerden alyp ulanyp bolýar.

Çagalar baglarynda tagmalar gaty kagyzlardan, rezinlerden ýasalýar. Has gowy tagmalar dykydan ýasalýar. Ýöne tagmany almak kyn bolýar. Sebäbi işläň wagtyň dykylaryň owranmagy mümkin.

Aňyrdan gelyän terbiýeçilik işi durmuş bilen baglanyşykly bolmalydyr. Şolar ýaly terbiýeçilik işi üçin mugallymlaryň hem-de terbiýeçileriň şekile geçirilen görnüş arhiwleri bolmalydyr.

Mugallymçylyk mekdebinde okaýan talyplar bilim berijiligiň hemme tarapyny bilmelidir. Esasan hem tehnikanyň dürli usullaryny bilmelidir. Talyplar tehnikanyň dürli usullaryny bilmek bilen, mehaniki işler bilen ýa-da gaty kagyzlary, kagyzlary, matalary, metallary ulanmak bilen el maşynlarynda özleriniň ukybyny barlap bilerler. Olar ýasalan zatlary täzedan ýasamaga uly ukyp dörederler.

Okuw terbiýeçilik işleriniň, ussahanalaryň, guramalaryň düzümleriniň bir bölegi bilen tanyşýarlar. Olaryň birinji bölegi kagyzdandan, gaty kagyzdandan, matadan dürli zatlary ýasamaga çalyşýar. Ikinji bölegi metallardan ýasamak, üçünji bölegi mekdebe taýýarlaýyş toparyň çagalarynda oýnawaçlar ýasamaklyk. Tejribeçilik işlerini geçirende, terbiýeçi mekdebe çenli ýaşly çagalary şeýle ýagdaýda taýýarlap biler:

a) terbiýeçi çagalara daş-töwerekleri barada giň düşünje bermelidir;

b) kagyzlaryň dürli reňklerdedigini, gaty kagyzygyny, matalaryň bolsa dürli kärhanalarda öndürilýändigini aýtmalydyr;

ç) her bir ýasalýan zatlaryň ýönekeý zatladygyny düşündirmeli;

d) dürli zatlaryň çagalara elde ýasalýandygyny düşündirmelidir.

2.9. Tekiz önümleriň reňkli kagyz bilen jäheklenilişi

Çagalar baglarynda ulanylýan okuw-görkezme esbapdyr gollanmalaryň, suratlaryň, tablisalaryň, soragnamalaryň gyralaryna

reňkli kagyzlardan gyrkyp ýelimlemek arkaly jäheklemek işleri ýerine ýetirilýär.

Taýýar edilen şekiliň gyrasyny owadanlamak üçin reňkli kagyzdan inçejik görnüşde aýlanan kagyz bölejigine **jäheklemek diýilýär.**

Bu işleriň berkligi, gözelligi esasy ähmiyetli iş bolup durýar.

Terbiýeçi okuw-görkezme esbaplaryň, ir-iýmişleriň, gök önümleriň suratlaryny görkezmek bilen ýa-da sorag-jogap alyşmak arkaly çagalaryň sözleýiş dillerini ösdürip biler.

Gerekli gurallar: çyzgyç, üçburçluk, gaýçy, ýelim.

Ulanylmalý serişdeler: gaty kagyz, reňkli we gara kagyz, ýelim.

Işň gidişi:

1. Gaty kagyz taýýarlamak.
2. Reňkli kagyzdan iki sany zolagy kesmeli.
3. Iki zolagy goýmak.
4. Iki zolagy görkezilişi ýaly kagzyň ýüzüne ýelmemek.
5. Yene-de reňkli kagyzdan iki sany zolagy kesmeli.
6. Zolaklary görkezilişi ýaly kagzyň ýüzüne ýelmemek.
7. Reňkli kagyzdan 4 sany dörtburçluk taýýarlamak.
8. Dörtburçluklary gurama bilen bezemek.
9. Önümiň taýýar görnüşi.

Terbiýeçi guramalaryň atlaryny aýtdyryp, okuwçylara düşündirmelidir.

2. 10. Täze ýyl oýnawaçlarynyň taýýarlanylşy

Täze ýyl arçasyny bezemeklik gadymdan gelýän däpleriň biridir. Ýaşyl şaha - bu baky şaha, agajyň ýaşayyş nyşanydyr, ol jadyly güýçler bilen ýaman zatlardan öýi we öýüň içindäkileri betbagtçylyklardan goraýar. Gadym döwürler Polşada oba jaýlarynda Täze ýyl baýramçylygynda agaç başaşak goýberlip, jaýyň içinde ýokardan asylyp goýlupdyr. Adatça, ýokarda asylýan agaçlar pugta ýa-da arça agaçlary bolup, köplenç, ol almalar, hozlar, kökeler bilen bezelipdir. Ýagny XIX asyrdan Germaniýa täze ýylda agaç bezemek däbi gelipdir. Ony ýanyp duran şemler, her hili oýnawaçlar bilen bezemek

ýörgünli bolupdyr. Ol oýnawaçlaryň içine gadymy milli oýnawaçlar hem degişli bolupdyr. Arça agajyny bezemek halk arasynda gadymy döpleriniň biri bolup terbiýeçiniň ýolbaşçylygynda çagalaryň arça agajyny bezemek üçin öz elleri bilen ýasan bezegleri hem milli döpdes-surlarymyza ýugrulandyr.

Olar ýaly bezegler ýasalanda ulanylýan serişdeler şulardyr: sypal, reňkli kagyz, ýelek, we ş.m. Iş ýerine ýetirilende tebigy ýelim has amatly bolýar. Bezegleriň ululygy arçanyň göwrümüne seredip saýlanylýar. Ýasalan bezegleriň arça agajynda dogry, ýerbe-ýer goýulmagyna uly üns berilmelidir. Arça agajynyň şahalarynda guşjagazlar, dürli görnüşdäki şekiller, sebetjikler asylmalydyr. Birnäçe bezegleri, ýagny jaýlaryň, gurjaklaryň, haýwanjyklaryň şekilleri arça agajynyň şahasynda oturdylýar. Çagalar baglarynda arça agajynyň bezeglerini ýasamak çagalara uly şatlyk getirýär. Çagalar arça agajynyň bezeglerini uly höwes bilen ýasaýarlar. Çünki çagalaryň arça agajy bilen bagly ajaýyp ýatlamalary galýar. Täze ýyl baýramyna taýýarlyk döwründe çagalaryň estetiki duýgusynyň köpçülikleýin iş etmäge we halk döredijiligine gyzyklanma döretmegi terbiýelemegi ýatdan çykarmaly däldir. Bezeg ýasamak üçin ulanylýan gurallar: gaýçy, iňňe, sapaklar, reňkli kagyzlar, ýelim. Ýagny sypaldan bezeg ýasalanda, ol bir gün önünden suwa salnyp goýulýar. Şonda ol ýazgyn we işlemäge amatly bolýar. Ýumurtganyň gabygy bilen işlenende ony gowy edip ýuwmaly we ýelegi taýýarlamaly. Milli ýasama oýnawaçlarda, köplenç, ýelekden peýdalanylýar, olary dürli reňklere boýap ulanýarlar. Ýelekleri ulanmazdan ön, mylaýym suwda sabyn bilen ýuwmaly. Sabyn ýelekdäki ýagy aýyrýar. Onsoň olary durlap, reňklemek üçin birnäçe sagatlyk reňkiň içine salmaly. Ýelekleri reňke batyryp alanyňdan soň, olary kagyzýň üstüne ýazyp goýmaly we guratmaly. Ýelekleri reňklemek üçin gerek bolan reňkleri ulanmaly. Sebäbi olary gyzdyrman ulansaň bolýar. Reňki gutujygyndan mylaýym suwly gaba guýmaly we gowy garyp almaly.

Ýurdumyzy has hem gözelleşdirmek maksady bilen Türkmenistanda arça agaçlary ösdürilip ýetişdirilýär. Arçalar ýylyň her paslynda özüniň öwüşginini ýitirmeyär. Her ýylyň 31-nji deka-

brynda ýurdumyzyň paýtagty bolan Aşgabat şäheriniň merkezinde Baş arçamyzyň baýramçylygyny uly dabara bilen bellenip geçilýär. Arçanyň dabarasy hormatly Prezidentimiz tarapyndan açylýar. Bu ýerde çagalary ertekileriň gahrymanlarynyň eşigini geýen sungat işgärleri we Aýazbaba, Garpamyk gelip, çagalaryň şatlygyny paýlaşyp, olara sowgat paýlap, has hem begendirýär. Her bir Täze ýyl baýramçylygynda ýurdumyzyň asudalygy, jebisligi, maşgala agzybirligi, rysgal-döwletiniň kän bolmagy arzuw edilip, uly şatlyk-şowhun bilen bellenip geçilýär.

Täze ýyl baýramynyň ön ýanynda her bir maşgalada kiçijek arça getirilip, öýüň aýratynrak ýerinde oturdylýar. Ony çagalar dürli oýnawaçlar bilen bezeyärler. Ajaýyp öwüşginli çyralary dakýarlar. Soňra çagalar el tutuşyp arçanyň daşynda goşgudyr aýdym aýdyp, begenişip tans edýärler. Her bir maşgalanyň arçasynyň aşagynda Aýazbaba çagalara baýramçylyk sowgadyny goýup gidýär. Arça baýramy бүтін дүнйә боýунча бellenilýän baýramçylykdyr. Ol maşgala baýramçylygydyr.

Işin gidişi:

1. Arça bezegini iki görnüşde ýasamak bolýar: zynjyr we baýdajyklaryň görnüşinde. Sapakda çagalaryň ele alan eplemek, gyrkmak, ýelimlemek ýaly endiklerini ulanyp ýasatmak bolýar.

2. Iş ýerinde gerekli esbaplary, serişdeleri ýerbe-ýer ýerleşdirmek — aşagyna goýlan kagyz, gutujyk, ownuk bölejikleri salmak üçin çalaja suwlanan mata bölegi. El bilen işlenilende ýasaýan zadymyz göwnejaý, talabalaýyk bolýar.

3. Berlen nusgalygy üns bilen synlamaly, öwrenmeli. Terbiýeçi tarapyndan edilen nusga we kitapdaky suratyny ýasaýan zadynyň näçe bölekden durýandygyny anyklap almaly (Zynjyryň bir tegelegi bir bölekden durýar; zynjyr özara nähili birikdirilýär).

4. (Halkajyk edip biri-biriniň içinden geçirilip ýelmenýär). Zynjyryň alnan taýýar bir ülnüsini alyp, ak kagyza goýup, galam bilen çyzyp almaly.

5. Ülni boýunça gyrkyp almaly. Gyrkylp taýýar edilen ülni keseligine we bölekleýin bir ýarty bölegini beýleki bir bölegine

ýelmemeli. Tegelegi gyrkyp alan kagyzlarymyzdan asylyp goýulýan arça bezegini ýasamak bolar. Iki detaldan ýasalan zatlary harp bilen belgilemeli. A-A, B-B, Ç-Ç we ş.m. Gerekli üňüler gyrkylýp bolandan soň, iki şaý (detal) biri-biri bilen ýelmenende ortasyna kagyздan tutawaç ýelmäp goýmaly.

Bütewi tegelejige ýelim çalyň, birinji ýerine ýetiren işimize doly görnüşde ýelimlemeli. Taýýar bolan oýnawajy arça agajymyzdan asyp goýmak bolýar.

Şular ýaly usulda güljagazyň, jüýjäniň we ş.m. şekillerini taýýarlap arça agajyny bezemek bolar.

Galyndy kagyздan ýasalan her ýyldyzjygy otagda asyp goýmaly.

6. Has gowy, owadan, gyzykly edip ýasalanlary belläp geçmeli. Baha berlende reňkleriň sazlaşygyna hem üns bermeli.

Terbiýeçiniň ýolbaşçylygynda çagalaryň öz elleri bilen dürli kagyzlardan ýerine ýetiren oýnawaçlaryny otaglaryny bezemek üçin ulanmak bolýar.

2.11. Hereketlendirilýän oýnawaçlar

Iki adamyň dostlugy diýmek – bu iki adamyň biri-birini sylamagy, biri-birine hormat goýmagy, öz dostuňy özünden belentde goýmak, onuň isleglerini özüňkiden ilerde tutmakdyr.

Oýnawaçlar çagalaryň durmuşynda esasy orny eýeleýär. Çaga ilkinji günlerinden başlap, olaryň kömegi bilen durmuş hakykatyna düşüňip başlaýar. Dürli hereketli oýnawaçlary bilen bilelikde oýnawaçlarynda olarda agzybirlik, dost-doganlyk gatnaşyklary ösýär.

Gadym zamanda iki dost bar eken, olaryň biriniň diňe garryja kakasy bar eken. Ol günlerde bir gün söwda kerweni bilen uzak ýurtlara gidipdir. Şonda ol ýesirlige düşüp, ençeme wagt öýüne dolanyp bilmändir. Kakasynyň bolsa ýeke hossary ogludy. Ol hem ýok bolansoň, kakasyna hiç bir ýakyny kömek etmändir. Ol mahal oglanyň dosty giden oňlan gelýänçä onuň kakasyna edil öz kakasyna seredişi ýaly hossarlyk edipdir. Oňlan gelenden soň, ol dostunyň hakyky dostdugyny görüpdir. Ol kyn günde dostunyň dadyna ýetişipdir. Dostluk diňe uly adamlaryň arasynda bolman, eýsem, dostluk çagalykdan

başlanýar. Çagalaryň dostlugy has kiçilikden başlansa, olaryň dostlugy dogana hem öwrülýär.

Çagalara biri-biri bilen dost bolmagy, diňe adamlaryň üsti bilen däl-de, olara reňkli kagyzlardan, gaty kagyzlardan hereketlendirilýän oýnawaçlary ýasap, olaryň terbiýeçilik ähmiýetini düşündirmek bolýar. Meselem: "Adam we aýy" oýnawajynyň üsti bilen adam we haýwanlaryň arasynda dostlugyň bolýanlygy barada düşünje bermek bolýar. Oýnawaçlaryň terbiýeçilik ähmiýeti örän uludyr. Terbiýeçi oýnawaçlaryň üsti bilen çagalarda agzybirliги, dostlugy, doganlygy biri-birine sylagy, hormaty, zähmete bolan söýgini terbiýeleýär.

2.12. Döredijilik oýunlary

Çagalar baglarynda terbiýeçileriň ýolbaşçylygynda döredijilik oýunlaryny geçirmeklige aýratyn üns berilýär. Oýun çaganyň esasy başarjaňlygydyr. Ol beden, akyl taýdan başarnygy ösdürýär. Terbiýeçiniň ýolbaşçylygynda çagalary hemme taraplaýyn terbiýelemekde oýnuň görnüşlerinde esasy meseleler emele gelýär.

Döredijilikli oýunlar tematiki taýdan dürli we baý mazmunlydyr. Şonuň üçin hem çagalar baglarynda oýunlar üçin oýnawaçlaryň dürli görnüşleri gerek bolýar.

Oýnawaçlary ýasamak üçin dürli hilli serişdeler gerek bolýar. Mysal üçin: tagta bölegi, mata bölekleri we ş.m-ler.

Terbiýeçileriň käbiri tarapyndan ýasalan oýnawaçlar ýörite ýasalan oýnawaçlar bilen bäsleşmäge ukyplydyr. Käbir ýagdaýlarda terbiýeçiler çagalar bilen oýnawaçlary bile ýasap bilerler. Mysal üçin: satyjynyň öňlügini, kellä geýilýän gabyny we ş.m-ler.

Uly toparyň çagalary, köplenç, erteki gahrymanlarynyň ýüzüni ýasaýarlar. Mysal üçin: tilki, aýy, towşanjyk, möjek. Bular ýaly keşpleri ýasamak işleri çagalar bagynda ýerine ýetirilýär.

Gerekli serişdeleriň görnüşleri we ýönekeýje iş gurallary, ýagny çekiç, gaýçy ýaly gurallar her bir toparda bolmalydyr. Bular ýaly gurallar üçin bolsa ýörite gutujyklar ýasalmalydyr. Geýimleriň böleklerini, kellä geýilýän gaplary, oýnawaçlary dürli hili galyplary ýasamak çylşyrymly zähmeti talap etmeýär. Köp dürli geýimleriň çagalar üçin

niýetlenenleri, dürli görnüşe boýalan matalardan tikilýändir. Gerekli serişdeleri gowy guradylan agaçlardan we gowy arassalanan mata böleklerinden, eger mata öň ulanylyp hapalanan bolsa, ondan peýdalanmankaň matany gowy edip ýuwmaly. Işe gerekli kagyz bilen gaty kagyz arassa we eplenmedik bolmaly.

Haýwanlar bilen guşlaryň ýüzüniň şekilini ýasamak kynrak bolýar. Taýýar bolan şekiller hiç wagt çagalaryň ýüzlerini doly ýapmaly däl. Olar kellä geýilýän gap görnüşinde ýasalmalydyr. Taýýar bolan görnüşleri synlanyňda, olary 2 topara bölmek bolýar.

Olaryň birinjisi gerek bolan ölçegler boýunça gaty kagyzdan gyrkyp ýelmemek arkaly, ikinjisi, kagyzlary böleklere bölüp, göwürimli görnüşlerini ýasamak.

Ikinji görnüşdäki ýüze örtgüjiň (maskalaryň) agramyny azaltmak üçin, ondaky goýulýan kagyzlaryň gatlaklaryny mümkin boldugyça azaldýarlar. Şekiller berk bolar ýaly onuň daşyndan we iç tarapyndan hasa ýelimlenýär.

Gaty kagyzdan ýasalýan görnüşleri bolsa ýönekeý bolýar. Olary bezemek çagalara aňsat düşýär.

2.13. Kagyzdan oýnawaçlaryň eplenip we gyrkylýp ýasalýşy

Uçaryň we paraşýutyň üllüleri, nusgalary. Howada uçýan ulag beýleki ulaglardan has tiz hereket edýär we adamyň wagtyny tygşytlaýar. Soňky döwürlerde tehnologiýanyň ösmegi netijesinde has kämil enjamlar bilen üpjün edilen uçarlar uçýarlar.

Uçarlaryň, paraşýutlaryň görnüşleri ýasalanda, olaryň suratlaryny görkezeniňde çagalarda has-da höwes döreýär. Geliň, paraşýutlary mysal alyp görelin: elimize arassa depderiň ýa-da surat depderiň listini alyp, birnäçe metr beýiklikden aşak goýberenimizde, ol öz agramyna görä ýere düşer. Eger gaty kagyz bolsa, onda ol haýal aşak düşer. Ine, şular ýaly hem paraşýutlar deň agramlykda uçýarlar.

Indi bolsa çagalary uçarlaryň birnäçe görnüşleri bilen tanyşdyralyň. Ilki bilen uçarlary ýasamak üçin oňa her dürli kagyzlar gerek bolýar. Uçaryň şekili taýýarlanylanda, esasanam onuň kiçi, uly ganatlaryny ýasanymyzda gaty kagyzlardan ýasalmaly. Nähili şekiller

ýasalanda hem olaryň esasy ýasalys görnüşlerini, ilki bilen terbiýeçi çagalara görkezip düşündirmelidir.

Uçarlaryň adamyň durmuşynda ähmiýeti örän uludyr. Uçarlar uzak aralygy çalt geçip bilýärler. Hormatly Prezidentimiziň tagallasy bilen daşary ýurtlardan getirilen "Boing" kysymly häzirki zaman uçarlary halkymyzyň hyzmatynda. Uçaryň şekilini ýasamak üçin gaty kagyz, çyzgyç, burçluk hem-de gaýçy gerek bolýar. Şekiliň çyzgysy we belgilenişi boýunça onuň suduryny gaýçy bilen gyrkyp almaly. Belgi iki gatlanan gaty kagyzdan edilýär. Gyrkylp alnandan son, onuň ýazgysy emele gelýär.

Değişli ýerler eplenip, nusga emele getirilýär. Şekli emele getirmek üçin suduryny tertip boýunça eplemeli.

Uçaryň nusgasyny tutup, bat bilen göni uçurmaly. Onuň uçuşyny üns berip synlamaly. Eger-de nusga göni uçman, saga ýa-da çepe gysarsa, onda öwrüji ruluny göneltmeli.

Eger-de nusga göni uçman, ugrundan aşak ýa-da ýokary bolsa, onda beýiklik ruluny sazlamaly.

Eplemek (**origami**) - dürli reňkli kagyzlardan eplenip, mün ýyl mundan ozal Ýaponiýada döredir. Ýöne onuň döreýiş taryhy hakyn-da hiç hili taryhy maglumat yok. Ýagny wagat geçmegi bilen origami ýaponlaryň bezegine öwrüldi. Baýramçylyklarda bu bezeg işleri diňe ululary däl-de, eýsem, kiçileri hem gyzyklandyrýar. Ol eýýäm öz watanyndan çykyp, beýleki ýurtlara ýaýrapdyr. Ýagny kagyzdan guwlar Watançylyk urşunyň nyşany boldy. Çagalar şol guwlary asmana uçuryp, öz watanlarynyň asuda bolmaklaryny isläpdirlir. Her ýyl Ýaponiýanyň milli baýramçylyklarynda döp bolan birnäçe ak guwlar asmana uçýarlar. Urşuň önüni almagyň nyşany bolan bu guwlara „Mira Hiroshima“ parkynda ýadygärlik dikildi. Dürli kagyzlardan ýasalan gyzykly, peýdaly zatlar mekdebe taýýarlaýyş toparyň çagalar üçin taýýarlanylýar. Çagalar kagzy diňe surat çekmek üçin ulanman, eýsem, ondan dürli zatlar hem ýasap bilýärler.

Çagalar dürli zatlary ýasap, olary her hili oýunlary oýnamakda ulanyp ýa-da öz deň-duşlarynyň doglan günlerini, tebiýeçisini, öz ene - atalarynyň baýramlaryny gutlamaga höwesli bolýarlar. Çagalar

öz elleri bilen ýasan zatlaryna diýseň begenýärler. Ýagny olaryň ýasan zatlary: ýelpewaç asmanda ýelpenýär, gaýykjagazlar suwda ýüzýärler, uçarlar uçýar. Çagalara öň ýasan zatlaryny täzededen ýasamaga berlende, olar öňden bolan şekilleri has-da gowy ýasaýarlar. Şekilleri ýasanlaryndan soň, çagalaryň dünýägaraýyşlary giňelip, ýasajak şekillerine nähili reňk gerekdigini saýlap bilýärler. Şekil ýasan ýerlerini arassa saklamak bilen arassaçylyk endiklerini öwrenýärler. Çagalaryň söýgüli oýnawaçlary bolan elde ýasalan gaýykjagazlar, uçarlar, ýelpewaçlar, telpejikler gazetlerden hem-de ak kagyздan ýasalýar. Ak kagyzlardan ýasalan telpejikler tomsuň yssy günlerinden goraýar.

Açyk reňklerden ýasalan şekiller çagalaryň ünsüni özüne çekýär. Çagalar ol şekilleriň üstüni dolduryp täzededen owadanlamaga çalyşýarlar. Şol bir wagtda hem olaryň şekillere bolan höwesini artdurýarlar. Şol şekilleri beýleki oýunlar üçin hem aýap saklaýarlar. Çagalaryň terbiýeçisi we ene - atalar her hili kitapçalardan dürli reňklerden ýasalan kagyz şekiljikleriň üstü bilen çagalaryň her biriniň aýry-aýrylykda başarnyklaryny barlamalydyr. Şekilleri ýasamak bilen ýetmeýän esbaplaryň deregine, çagalaryň özleri hem dürli esbaplary goşup bilerler. Şekilleri ýasamak üçin açyk reňkli kagyžlar hem-de kagyžlaryň dürli görnüşleri gerekdir. Ýagny dürli reňkdäki kagyžlar çagalaryň ýasaýan şekiljikleriniň her dürli görnüşde bolmagyna uly kömek edýär. Şekil ýasamaga gerekli okuw-görkezme esbaplar: reňkli kagyžlar, pyçajyklar, ýelim, çotga, arassa elýaglyk hem-de gaty kagyž, ýagny kagyžyň reňkini, ýasaýan şekiliňe kybapdaş edip almalydyr. Bu bolsa şekiliň owadan bolmagyna kömek edýär. Meselem: tilkiniň şekilini alanymyzda, oňa goýy sary reňk, towşanyň şekilini alanymyzda mele reňk ýa-da ak reňk alyp bolar, eger-de gülnüň, jüýjeleriň, kebelegiň şekilini alanymyzda, olary akwarel reňklerde ulanmaga çagalara mümkinçilik döretmeli. Şekil ýasamak üçin kagyžyň görnüşlerinden gaty kagyž, ýuka kagyžlar gerek. Olar arassa, gury, eplenilmedik bolmalydyr. Suwda ýüzýän oýnawaçlar ýasalanda gurşun kagyžlary ýa-da suwa çümmeýän kagyžlary bolmalydyr.

Ýumuşlar

1. Kagyzyň öndürilişi we ulanylyşy baradaky diafilmler we kinofilmler bilen tanşyň.
2. Köpçülik bolup kagyz we gaty kagyzyň nusgalarynyň görkezilýän nusgalyk toplumyny taýýarlaň.
3. Kagyzy reňklemek we süýümleriň esasy ugruny kesgitlemek boýunça barlag işini geçiriň.

III bap

DÜRLI SERIŞDELER BILEN IŞLEMEK

3.1. Toýun we plastilin bilen işlemek

Halk döredijiligi elmydama düşnükli we köpçülikleýin söýülýän sungatdyr. Gadymy döwürlerde adamlar öz öýlerini owadan halylylar, surat çekilen tabaklar, elde ýasalan birnäçe şekiller bilen bezemegi gowy görüpdirlir. Adamlar öz öýlerini bezemek bilen gadymy döredijilik sungatyna golaýlaşýarlar. Halk döredijiligini döretmek bilen ussa her gezek şol bir şekili ýerine ýetirende-de onuň ýasan heýkelleri biri-birine kän meňzeş bolmaýar. Sebäbi ussa öz ýasan heýkelini öz döredijiligi bilen döredýändir.

Toýun we plastilin mekdebe çenli çagalar edaralarynda çagalary terbiýelemekde uly rol oýnaýar. Skulptor (heýkeltaraş) Ginsburgyň aýtmagyna görä, çagalaryň durmuşynda beýleki sapaklaryň zerur bolşy ýaly, toýun, plastilin bilen işlemek hem örän zerurdyr. Ýagny toýundan we plastilinden şekil ýasamak sapaklaryň üsti bilen olaryň göz önüne getirmek ukyby ösdürilýär. Surat çekmek bilen çagalaryň dünýägaraýyşlary ösýär we öz çeken suratlarynyň ýüzüni toýun, plastilin bilen bezäp bilýärler.

Heýkel, şekil ýasamaklygyň dürli görnüşleri bolup, gadym döwürdäki adamlar birnäçe asyr mundan öň öz ýasan ajaýyp heýkellerini, şekillerini döredipdirler. Heýkel, şekil ýasan ussatlarymyz janly tebigatymyzy, gelin-gyzlarymyzy, parahat ýurdumyzy wasp etmek bilen öz ýasan heýkellerinde janlandyrýarlar. Ýagny dürli zatlary ýasamaklyk, olardan peýdalanmaklyk biziň durmuşymyzda örän uly ähmiýete eýedir.

Beýleki predmetler ýaly heýkel, şekil ýasamak, şol heýkele, şekile görä serişdeleri saýlamak zerurdyr. Heýkel ýasamak üçin toýnuň dürli

görnüşleri gerek bolup durýar. Gaty toýunlary suwa salyp, ony suwda ýumşatmalydyr. Toýundan heýkel ýasamaklyk has-da yssy öýlerde gowy ýerine ýetirilýär. Sebäbi toýunlar yssy howada gatamaýarlar. Toýun suwa salnanda birnäçe hapa bölejikleri toýundan aýrylyp, suwuň düýbünde galýar. Galan suwy bolsa heýkeldäki şekilleri biribirine ýelimlemek üçin ulanylýar.

Heýkel ýasamazdan öň, ilki bilen, ulanyljak suw bellibir temperaturada bolmalydyr. Suwa toýun atylanda, ony tagta bölekleri bilen garmalydyr. Toýundan ownuk işler ýerine ýetirilende toýun eliňe zeper ýetirmez ýaly, nah süýümden ýasalan ellikleri geýse bolar ýa-da bolmasa toýuna azajyk ösümlik ýagyny guýsa bolar.

Ak toýundan çagalar gap-gaçlaryň, çäýnekdir käseleriň şekilini ýasap bilerler. Dürli serişdeler bilen işlenende çäge, toýun, daş, sapakly ýumak, gamyş, sazak, selin ýeken, tohum, çigit, plastilin guradylan ösümlik ýapragy, guran agaç şahajyklary we ş.m. zatlar gerek bolýar. Dürli serişdeler bilen işlenende gaýçy, galam, çotka, gerek bolýar. Esasan hem çagalar baglarynda çagalar plastilinden terbiýeçiniň ýolbaşçylygynda dürli şekilleri ýasamaga höwesjeň bolýarlar. Plastilin we toýun bilen işlenilenden soň, terbiýeçi çagalara elini sabyn bilen ýuwmagy we howpsuzlyk düzgünini berjaý etmegi elmydama ýatladyr. Plastilinden we toýundan birnäçe şekilleriň ýasalýşyny öwreneliň.

Plastilin we toýun palçyga meňzeş bolup, ondan dürli oýnawaçlary, şekilleri ýasamak üçin peýdalanylýar. Plastilin zolak-zolak edilip, dürli reňkli ýasalandyr. Ol gutynyň içinde ýerleşýär. Plastiliniň dürli reňkli zolaklardan ýasalmagy, ondan dürli reňkli oýnawaçlary ýasamaga mümkinçilik berýär. Dürli oýnawaçlar bilen birlikde kiçijik haýwanjyklaryň, gap-gaçlaryň we başga-da birnäçe zatlaryň şekillerini ýasamak hem amatlydyr.

Plastilinden miweleriň şekilini ýasap bolýar. Ilki bilen bir bölejik plastilin alyp, ony eliň aýasynda togalap, almanyň şekiline getirmeli. Soňra almanyň iki tarapyňy oýujak etmeli. Plastilinden bir bölejik alyp kiçijik taýajyk ýaly edip eliň aýasynda eýläk-beýläk ýaýyp, inçe çybyjaga meňzetmeli. Soňra ony almanyň oýujak ýerine

birikdirmeli. Şahajygy, ýapragy hem plastilinden ýasamaly. Eger-de almanyň reňki gyzyk bolsa ýapragyny ýaşyl, şahajygy mele reňkde taýýarlamaly. Plastiliniň ýaşyl reňkinden bir bölejigi eliň aýasynda gowy ýasaşdyryp ýaprak şekiline getirip, daş töweregini eliň bilen kertik-kertik etmeli. Mele reňkdäki plastilinden taýajyk ýasap, ýaňky ýaprajygy şahajyga birikdirmeli.

Kömelekleriň dürli görnüşleri bolup, olar meýdan kömelekleri hem-de tohumyny ekmek arkaly ösdürilýän kömeleklerdir. Kömelekleriň iýilmeýän görnüşleri hem bar. Iýilýän kömelekler telpekli kömelekler, gelin kömelegi we domalan hem-de tohumy ekilýän kömelek degişlidir.

Iýilmeýän zäherli kömelekler ak ýylan kömelegi degişlidir. Ýylan kömelegi gelin kömelegine meňzeşräkdir. Ýöne gelin kömeleginiň telpejiginiň aşak ýüzi gyzykly reňkde bolýar. Ýylan kömeleginiň telpejiginiň aşak ýüzi ak reňklidir.

Kömelegiň şekilini ýasamak üçin ilki bilen toýny suw bilen garyp, taýýar palçyk görnüşine getirmeli. Soňra ony gowy eýlemeli. Näçe eýledigiňçe, işlemek üçin şonça-da amatly, ýumşak bolýar. Öňürti ýasajak zadyňy göz önüne getirmeli ýa-da suratyna seredip ýasamak ýeňil bolýar. Kömelek ýasamak üçin bir bölejik toýny alyp, tagtanyň üstünde ýasap, tegelek görnüşe getirip, telpege meňzedip, telpegiň ortasyny oýtagrak edip ýasamaly. Soňra ýene bir bölejik toýundan taýajyk ýasamaly. Esasy bölekler taýýar bolansoň, telpejigiň oýtak ýerine taýajygy birikdirmeli. Soňra ýasalan kömelegi kölegege guratmaly.

Gap-gaçlar adamyň durmuşynda gündelik ulanylýan zatlaryň biridir. Olaryň dürli görnüşleri bolýar. Gap-gaçlar agaçdan, alýuminden, polatdan, çouýundan, çüýşeden, toýundan jächden, plamasdan ýasalýar. Toýundan küzeler, gap-gaçlar ýasalanda, kölegege gura-dylyp, kürede bişirilipdir. Toýundan çanak, tabak, çemçe we ş.m. zat-lary ýasamak üçin ilki bilen bir tokga toýun almaly. Soňra bir gaba salyp üstüne suw guýmaly. Suw bilen toýny gowy garyşdyrmaly. Palçyk taýýar bolandan soň, ýuka tagtanyň üstünde bir bölek toýny alyp, oňat eýlemeli. Soňra ýasajak tabagyňa meňzedip, düýbünü çu-

kurrak edip ýasap başlamaly. Tabagyň daş-töweregini oňaryşdyryp, tabak şekiline getirmeli. Soň olary kölegede guratmaly. Çäýnegiň şekilini ýasamak üçin palçygy gowy eýlenen toýundan bir bölek almaly.

Toýun bilen işlenende ýuka görnüşli tagta işlemäge amatly bolýar. Ilki bilen çäýnegiň göwresi ýasalýar, soňra jürnügi, gulpy, gapagy şeýle yzygiderlilikde taýýarlanýar.

Ata-babalarymyz toýundan küyzeleri, tabaklary ýasap, kölegede guradyp, kürede bişiripdirler. Toýundan ojak edipdirler.

Goýna, geçä dowar diýilýär. Goýnuň, geçiniň eti adam üçin iň süýji et hasaplanýar. Geçiniň eti, ýagy, süýdi adam üçin dermandyr. Dowarlaryň hojalyk ähmiýeti uludyr.

Goýnuň, geçiniň şekilini toýundan ýasamak üçin ilki bilen toýny bir gaba salmaly we üstünden suw guýup eliň bilen garyşdyrmaly. Taýýar bolan palçygy gowy eýlemeli. Bir bölek toýny alyp, goýnuň, geçiniň göwresini ýasamaly. Soňra aýaklaryny ýasap, göwrä birikdirmeli. Ýene-de bir bölek toýny alyp, kellesini ýasap, göwreden çykarylan boýna birikdirmeli. Soňra göwreden guýrugy çykarmaly. Taýýar bolan şekili ýylmamaly, gulak, göz etmeli. Iş ýerine ýetirilende şahsy arassaçylyk we seresaplylyk çärelerini berjaý etmeli.

Oba hojalyk guşlaryna ördek, towuk, gaz, hindi towugy degişlidir. Olaryň eti, ýagy, ýumurtgasy iýilýär, ýelegi ýorgan-ýassyk üçin peýdalanylýar. Towugyň, ördegiň şekiliniň ýasalýşy: bir bölek toýny almaly. Boýun, guýruk çykarmaly. Ördegiň, towugyň kellesini ýasamaly. Aýaklaryny ýelmemeli we timarlamaly. Iş ýerine ýetirilende şahsy arassaçylyk we seresaplylyk çärelerini berjaý etmeli.

Üzümiň, naryň adamyň durmuşynda ähmiýeti uludyr. Olardan mürepbeler we şerbetler taýýarlap bolýar. Olaryň dermanlyk ähmiýeti uludyr. Üzümiň dürli görnüşleri bar. Olardan gelinbarmak, monty, ak kişmiş, gara kişmiş, Aşgabat gara üzümü we başgalar degişlidir. Üzümiň we naryň şekilini çyzga geçirmeli. Soňra plastilinden birnäçe togalajyk ýasamaly. Soňra togalajyklary çyzgynyň üstünde ýerleşdirip, üzümüň bir salkym ýa-da bir hoşa şekilini taýýarlamaly. Naryň şekili bolsa togalagyny ulurak edip taýýarlamaly. Soňra plas-

tilinden edil gül açylyp duran ýaly 3-4 sany kiçijik ýaprajyk ýasap, taýýar togalagyň üstünde ýerleşdirmeli.

Bakja önümlerine gawun, kădi, garpyz degişlidir. Bakja önümleri adamyň bedeni /organizmi/ üçin derman hasaplanýar. Türkmenistanda her ýylyň awgust aýynda Türkmen gawunynyň baýramçylygy belleniň geçilýär. Türkmen gawunlary ýakymly ysy, üýtgeşik tagamy bilen bütin dünýäde tanalýar.

Plastilinden gawuny ýasamak üçin ilki bilen bir tokga plastilini alyp, elniň aýasynda togalamaly, soňra süýnmegräk görnüşe getirmeli. Gawunyň bir tarapyndan sapagyny çykaryp goýmaly.

Gök önümlere pomidor, hyýar, badamjan, bolgar burçy, aýy burç, kelem, gök otlar degişlidir.

Köki miweli gök önümlere kăşir, sogan, kartoşka, şugundyr degişlidir. Olaryň oba hojalyk ähmiýeti uludyr. Gök önümler adam üçin peýdaly. Adam bedenini vitaminler bilen baýlaşdyrýar. Plastilinden pomidoryň şekilini taýýarlamak üçin gyzyl reňkli plastilini alyp elniň aýasynda togalap, pomidoryň şekiline getirilenden soň, bir tarapyňy oýtagrak etmeli. Soňra ýaşyl reňkli plastilini güle meňzeş edip ýasap, pomidoryň oýtak ýerine birikdirmeli.

Küyzeleriň görnüşlerinden gor, suw, bezeg küyzeleri bolýar. Olaryň hojalykda şeýle hem bezeg üçin ulanylýan görnüşleri bar.

Ata-babalarymyz geçmişde küyzeleriň dürli görnüşlerini ulanypdyrlar. Küýze ýasalanda hem ilki bilen toýundan palçyk taýýarlanýlar. Soňra küyzäniň göwresini ýasamaly. Göwräniň ýokary tarapyňy inçeldip, timarlap, bokurdak ýasamaly. Indiki nobatda küyzäniň guly ýasalýar. Ýasalan guly göwra birikdirilýär.

3.2. Simden dürli şekilleriň taýýarlanylşy

Türkmenistanyň çöllük ýerlerinde towşanlar we keýikler örän köp, şeýle-de olar dag gerişlerinde köp duş gelýär.

Keýik goşa toýnakly haýwanlaryň toparyna girýär. Ol goňur reňkli bolýar. Onuň derisinden kendirik edilýär, sebäbi keýigiň derisi halal zat hasaplanýar. Keýigiň eti örän tagamly bolýar. Şonuň üçin awçylar çölde süri-süri bolup gezyän keýikleri awlaýarlar. Emma bu

indi biziň ýurdumyzda gadagan edildi. Sebäbi keýiklere ýitip gitme howpy abanýar, olary goramak, olaryň tohumyny köpeltmek üçin ýurdumyzyň "Gyzyl kitabyna" girizildi. Olar çöl ösümliklerini iýip oňýarlar.

Gyş pasly olar üçin agyr we kyn pasyldyr. Olar özlerine we çagalaryna iýmiti dürli ýollar bilen agtarmaly bolýarlar. Olar örän ýyndam we özlerini gorap bilýärler.

Men çöldäki beýik, beýik
Depeleri gören keýik.
Alaňlardan böküp bilýän,
Ymgyr çöli söküp bilýän,
Tüweleý dek atylaryn,
Awçylardan gutularyn.

Simden keýigiň şekiliniň taýýarlanylşy

Gerekli esbaplar: sim, nah, ýüň sapaklar, gaýçy, keýigiň suraty.

Işiň gidişi:

1. Suratda görkezilişi ýaly keýigiň şekilini taýýarlamak üçin simi epläp, keýigiň göwresini emele getirmeli.

2. Keýigiň göwresine simden aýaklaryny we şahyny ýasap birikdirmeli.

3. Taýýar şekiliň daşyna sapaklary saramak üçin, simiň daşyna sapagy daňmaly. Soňra sapagy simiň daşyndan aýlap, sapagyň içinden çykarmak arkaly tutuş şekiliň daşyna aýlamaly.

4. Şondan soňra taýýar şekil emele gelýär.

Towşan örän mylaýym we näzik jandardyr. Öý we çöl towşanlary hem bolýar. Çölde ýaşaýan towşan gök otlar bilen iýmitlenýär. Ol goňur we çal reňkli bolýar. Onuň uzyn iki gulagy bar we örän çalt ylgaýar. Onuň derisi örän mylaýym bolup, ondan telpek, gulakçyn we paltolaryň tüýleri edilýär.

Towşanlary hem möjek we beýleki ýyrtyjy haýwanlar iýmit hökmünde awlaýarlar. Olar hinlerde ýaşaýarlar.

Gaty kagyздan towşanyň şekilini hem ýasap bolýar. Onuň göwresini ýasamak üçin uly zolak kagyzy alyp, iki gyrasyny biri-birine deňläp, ýelim bilen ýelimlemeli. Şeýle görnüşde towşanjygyň kellesini hem taýýarlamaýly.

Gönüburçly kagyzyň üstünde towşanjygyň aýaklaryny ýasamaly. Ýasalan aýaklary gyrkyp almaly hem-de towşanjygyň göwresine ýelimlemeli. Soňra gönüburç kagyzy iki gezek epläp, gulagynyň şekilini almaly. Taýýar şekili towşanjygyň kellesiniň ýokarsyna ýelimlemeli.

Towşan, towşan, towşan,
Öýlerine gowşan towşan.
Ygyp ýörkä ýowşan, towşan,
Çal möjege duşan towşan.

3.3. Simden çopantelpegiň we bägüliň şekilleriniň taýýarlanylyşy

Bägüliň taryhy. Bägül ynsan söygüsiniň, umyt arzuwlarynyň nyşany bolan gülleriň biridir. „Bägül“ sözüniň manysy latyn dilinde „rozes“ diýlip atlandyrylýar.

Biziň häzirki guwanýan al reňkli bägüllerimiz bolsa, 1867-nji ýylda ilkinji sapar ýörite tohumlandyrmak usuly arkaly köpeldilip başlanypdyr.

Hindistanda, gadymy Siriýada we Müsürde bägüle ybadat edilen-digi hakynda maglumatlar bar.

Bägüliň dürli reňkli görnüşleri bolup, her reňki aýry-aýry many aňladýar diýen ynanç bar. Häzirki döwürde tohumlandyrmak usuly arkaly bägülleriniň 10.000-den hem köpräk görnüşleri ösdürilip ýetişdirilýär.

Dürli gülleriň arasynda adamyň iň gowy görýän güli bägüldir. Ol özüniň owadanlygy, uzak wagtlaý gülleýänligi bilen beýleki güllerden tapawutlanýar. Bägül güýz hem ýaz aýlarynda oturdylýar. Şonda mes toprakly açyk ýer saýlanyp alynýar. Şeýle edilende bägül oňat ýerde ösýär, we köp gül getirýär. Türkmenistanyň şertlerinde bägül nahallary güýz oturdylsa, has oňat ösýär. Ýaza çenli kök urýar

we täze ýere uýgunlaşýar. Ýazda güýçli ösmäge başlaýar. Ýaz oturdy-
lan bägül nahallary, ilkinji ýylda çydamsyz bolýar we haýal boý alyp,
az gunçalaýar. Ýaz aýlarynda bägül her 8-10 günden suwarylýar we
düýpleri ýumşadylýar. Bägül nahallary oturdylanda hatar aralygynyň
giňligi 80-100 sm bolmalydyr. Güýz oturdylan nahallary bir gezek
suwarylýar we ýaza çenli olaryň düýpleri ýumşadylyp goýulýar.

Bägül pyntyk sapmak, çybyk ýatyryp, kök urdurmak we tohum
arkaly köpeldilýär.

Bägüliň oňat ösmegi üçin oňa zyýan berýän mör-möjeklere garşy
göreş çäreleri alnyp barylýar.

Häzir ýurdumyzda bägüliň dürli görnüşleri ösdürilip ýetişdirilýär.
Olaryň has oňatlary köpeldilip, ilat arasynda ýaýradylýar.

Çopanteppek hem dermanlyk ösümlüklere degişli bolup, onuň
şekiliniň ýasalyşy bägüliň şekiliniň ýasalyşy ýaly ýasalýar.

Simden bägüliň şekiliniň taýýarlanylşy

Gerekli esbaplary: ýumşak sim, dürli nah, sapaklar, gaýçy

Işiň gidişi:

1. Ilki simi alyp, steržiniň daşyna saramaly.
2. Soňra saralan simi steržiniň daşyndan aýyrmaly.
3. Aýrylan sim tolkun görnüşde bolýar.
4. Şol tolkunly simden bägüliň açylyp oturan hem-de ýapragynyň
şekilini ýasamak bolýar.
5. Soňra tolkunsyz simden gülüň baldagyny güle we ýapraklary-
na birikdirmeli
6. Bägüliň taýýar edilen şekilini sapaklary her tolkunynyň ara-
syndan geçirip bezemeli.

3.4. Tebigy serişdeler bilen işlemek

Çagalary ajaýyplyklar dünýäsine näçe ir aralaşdyryp bilseň, olara
gülleriň, dürli ösümlükleriň miweleriniň, güýz ýapraklarynyň, deňiz
balykgulaklarynyň we suwasty dünýäniň beýleki ýaşajýylarynyň
üýtgeşik owadanlygyna haýran galmagy öwredip bilseň, şonça-da
gowudyr. Her gülüň, her haýwanyň daşky görnüşiniň – göwrüminiň,

reňkiniň, üstüniň we ş.m. özboluşlylygyny görüp bolýar. Şonuň üçin hem, tebigy serişde bilen işlenilende bularyň hemmesini göz önünde tutmak gerek.

Tebigy serişde bilen işlenilende ony taýýarlamak işiň möhüm tapgyry bolup durýar. Çagalary tebigy serişde bilen tanyşdyrmagy we onuň taýýarlanmagyny bir wagtyň özünde çagalarda tebigat dünýäsine aladaly hem-de aýawly garamagy kemala getirmek bilen utgaşdyrmak zerurdyr. Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti tebigaty goramaga uly üns berýär. Hormatly Prezidentimiziň bilim-terbiýe baradaky sargytlarydyr pentlerinden ugur alyp, her sapakda, tebigata her gezek gezelenç edilýän wagty çagalara tebigata eýeçilik gözi bilen garamagy, gülleri, gyrymsy agaçlary, islendik ösümliگی dereksiz ýok edilmeden goramagy ýatladyp durmak gerekdir. Terbiýeçiler (ýa-da ene-atalar) gezelenç mahaly serişdeleri ýygnamaga we seçip almaga gatnaşmalydyrlar hem-de bu işe gözegçilik etmelidirler. Çagalarda tebigata we gözelligi bolan söýgini döretmelidir.

Ýygnaýan serişdäni gowusy seksion şkaflarda goýlan ýörite taýýarlanan gutularda ýa-da zähmet burçunda, ýa-da otagynda saklamak gerek. Serişdeleriň görnüşleri we möçberleri boýunça ýerleşdirip goýmak amatly bolýar.

Tebigy serişde bilen işlenilende hereketleriň hemmesi stoluň, möçberi 20x20 santimetr bolan iş tagtasynyň (has gowusy, plastikden ýa-da fanerden ýasalan tagtanyň) başynda ýerine ýetirilmelidir.

Çagalary bagynda dürli zatlary ýasamakda has ýygýdan ulanylyan ösümlik serişdesiniň käbir görnüşlerine garap geçeliň.

Şişkalar — arçanyň, sosnanyň gozalary. Pürli agaçlaryň miwesi bolan şişkalar göwrümlü oynawaçlary we gyzykly zatlary ýasamak üçin ajaýyp serişde bolup durýar.

Şekli boýunça olar haýwanlaryň we adamyň göwresine meňzäp duran ýaly bolýar. Şişkalar biri-birine gowy ýelimlenýär, şekili, ululygy we görnüşü boýunça olar örän köpdürlüdürler: kiparis, arça, ýel, sosna agaçlarynyň şişkalary bolýar. Zat ýasamak üçin işleşmesi ýeňil bolýandygy üçin açylmadyk şişkalary ulanmak has gowy bolýar.

Haýal gurallary we uzak wagtlap şekilini saklar ýaly arça gozalary çygly toprakdan ýygnamak gowudyr. Ýygnalandan soňra olar görnüşi, şekili, ululygy boýunça aýyl-saýyl edilip, aýratyn gutularda goýulýar.

Hozlar. Çagalar bagynda oýnawaçlar ýasalanda tokaý, grek hozlaryny, pisseleri ulanyp bolýar.

Tokaý hozlary. Olary oýnawaç şekilli adamjyklaryň kellesini ýasamakda (mysal üçin, „şadyýan adamjyk“), haýwanlaryň şekilleri ýasalanda (horazyň, towşanyň we beýlekileriň kellejikleri) ulanýarlar. Tokaý hozlaryny awgust aýynda olar bişen wagty üstüniň telpejigi bilen bilelikde ýygnap alýarlar, ol telpejigi hem oýnawaçlar ýasalanda ulanyp bolýar. Hozlary tagtajyklaryň üstünde goýuşdyryp guradýarlar, saklanlarynda gutujyklara salyp saklaýarlar.

Tokaý hozlarynyň gabygy gaty bolýar. Ony pyçak bilen kesmek ýa-da temen bilen deşmek örän kynlyk bilen başardýar. Guradylan hozlar bilen işlemek has hem kyndyr, şonuň üçin olary işde ulanmak maslahat berilmeýär.

Hozlaryň gabygy (ýarym bölek görnüşinde) gaýyjak, tirkegjik, pyşdyljyk, tomzajyk, balyjak, jüýjejik we şular ýaly zatlar ýasalanda ulanylýar. Bu hozuň gabygynyň iki bölegi hem Aýaz babanyň kellesi ýaly zat ýasalanda ulanylýar.

Pyçagyň üstünden çekiçjik bilen emay bilen urup, hozuň gabygyny iki sany deň bölege bölüp bolýar. Şeýle edilende hoz sypyp gitmez ýaly, ony gysgyç ýa-da atagzy bilen gysyp saklaýarlar. Bu işi diňe terbiýeçi ýerine ýetirmelidir.

Hozlaryň gabygyndan oýnawaçlary ýasamak örän amatly bolýar, gabygy ýeňil bolany üçin olary ýeňillik bilen deşip, kesip bolýar. Ýer hozlaryndan haýwanlaryň (itiň, pişigiň we beýlekileriň) özboluşly şekillerini ýasaýarlar. Bu hozlary gury howaly jaýlarda saklasaň hem bolýar, sebäbi guraýan wagty olaryň gabygy gatamaýar.

Dub agajynyň gozalary. Dub agajynyň miwesi bolan gozalaryň şekili we ululygy dürli-dürli bolýar. Bir çetinden olar ösüntgi – plýuska bilen örtülendir. Dub gozalary giç – sentýabr, oktýabr aýlarynda ýetişýär. Olary bişip, agaçdan gaçandan soň ýygnamak

maslahat berilýär. Oýnawaçlary ýasamak üçin bu gozalary myssyk we çüýrän görnüşinde ýygnamak bolmaýar. Gozalary olary saklap duran gabyjygy bilen bilelikde ýygnamaly. Gozalaryň üstüni ýetirýän gowy serişde bolup, olar dürli zatlary ýasamakda ulanylýar. Gozalaryň dürli göwrümdäkilerini we görnüşdäkilerini ýygnamaly. Oýnawaçlar ýasalanda tämiz dub gozalaryny ulanmak gerek, sebäbi olar uzak wagt saklanýarlar we olar bilen işlemek hem aňsat bolýar (guran gozalar gaýtadan işlenilende, adatça, döwülýärler).

Dub gozalary gelşiklije adamlaryň, haýwanlaryň şekillerini ýasamaly bolanda, beýleki tebigy serişdelerden oýnawaçlar ýasalanda olaryň detallaryny taýýarlamak üçin örän amatly bolýar. Uzyn süýrüntik gozalardan žiraf, gotan, atjagaz, eşejik ýasaýarlar, özi hem olaryň göwresini süýri gozadan ýasap bolýan bolsa, kellelerini kiçik togalak gozadan ýasaýarlar. Hereketli, gelşiklije adamjyklaryň şekilleri ýasalanda (munuň üçin egredilen şahajyklar, taýajyklar we ş.m. ulanylýar), plýuskalary olaryň papajyklary hökmünde ulanyp bolýar.

Dub gozalaryny hem salkyn we çygly ýerde saklaýarlar.

Agaç gabygy. Bu serişde daşky görnüşi (reňki, galyňlygy, üstüniň häsiýeti) boýunça tapawutlanýar. Sosna, dub, berýoza (orta galyňlykdaky) gabyklary tebigy serişdelerden dürli sahnajyklar we oýnawaçlar ýasalanda üstünde zat goýulýan hökmünde ulanylýar. Mundan başga-da, ol oýnawaçlar ýasalanda goşmaça serişde hökmünde ulanylyp bilner. Ondan saz çalýan adamjyk oturar ýaly töňňe-jik, ýönekeýje tekiz gaýyjaklar ýasap bolýar.

Lak bilen örtseň, gabykdan ýasalan zat goýulýanlar we oýnawaçlar örän owadan bolup görünýär, sebäbi bu halatda agaç gabygynyň mele reňki aýratyn owadan öwürşigine eýe bolýar.

Berýoza gabygy oýnawaçlary ýasamakda ulanylýan iň owadan we berk serişdeleriň biridir. Russiýanyň halk döredijiliğinde berestadan ýasalan önümler gadymdan bäri meşhurlyga eýedir. İşlemek üçin gury toprakda ösüp ýetişen berýozanyň gabygyny ulanmak maksada laýykdyr, sebäbi ol has dykyz, berk we çeýe bolýar.

Agaçlardan (agaç kesijileriň kesen ýa-da tupan sebäpli ýere ýykylan) täze gatlara bölünýär we gaýtadan işlenilýär, ony gyzgyn suwa ýatyryp goýsaň, gaýtadan işlemek has hem ýeňil bolýar. Gyzgyn suwa ýatyrlandan soň, gatlaryny emalyk bilen tagtanyň aşagynda üstünden ýük basdyryp goýsaň, ol tekizjek bolýar.

Berýozanyň gabygy gury we salkyn ýerde saklanýar, sebäbi ol Gün şöhlesiniň astynda çeyeligini ýitirip, towlam bolup ýygrylýar. Berýozanyň gabygynyň bu häsiýetini käbir oýnawaçlary taýýarlamakda ulanyp bolýar. Berýozanyň gabygy egrem bolar ýaly, ony birnäçe minut gyzgyn suwa ýatyryp, guratmak gerek. Guradygyça gabyk egrem bolup başlaýar.

Berýoza agajynyň gabygyndan dürli şekilleriň ýasamak amatly bolýar.

Şahalar. Ýasalýan önümleriň böleklerini, mysal üçin, elleri, aýaklary, boýunjyklary we ş.m. ýasamakda dürli görnüşdäki şahalar ulanylýar. Dürli önümleri ýasamak üçin sosna, arça, siren agaçlarynyň şahalary has ýaramlydyr. Olaryň şahalary çeye bolup, guranlarynda aňsat döwürleşýär.

Şahalary ýygnamak ýeňil iş däl. Bu iş wagty, sabyrlylygy we seresaplylygy talap edýär. Özem bu işiň dowamynda agaçlary aýarmalydygyny we oýnawaç ýasamak üçin gury, ýöne gurap gatamadyk şahalary ýygnamalydygyny hemişe çagalara ýatladyp durmak gerekdir.

Kökler. Her hili oýnawaçlary ýasamak üçin kökler hem ulanylyp bilner. Olar özüniň haýran galdyryjy keşpleri bilen kähalatlar da dürli haýwanlary, guşlary ýa-da olaryň beden agzalaryny ýatladyp durýar. Bu halatda çagalara zerur bolan keşpli syn etmegi öwretmek möhümdir. Egrem-bugramja kök şekillerinde çagalaryň fantaziýasy arkaly sekizaýagyň, möýüň, taýçanagyň kellesiniň keşplerini görüp bolýar. Köne kökleriň ýa-da olaryň ösüntgileriniň köpüsini derýalaryň kenarlaryndan tapyp bolýar. Bu serişde ýygnalanda ýaşap oturan agaçlaryň kökleriniň eldegirmesizdigini çagalara ýatladyp durmaly. Ýygnalan kökleri ýuwmalý we aram çygly jaýlarda saklamaly.

Ýapraklar. Oýnawaçlar taýýarlananda ýapraklar gyzykly hem gerekli goşmaça serişde bolup durýar. Olar şekil we reňk babatda örän köpdürli bolýarlar. Dubuň, kerkawyň (klýonyň) iri ýapragyny çagalar saljagaz, gämijik üçin ýelken hökmünde ulanýarlar. Şeýle hem ýapraklary kebelekleriň ganatlaryny, balyklaryň ýüzgüçlerini (bu oýnawaçlary gozlardan we ýapraklardan ýasaýarlar) ýasamak üçin ulanyp bolýar.

Ýapraklary saklamak we soňra ulanmak üçin olary dogry taýýarlamak zerurdyr. Munuň üçin ösümlikleriň ýygynalan ýapraklaryny kagyz sahypalarynyň arasynda goýup, çalarak gyzan ütük bilen ütükleyärler, şondan soň olary galyň kagyzy ýa-da ýuka gaty kagyzy arasynda goýup, üstünden agyrja ýük basdyryp goýýarlar.

Tohumlar. Tohumlar güýzde ýygynalýar. Agaçlaryň, gülleriň, mysal üçin, kerkawyň, dagdan agajynyň tohumlary tebigy serişdeden ýasalan oýnawaçlar üçin gymmatly goşmaça serişde bolup biler. Olar çagalara ganatjyklar ady bilen bellidir. Olardan teneçiriň ganatjyklaryny, towşanjygyň gulajyklaryny, balyklaryň ýüzgüçlerini ýasap bolýar. Garpyzyň, gawunyň, günebakaryň çigitlerinden, gülleriň iri tohumlaryndan dürli şekilleri ýasap bolýar.

Itburnuň miwelerinden her dürli we gelşikli oýnawaçlary ýasap bolýar. Bu serişdäniň işde ulanylmagynyň elýeterli bolmagy onuň gymmatly häsiýetleriniň biridir. Itburnuň miwelerinden dürli oýnawaçlary taýýarlamagyň ähmiýeti uludyr.

Itburnuň miwelerini uzak wagt saklap bolmaýar, sebäbi guran halatynda olar gataýarlar we şekilini ýitirýärler. Itburnuň miwelerinden dürli oýnawaçlary –kiçijik adamjyklary, güjüjekleri, kebelekleri, açyk reňkli monjuklary we beýlekileri ýasap bolýar.

Mekgejöwen başlary. Oýnawaçlary ýasamak üçin mekgejöwen başlaryny hem ulanýarlar. Mekgejöwen iýmit hökmünde peýdalanylýar.

Eger çagalar öz meýdançalarynda mekgejöweni ösdürüp ýetişdireseler, onda bu serişde bilen hem işi gurap bolar. Mekgejöweniň dānesi aýrylyp ulanylýar.

Olardan guşlaryň, atjagazlaryň, we beýlekileriň şekillerini ýasamak bolýar. İşlemek üçin mekgejöwen bişip baryan döwründäki başlary ulanmak gowudyr. Bu halatda uly adamlaryň kömegine mätäç bolmazdan, ähli amallary çagalar özbaşdak ýerine ýetirip bilerler (kesim etmek, kesmek, deşmek, ýelimlemek we ş.m. işler). Guranyndan soň bu serişdäni gaýtadan işlemek kyn bolýar, şonuň üçin ony guran görnüşinde oýnawaçlary ýasamak üçin ulanmak maslahat berilmeýär.

Başlardan aýrylan mekgejöwen ýapraklary hem işde ulanylýar. Olar ýumşak bolup, gaýtadan işlenilende aňsatlyk bilen diýeniňi edýär. Olardan towşanjyklary, syçanjygy, teneçirleri, gurjajyklary, şeýle hem dürli görnüşdäki sumkajyklary, gurjagyň köýnejiginiň bezeglerini, kitap sahypalarynyň arasyna goýulýan ýuka zolak şekilli önümleri ýasap bolýar. Işe başlamazdan ozal ýapraklary guradýarlar, öllüğine sykylan matanyň arasyna 2-3 sagatlap dolaýarlar (özem şunlukda ýapraklary ýuka gatlygyna goýuşdyrýarlar), mundan soň oýnawaç ýasamaga gerekli mukdaryny öl matanyň arasyndan çykaryp alýarlar.

Sypal. Sypal bilen işleşmek ýakymlydyr: ol ýylmanakdan tekiz, çeye, yslyja bolýar. Oýnawaçlary (gurjaklary, atjagazlary we beýlekileri) ýasamak üçin diňe bir bugdaýyň däl, eýsem şüläniň, tüwüniň sypalyny hem ulanýarlar. İşlemek üçin niýetlenen sypal baldajyklary döwüm-döwüm bolmaly däldir. Ulanyp bolmaýan we kesilip aýrylýan bogunjyklaryna görä, olary böleklere kesişdirip bölýärler. Sypaly uzynlygyna, ýogynlygyna görä saýlaşdyrmak gerekdir. Olary şonlugyna-da indiki möwsüme çenli saklaýarlar. İşlemezden ozal sypal gaýnag suwda ýatyryp ölleýärler we ony bir gije-gündizläp ýapyk gapda, suwda goýýarlar, şundan soň saman çeye we maýyşgak bolýar.

Oýnawaçlary sypaldan bogdaklygyna daňşdyryp we tikişdirip, tutuş zolakdan örüp, ýylmanak, tekizlenen samandan örüşdirip we ýelimleşdirip ýasaýarlar. Gurnama üçin sypaly buglanandan soň, uzynlygyna ikä bölýärler we kagyzyň üstüne ýelmeýärler. Dürli öwüşginli bolmagyny gazanmak üçin ýelmenen sypaly dürli gyzgynlyga ýetirilen ütük bilen ütükleýärler. Sypaly seresaplylyk bilen

ýelmeýärler, aralarynda yz goýman, olaryň bir bölegini beýlekisine emay bilen ýelmeýärler. Netijede tutuş sypal toplumlaryny emele getirýärler. Olaryň üstünden galam bilen şekiliň (guşuň, haýwanyň, gülleriň we beýlekileriň) keşbini çekýärler we kesip alýarlar, alnan görnüşlerini haýsydyr bir matanyň ýa-da kagyzyň, tagtanyň (bolsa garamtyl reňdäkisiniň) üstüne ýelmeýärler. Bu usul sypal bilen işlemegiň iň ýönekeý usulydyr. Çeper keşp döretmegi gazanmak üçin saýlanyp alnan görnüşüň çyzgysyny kagyza geçirýärler. Şundan soň esasy güberçek çyzyklaryň hasaba alynmagynda şekili bölekleri boýunça birikdirýärler, muny bolsa sypalyň ugurlarynyň dürlüliginiň hasabyna gazanyp bolýar (Terbiýeçiniň kömegi bilen çagalar işleriň ahli görnüşlerini ýerine ýetirýärler).

Eger sypalda dürli öwüşgin bar bolsa, onda onuň diňe bir ugurlaryny däl, eýsem, dürli öwüşginlerini hem göz önünde tutmak gerek.

Sypaly dürli reňkler bilen reňkläp bolýar. Ol ýelim bilen hem gowy ýelimlenýär. Sypaldan gurjaklar, haýwanlar ýaly özboluşly, owadan we özüne çekiji oýnawaçlar ýasalýar.

Ýeken. Günorta ülkelerde ýaşaýan adamlar açyk ösüp oturan ýaşyl reňkli, guranda mele reňkli, ýumşak we näzik ýekenleriň toplumynyň bardygyny bilýändirler, olar ösüntgi ot şekilli bolup, kölleriň, derýalaryň kenarlarynda ösýärler. Ýekeniň gülleri oýnawaç ýasamak üçin örän gowy serişdedir. Ony ýeňillik bilen gaýtadan işläp bolýar. Ýekenden dürli görnüşdäki oýnawaçlar ýasalýar.

Ýekeniň (inçeden uzyn) ýapraklaryny gaýtadan işlenilenden soň, oýnawaçlary ýasamakda ulanýarlar.

Bezegli kädiler. Bu kädiler dürli görnüşde we reňkde bolýarlar. Olar dürli görnüşli şekilleri ýasamakda ulanylýar. Bu serişdäni ýeňillik bilen ulanyp bolýar, ol guran görnüşinde-de gowy saklanýar.

Ot. Ýasalýan önüm üçin dürli görnüşdäki otlar ulanylyp bilner. Ýöne guran halatynda otuň port bolýandygyny unutmaly däl. Otlar ýasalýan önümleriň böleklerini birikdirmek üçin ulanylýar.

Guş ýelekleri. Oýnawaçlar ýasalanda dürli ölçegdäki, dürli öwüşginli we islendik hilli (ördek, gaz, serçe, kepderi we beýleki

guşlaryň) ýelekler ulanylýar. Işe başlamazdan ozal ýelekleri ýuwardylar, guradylarlar we adaty görnüşine getirmek üçin daraýarlar.

Goşmaça serişdeler

Oýnawaçlar ýasalanda, adatça, goşmaça serişdeler ulanylýar.

Kagyz. Kagyzyň ýazmak we çap etmek, plakatlyk, süzgüçlik, hat bukja, albomlyk, barhat, daşlyk, oboýlyk, bildiriş ýazylyan, nusga alynýan, zat dolanýan ýaly görnüşleri tapawutlandyrylýar. Kagyzyň bu görnüşleriniň hemmesi biri-birinden galyňlygy, dykzylygy, reňki, niýetlenilişi boýunça tapawutlanýarlar. Çagalar ýeňillik bilen kesilýän, eplenilýän, ýelmenilýän dürli öwüşginli reňkli kagyzlar bilen işlemegi gowy görýärler.

Folga. Ýuka metal plastinalary şeýle at bilen atlandyryýarlar (olar reňkli metallardan ýa-da garyndylardan – gurşundan, galaýydan, alýuminiden ýasalýar). Bu serişde ýasalan zatlary, daşlyklary bezemek üçin ulanylýar.

Plastilin. Bu serişde çylşyrymly bolmadyk oýnawaçlaryň böleklerini birikdirmek, şeýle hem işiň başlangyç tapgyrlarynda ýasalyan önümleriň käbir böleklerini ýasamak üçin ulanylýar (tebigy serişde bilen çagalar bagynda işlenilende bu maksat üçin adatça ýelim ulanylýar).

Sim. Oýnawaçlaryň böleklerini birikdirmek, hususan-da sypaldan ýasalyan oýnawaçlardan adamyň şekilini ýasamak üçin we beýleki maksatlar bilen ulanylýar. Diametri 0,35, 0,29 mm bolan mis sim munuň üçin has amatlydyr. Adam şekilini ýasamak üçin has ýogyn – diametri 1 ýa-da 1,5 mm bolan sim gerek bolýar.

Sapaklardan. Ýogynlaryny, reňklilerini ulanmak gowudyr.

Ýelimleriň - dürli görnüşleri - ak PWA ýelimi, „Mars“ ýelimi, BF we beýlekiler gerek bolýar. Mekdebe çenli ýaşly çagalar bilen işlenilende, adatça, PWA ýelimini ulanmak maslahat berilýär.

Reňkli mata bölekleri – dürli matalardan alnan kesindiler bolup, olar hem ýasalyan önümleri bezemekde ulanmaga ýaramlydyr.

Goşmaça serişdeleriň her görnüşini ulanmak çagalaryň döredijiliginiň ýüze çykmagyna, oýlanylan meýillere, olaryň ussatlygyna, başarnygyna hyýallanmasynyň ösüş derejesine bagly bolýar.

Goşmaça serişde hökmünde fanera, çakmak daşy, çagyl, ownuk daşlar, üzüm däneleri, ýüp, tüýjagazlar hem ulanylýar.

Goşmaça serişde birnäçe tekjeliye gutuda saklanylýar, ondaky tekjejiklerde bu serişdeler aýratynlykda goýulýar. Guty şkafta, tekjede beýleki serişdeleriň ýanynda hem saklanyp bilner.

Gurallar

Zat ýasamak üçin tebigy serişdelerden başga-da, ýönekeýje gurallaryň bolmagy hem zerurdyr. Gurallar bilen terbiýeçi çagalara oýnawçlary ýasap görkezende düşündirmek arkaly howpsuzlyk düzgünlerini hem öwretmegi hökmandyr.

Biz. Biziň sapynyň uzynlygy 5-7 sm, diametri – 1,5 – 2 sm, deşiji bölegini uzynlygy – 3 – 3,5 sm bolmalydyr. Biz şeýle bir ýogyn bolmaly däl, ýöne ol berk serişdeden ýasalan bolmalydyr.

Gaýçy. İşlemek üçin çagalara uly bolmadyk, uýy kütäk, çagalaryň barmaklarynyň ýogynlygyna laýyk halkalary bolan gaýçy gerekdir.

Pyçak. Uýy kütäk, kesgijiniň uzynlygy 13-15 sm bolan kiçi pyçagy ulanmak maslahat berilýär.

Iňňe. Uly tikin iňňesi bolmalydyr, ony salfetka ýa-da iňňe sanjylýanda sapagy dakylan görnüşde saklamaly.

Ýönekeý galam önümi taýýarlamak üçin meýilleşdirilen oýnawajyň sudury kagyza geçirlende gerek bolýar. Mysal üçin, Aýaz babanyň eşiği we ş.m. Galamlaryň dürli ýumşaklykdakylary (has gowusy 2 M belgilisi) ulanylýar.

Reňkler oýnawçlaryň aýry-aýry böleklerini reňklemek üçin gerek bolýar (gurjak üçin öňlügeni, Buratino üçin köýnek ýakajygyny we ş.m.), ýörite toplumlardaky ýa-da aýratyn gapdaky guaş (üstü ýapýan) reňkleri ulanmak maslahat berilýär. Bu reňk goýy bolansoň, ony surat çekmezden ozal suw bilen garmak gerek.

Çotgajyklary (surat çekmek üçin ýumşajyklary, ýelimlemek üçin bolsa gatyraçlary). Surat çekmek üçin ýumşak (4 we 6 belgili) çotgajyklary ulanmak has gowudyr. İş başlamazdan ozal iş tärlerini ýatlamak gerek: çotga reňki gowy edip siňdirmeli; çyzyklary bir gezekde çyzmaly; çotgany diňe onuň tüýleriniň ugruna ýöretmeli, bolmasa ol tokgaryp başlar. Surat owadan bolar ýaly çotgany wagtly-

-wagtynda reňke batyryp durmagy unutmaly däldir; hususan-da şeýle edilmegi balykgulaklardan ýasalýan zatlaryň böleklerini birikdirmek üçin zerurdyr.

Stek – palçykdan ýa-da plastilinden ýasalýan önümiň üstüni gaýtadan işlemekde ulanylýan gural. Ol dürli ölçeglerde bolup bilýär; çagalar üçin 10 – 12 sm uzynlykdakysy ýeterlikdir. Mysal üçin, steki ulanylmaga ýaramsyz bolan çotgadan hem ýasap bolar: onuň bir ujuny ýiteltmeli, beýlekisini bolsa iki tarapyndan kesip, kütäk aýlawlyja etmeli.

Atagzyjyk. Manikýur atagzyjygy ýa-da öň bölegi egreldilip ýanaşdyrylan atagzyjyk bolsa has gowudyr. Olar sypaldan we beýleki serişdelerden oýnawaçlar ýasalanda simjagazlary towlamak üçin ulanylýar.

Atagzylardan, gysyjylardan, deşijiden diňe terbiýeçi peýdalanýandyr.

Balykgulaklardan şekil ýasamak üçin umumy gurallardan başgadamda bu serişde bilen işleşer ýaly ýörite gurallar – **ige, byçgyjyk**, hemme reňklerdäki **guaş, açyk reňkli ýag lagy** bolmalydyr. Terbiýeçi tebigy serişdeden oýnawaç ýasalanda has köp ulanylýan gurallaryň aýratynlyklaryny gowy bilmelidir we olar bilen çagalary tanyşdymalydyr.

Işi nähili guramaly?

Çagalaryň işine ýolbaşçylyk etmek

Tebigy serişde bilen mekdebe çenli ýaşdaky çagalaryň işini guramagyň usulyýeti didaktiki ýörelgelere – ýönekeýden çylşyrymla ýetmek ýörelgesine esaslanýar. Şunuň bilen birlikde, hereketleriň gaýtalanmak ýörelgesi möhüm ähmiýete eýe bolýar (mysal üçin, täze zatlary ýasamaly bolanda, terbiýeçi çagalardan öň talap edilip, kemala getirilen başarnyklara daýanýar).

Ýönekeýje gurallar we serişdeler bilen işlemegiň endiklerini dogry kemala getirmekde terbiýeçiniň olary görkezmegi we düşündirmegi, ýerine ýetirilýän işiň dogrudygyna uly ýaşdaky adamyň gözegçilik etmeginde çagalaryň belli bir amaly hereketleri etmegi we degişli endikleriň kemala gelmegi zerurdyr.

Öz toparyndaky çagalaryň zähmete nähili garaýandygyny, olaryň zähmet çekmek isleýändigini we zähmet çekip bilýändigini terbiýeçi gowy bilmegi zerurdyr. Uly adamyň tabşyrygyny çagalaryň nähili kabul edýändiginden, näderejede öz önlerinde iş maksadyny özbaşdak goýup bilýändiklerinden, ol işi nähili delillendirýändiginden („Näme üçin biz bu işi edýäris?“) terbiýeçi netije çykarmalydyr.

Çagany höweslendirme, onuň işini makullama tebigy serişdeden oýnawaçlar ýasalanda, olaryň döredijiliginiň ýüze çykmagynyň höweslendirmesi bolup durýar.

Çaga eli bilen taýýarlanan şekilleri çagalara uly täsir edýär. Bu zatlar çagalarda zähmete bolan gyzyklanmanyň kemala gelmegine ýardam edýär, tebigy serişde bilen işlenilende gerekli endikleri kämilleşdirmekde olaryň başlangyç görkezmegini höweslendirýär. Şu maksat bilen toparda çagalaryň ýasan zatlarynyň sergisi guralýar.

Çaganyň zähmete ugrukdyrylmasyň doly ösüşini gazanmak üçin onuň ene-atasynyň, uly ýaşly ýakynlarynyň zähmeti bilen tanyşdyrmak gerek. Onda uly adamlaryň zähmetine hormat goýmagy, gyzyklanma bildirmegi, beýleki adamlar üçin peýdaly bir zat etmek islegini, öz zähmeti bilen beýlekileri şatlandyrmak (mysal üçin, ejesine, enesine 8-nji mart baýramyna sowgat etmek, kiçijik çagalar üçin oýnawaç, topar otagyny bezemek üçin dürli şekilleri ýasamak) islegini terbiýelemeli, ýagny zähmet işine jemgyýetçilik meýil-lendirmesini terbiýelemelidir.

Zähmet çekmegiň dowamynda (hususan-da, el zähmetiniň dowamynda) çaga özüni uly adam kimin duýýar, uly adam ýaly işleýändigine, zähmet çekýändigine aň ýetirmegi oňa şatlyk getirýär, onuň zähmete bolan gyzyklanmasyny we söýgüsini goldap durýar.

Terbiýeçi oýnawaçlary ýasamak boýunça işi agzalan ýörelgeleriň göz önünde tutulmagynda guraýar. Şunuň bilen birlikde, çagalaryň gerekli gurallar we serişdeler bilen üpjün edilmegine, howpsuzlyk düzgünleriniň berjaý edilmegine gözegçilik edilmelidir.

Eger işleriň beýleki görnüşlerinde hem çagalar üçin oýnawaç ýasamak işi bilen meşgul bolmaga mümkinçilik bolsa, onda tebigy serişdeden oýnawaç ýasanlarynda iş çagalar tarapyndan has üstünlikli, höwesli ýerine ýetirmeklerini gazanmalydyr. Mysal üçin, palçykdan

ýa-da plastilinden heýkeljikleri ýasamak boýunça sapaklarda tebigy serişdäni - dürli tohumlary, hoz gabyklaryny, dub gozalaryny, olaryň gabyjaklaryny we beýlekileri ulanyp bolýar. Kädi çigitlerinden, guradylan ýapraklardan guramalary ýasamagy çagalar gowy görýärler. Çagalar guramany ýelmemeğiň täze usuly bilen tanyşdyrylmalydyr. Plastilin bilen örtülen tagtalaryň üstünde syýa bilen dürli reňklere reňklenen ösümlikler tohumlardan owadan nagyşlary taýýarlamagyň usullaryny öwretmelidir.

Döredilmegi meýil edilen oýunjagy ýasamakdan ozal ep-esli deslapky iş geçirmeli bolýar. Şekil ýasamakdan öň çagalar bilen tebigata gezelenç edilýär (seýilgähe, derýanyň boýuna, tokaý zola-gyna we beýleki ýerlere barlyp görülýär). Şunuň ýaly gezelençlerde çagalara tebigata üns bilen syn edip, onuň gőzelligini görmegi, arça agaçlarynyň, otlaryň ygşyldysynyň ajaýyplygyny duýmagy öwretmelidir.

Gezelenç mahaly Watanymyzyň tebigy baýlyklary, ondaky baý tebigy gorlar barada gürrüň bermelidir.

Haçan we nähili işlemeli?

Çagalar bagynda tebigy serişde bilen işlemegi günün ikinji ýarymynda (gowy ýşyklandyrylan) topar otagynda ýa-da tebigat burçunda çagalar toparçasy (6-7 adamdan ybarat) ýa-da çagalaryň hemmesi bilen (işň görnüşine we tapgyryna baglylykda) hepdede bir gezek guramak bolýar. Teneçiri, balyjagy, tilkijigi, gap-gaçlary ýasamak olaryň gurnalyşy we birikdirilişi boýunça ýönekeýjedir. Şonuň üçin olary taýýarlamaga çagalar hem gatnaşyp bilerler. Oýnawaç ýasalýan wagty işň täze täri bilen tanşylanda bolsa, çagalary toparçalara bölmek gerek. Şunlukda, oýlanylýan meýil boýunça sapak geçmek, hususan-da ilkinji döwürde, haçanda çagalar oýlanylan meýillerini öz mümkinçilikleri bilen deňeşdirip görmegi öwrenmänkäler, olaryň amaly endikleri kämil däl, geljekki işi seljermek başarnyklary ýeterlik derejede ösmedik döwründe sapak geçmek gerek dälidir. Çagalaryň zähmetini toparçalar bilen gurap, terbiýeçi her çagany görüp durýar we oňa her çağa kömek bermek, olaryň hereketlerine gözegçilik etmek ýeňil bolýar.

Gabykdan oýnawaç ýasamagyň üstünde bir wagtyň özünde tutuş topar bolup işläp bolar, sebäbi terbiýeçi, esasan, oýnawaç ýasamak işine başlamazdan ozal, hususan-da serişdäni taýýarlamak işini (gabygy, ýekeni kesişdirmek) ýerine ýetirýär.

Sypaldan we balykgulajyklardan oýnawaç ýasamagy toparçalar boýunça guramaly, sebäbi bu oýnawaçlar has çylşyrymlydyr we terbiýeçä çagalaryň hemmesiniň hereketlerine gözegçilik etmegi zerurdyr.

Jemleýji baha bermek çagalaryň hemmesiniň gatnaşmagynda we toparçalar boýunça, olarda agzybir işleşmek endigi, işi paýlaşmakda öz aralarynda ylalaşmak başarnyklary kemala gelendigine baglylykda geçirilýär. Isleglerini we endiklerini göz önünde tutup, terbiýeçi çagalary toparçalara bölýär. Toparçanyň düzümi üýtgäp biler. Aýratyn depderde terbiýeçi üstünlikdir şowsuzlyklaryň hasabatyny ýöredýär we öz işinde bu ýazgylardan ugur alýar.

Oýnawaç nähili döredilýär? Ony döretmek üçin nähili işleri ýerine ýetirmeli?

Oýnawajyň böleklerini birikdirmek ýaly iň ýönekeý we elýeterli usul plastiliniň kömegi bilen ýerine ýetirilýär. Mysal üçin, tilki oýunjagynyň kellesini we göwresini birikdirmek üçin diametri 2 sm bolan plastilinden ýasalan şarjagaz ulanylýar, onuň aşagyndan arça gozasyndan edilen göwre, ýokarsyndan bolsa kelle birikdirilýär. Birikdirme berk bolar ýaly plastiliniň gyrasyndan süýem barmak bilen kellä tarap ýokarlygyna we göwrä tarap aşaklygyna tekizleýärler. Oýunjagyň böleklerini birikdirmek üçin ulanylýan plastilini tebigy serişde bilen işlemek endigi heniz çagalarda kemala gelmedik halatynda-da oýnawaçlary ýasamak üçin hem ulanylýarlar.

Tebigy serişdelerden oýnawaçlary ýasamagyň usulyýeti

Uly toparda tebigy serişdeler oýnawaçlary ýasamak boýunça iş çagalarda işiň bu görnüşine gyzyklanmany döretmegi, dürli serişdeler bilen işleşmek endiklerini we ýönekeýje gurallardan peýdalanmak başarnyklaryny kemala getirmäge ýardam etmegi, işiň bu görnüşini çaganyň şahsyýetiniň sazlaşykly ösüşi üçin ulanmagy maksat edinýär.

Işi ýeňil gurnamalardan başlamaly, çagalaryň el zähmetiniň endiklerini ele aldygyça, has çylşyrymly şekili ýasamaga geçmelidir.

Ilki bilen çagalary döredijilik işiniň mazmuny bilen gyzyklandyrmak, meýillenyňän oýnawaçlary olaryň edip biljekdigi barada olarda ynam döretmek, tebigy serişde bilen işlemegi öwretmek möhümdir. Sapagyň dowamynda terbiýeçi beýleki meseleleri hem çözüär, mysal üçin: çagalaryň gözyetimini giňeltmek, ösümlikleriň dürli görnüşleri bilen olary tanyşdyrmak, tebigata, watana bolan söýgüni, köpçüligiň düzüminde bolmak duýgusyny, iş wagtynda biri-biriň bilen ylalaşmak, biri-biriňe kömek bermek başarnygyny kemala getirmekdir.

Oýnawaçlardyr dürli şekilleri ýasamak üçin çagalar diňe **ösümlik gozalaryny** ulanýarlar.

Oýnawaçlary kem-kemden çylşyrymlaşdyrmak bilen ýasamak maslahat berilýär. Olaryň ilkinjileri gurluşy boýunça çylşyrymly däl. Oýnawajy ýasamagyň yzygiderliligini özleşdirmek üçin taýýar nusganyň seljermesini we seljermäniň dowamynda çagalar bilen bilelikde onuň gaýtadan ýasalmagyny ulanylýar.

Ýeňil gurnamaly oýnawaçlar serişdäniň sähelçe mukdaryny talap edýär, seljerme wagty ol oýnawajyň böleklerini birikdirmek üçin bolsa berkitmek üçin çagalara iň elýeterli serişde bolan plastilini ulanmak bolýar.

Eger oýnawajyň bölekleri, mysal üçin, eşejigiň kellesi onuň göwresine (bir arça gozasy beýlekisine) şahajyklaryň kömegi bilen birikdirlende, biz bilen deşik deşilýär. Munuň üçin tämiz serişde gerekdir, şonuň üçin hem deşikleri deşmek ýeňil bolýar. (Işiň bu tapgyrynda biz bilen edilýän hereketleriň hemmesini terbiýeçi ýerine ýetirýär).

Ilkibada ösümlik gozalaryndan sadaja oýnawaçlary ýasamak maslahat berilýär: teneçir, gap-gaç, kebelek, owlak, pişik, guşlar, sugunjyk.

Çagalar ýönekeý gurnamalar boýunça oýnawaçlary ýasamagy öwrenenlerinden soň olara has çylşyrymly, köp hereket talap edýän we dürli görnüşdäki ösümlik gozalary bilen oýnawaç ýasamagy teklip edip bolýar. Oýnawaçlar başda terbiýeçiniň taýýarlan nusgalary boýunça ýasaýarlar. Ýöne çagalar oýnawaç üçin gerekli serişdäni

özbaşdak saýlap alyp we işiň dowamynda olaryň birini beýlekisi bilen çalşyp bilerler.

Ösümlik gozalary bilen işlemek

Teneçir

Ösümlik gozalaryndan oýnawaç ýasamagy, oýnawajyň böleklerini birikdirmek üçin plastilini ulanmagy çagalara öwretmek; çagalarda zähmetiň bu görnüşine gyzyklanma döretmekdir.

Işiň gidişi. Her stolda gerekli tebigy serişde bar. Terbiýeçi çagalara teneçir barada matal áydyp berýär we ýasalan oýnawaç – teneçiri görkezýär. Soňra ony üns bilen synlamagy we onuň nämeden ýasalandygyny aýtmagy teklipe edýär.

Teneçiriň garnynyň süýnmegräkdigine, onuň ýuka ganatlaryna, uly pökgerip duran gözlerine çagalaryň ünsüne çekýär.

Nusgalyk oýnawaç gözden geçirilenden soň, terbiýeçi oýnawajyň nähili ýasalýandygyny görkezýär. Çagalar bilen bilelikde terbiýeçi işiň yzygiderli tertibini anyklaşdyrýar. Plastilinden (ýa-da palçykdan) süýnmegräk garynjygyny we togalagrak kellesini ýasamaly, almanyň ýa-da ösümlik tohumlaryndan gözlerini ýasap, olary kellesiniň ýokary böleginde ýerleşdirmelidir. Teneçiriň guýrugyny gury şahajykdan ýasap, ony garynjygynyň yz tarapyndan birikdirip berkitmelidir. Dagdanyň (ýa-da kerkawyň) miwelerinden ýasalan teneçiriň ganatlaryny onuň garynjygynyň gapdal taraplaryndan birikdirmeli; murtjagazlaryny we aýajyklaryny inçe simden ýasamalydyr.

Terbiýeçi tarapyndan oýnawaç ýasalandan we işiň yzygiderliliği anyklaşdyrylandan soň, her çaga oýnawaç ýasaýar. Netijede hem ýerine ýetirilen işler seljerilmelidir we olara baha berilmelidir.

Kebelek

Maksat. Çagalara kebelek şekilli oýnawajyny ýasamagy we onuň böleklerini ölçegi boýunça deňeşdirip bilmegi öwretmek; çagalaryň hyýaly pikirlenişini, olaryň oýnawajy owadan ýasamaga islegini ösdürmek.

Serişde. Dub gozasy (bolsa uly bolmadyk möçberdäki, süýrümting-räk şekillisi gowudyr), agaç ýapraklary, itburunyň ýýmişleri, şahajyk ýa-da sim, plastilin ýa-da ýelim.

Işiň gidişi. Kebelegiň bölekleriniň ählisini belli bir tebigy serişdelerden ýasaýarlar: göwresi üçin dub gozasyny; kebelegiň ganatjyklary üçin islendik agajyň kiçijik (aşaky ganatlar üçin) we uly (ýokarky ganatlary üçin) ýapraklaryny ulanýarlar. Bu bolsa kebelek şekilli oýnawajyň dürli görnüşdäki we dürli reňkli ganatlysyny ýasamaga mümkinçilik berýär, ýöne şunlukda, dub gozasynyň (göwräniň) we ganatlaryň (ýapraklaryň) ululygynyň ölçeglerini deňeşdirmeli bolýar.

Ýapraklary ganatlar görnüşinde goýup, olaryň düýbünden berk gysýarlar we göwrä birikdirýärler, munuň üçin gozanyň gapdal gyralaryna (ganatlaryň göwre bilen birikdirilýän ýerlerine) plastiliniň ýa-da ýelimiň ýuka gatyny çalyپ goýýarlar. Kebelegiň kellesini itburnuň tämizje miwesinden ýasaýarlar. Oňa şahajykdan ýa-da simjagazdan murtjagaz ýasap goýýarlar we göwre bilen birikdirýärler.

Eger kebelejigiň ganatlary üçin dürli agaçlaryň ýapraklary saýlanyp alynsa, kebelekler hem dürli görnüşli bolar, netijede bolsa, çagalaryň ýasan zatlaryny „Kebelekleriň tans edýän topary“ ýa-da „Kebelekleriň tansy“ atly umumy at bilen bir topluma jemläp bolýar.

Sapagyň ahyrynda oýnawaçlara baha berilýär, çagalar belli bir netijä gelyärler: „Bulary biziň özümüz ýasaýarys“ atly sergide ýerleşdirmeli diýip höwes döretmegi gazanmalydyr.

Owlajyk

Maksat. Çagalara şol bir serişdeden dürli oýnawaçlary ýasamak üçin ulanmagy öwretmek: oýnawajy ýasamagyň yzygiderliligini saklamak endigini berkitmek; çagalarda işde ünsli bolmak başarnygyny terbiýelemekdir.

Serişdeler we gurallar. Itburnuň miweleri, kerkawyň ýa-da dagdanyň pyntyklyja ösüntgileri, adaçlaryň şahajyklary, taýajyklar, ýelim ýa-da plastilin; çotgajyk.

Işiň gidişi. Terbiýeçi haýsy oýnawaçlar ýasalanda itburnuň, dagdanyň, kerkawyň ulanylandygy we näme edilendigi barada çagalar bilen gürrüň geçirmelidir. Eger çagalar onuň soraglaryna jogap ber-

mekde kynçylyk çekýän bolsalar, onda terbiýeçi öň şol serişdelerden ýasalan oýnawaçlary görkezýär. Soň bolsa, täze oýnawajy – owlajygy ýasamalydygyny aýdýar. Taýýar edilen – owlajygy, pişigi görkezýär we çagalalar bilen ony taýýarlamagyň yzygiderliligini seljerýär, bu bolsa çagalary hereketleriň yzygiderligine özbaşdak aň ýetirmäge kömek edýär.

Owlajyk onuň göwresini ýasamakdan döredilip başlanýar, munuň üçin itburnuň iki sany iri miwesi alnyp, olar kiçijik taýajygyň üstünde oturdylyp, biri-biri bilen ýanaşyk birikdirilýär. Soňra göwrä ugurdaş ýerleşýän dört sany şaha dakylýar – olar aýajyklar bolar (her miwejige iki şahajyk dakylýar). Owlajygyň guýrugyny hem şahajykdan ýasap bolar. Owlajygyň kellejigi üçin itburnuň kiçiräk miwesini alýarlar. Dubuň ýa-da dagdanyň ýapraýyklaryny oňa dakyp gulak ýasaýarlar, soňra kelläni göwre bilen birikdirýärler. Gözjagazlaryny almanyň çigidinden ýasaýarlar. Iki sany kellä dakylan şahajyk bolsa, owlajygyň şahlary bolup hyzmat edýär. Aýaklarynyň, kellesiniň, gulaklarynyň birikdirilişi berk bolar ýaly, olaryň birikdirilýän ýerlerine öňünden ýelimiň ýa-da plastiliniň ýuka gatyny çalyarlar.

Işiň dowamynda terbiýeçi çagalara işiň yzygiderliligini dogry berjaý etmäge kömek berýär.

Iş tamamlanandan soň gazanylan netijeler seljerilýär we olara baha berilýär.

3.5. Gurnamanyň taryhy

Gurnama henize çenli hem ulanylyp gelinýän gadymy usullaryň biri bolup durýar. Gurnama gadymy döwürlerde döräpdir we onuň döremegi haýwanlaryň derisinden tikilýän eşiklerde tikiniň we sepiň peýda bolmagy bilen baglydyr. Aziýanyň, Ýewropanyň, Amerikanyň gadymy siwilizasiýalarynyň sungat ýadygärliklerindäki şekiller, edebi çeper çeşmeler, şeýle hem dürli döwürleriň we halklaryň saklanyp galan gurnama nusgalary boýunça gurnamanyň ösüş ýoluny yzarlap bolýar. Soňra gurnama, edil amaly sungatyň beýleki görnüşleri ýaly, täze durmuşy şertleriň täsirini özüne siňdiripdir. Adamlar üçin niýetlenen keşdeler, şekilleriniň çylşyrymlylygy boýunça-da, serişdeleriň gymmatlylygy boýunça-da beýlekilerden tapawutlanypdyr.

Köp ýüzýyllyklaryň dowamynda gurnama diňe bir Aziýada däl, eýsem, Ýewropanyň Italiýa, Ispaniýa, Germaniýa, Fransiýa ýaly ýurtlarynda hem has giňden ýaýrapdyr we köpçülikleýin ulanylypdyr.

Her hili uruşlar, rysarlaryň arasynda geçirilýän bäsleşikdir ýaryşlar aýry-aýry atly nesilleriň maşgaşala nyşanlarynyň – gerbleriň (tugralaryň) döremegine getirýär. Gerbler iki tarapyndan hem aýdyň görnüp duran bolmaly bolansoň, olary taýýarlamak gurnamanyň ösmegine sebäp bolýar. Sisiliýanyň şasy Rojer II Wizantiýadan ýesir alnanlaryň arasyndan ussat dokmaçylary we keşdeçileri öz ýurduna alyp gidipdir. Gurnamanyň özboluşly tehnikasynyň (tilsiminiň) ulanylmagy sisiliýa keşdeleriniň aýratynlyklarynyň biri bolupdyr. „Kesimleýin sisiliýa mawutlary“ atly uly meşhurlyga eýe bolupdyr. Tiz wagtdan şunuň ýaly keşdeleri ýerine ýetirmek бүтін Italiýa ýaýrapdyr. Atlas düşekligindäki mahmaldan edilen kesimleýin nagyşlar – ispan gurnamalary uly şöhrat gazanypdyr.

Irki döwürde keşde çekmek sungaty kämil derejä ýetýär, ýgy-ýgydan gurnamany ulanyp başlaýarlar.

Gurnama işleri XVI asyrdan Italiýada we Ispaniýada buthana lybaslaryny taýýarlamakda gülläp ösen derejä ýetýär. Şol bir mazmunyň gaýtalanmagy we reňk öwüşginleriniň aýklyk we goýulyk boýunça dürli hili utgaşyklykda tapawutlanmagy olaryň häsiýetli aýratynlygy bolupdyr. Mysal üçin, biri-birine keseleýin ýerleşdirilen açarlar şekillendirilen gerb gyzy mahmalyň ýüzünde sary ýüpek atlas bilen gurnama usulynda keşdelenip çekilipdir (Germaniýa, XVII asyr); kürsi üçin daşlyk üljä reňkli mahmalyň ýüzünden sary ýüpek atlas bilen gurnamaly keşdelenip tikilipdir (Fransiýa, XVII asyr); keramatly Lawrentiniň keşbi gurnama usulynda, gyzy mahmalyň ýüzünde daşky keşbi ýaşyl, sary mata bilen keşdelenip tikilipdir (Italiýa, XVII asyr).

Wagtyň geçmegi bilen matadan edilýän gurnamanyň ornuny kagyždan edilýän gurnama tutýar. Bu ýagdaý kagyž önümçiliginiň başlanmagy bilen baglydyr. Kagyždan kesilip ýasalan gara sudurlar (siluetler) gurnamanyň iň ýaş görnüşi hasaplanypdyr. Sudur (siluet) ýasamak şekillendiriş sungatynyň görnüşi hökmünde irki gadymy döwürde – biziň eýýamymyzdan ozalky VI asyrdan peýda bolýar. Ga-

dymy Gresiyada Dibutaryň gyzynyň jaýyň diwarynda öz söýgülisiniň şekilini çyzyp çekendigi hakynda rowaýat döräpdir.

Gurnama („applicatio“ - latyn sözünden bolup, ol „degşirmek“ diýmegi aňladýar) – dürli şekilleriň kesilip alynmagynda, olaryň başga bir zadyň üstünde goýulmagyna we düşeklik (fon) hökmünde alnan beýleki bir serişde berkidilmegine esaslanýan şekillendiriş tehnikasynyň bir görnüşi.

Yerine ýetiriliş tehnikasynyň meňzeşligi boýunça birleşen öz häsiýetleri we ölçegi boýunça dürli serişdelerden çeper şekilli eserleri döretmegiň usullaryny „gurnama“ düşünjesi öz içine alýar. Her serişdeleriň öz häsiýetli aýratynlyklary bolup, olar gurnamany ýerine ýetirmegiň tehnikasyna kesgitleýji derejede täsir edýärler. Mysal üçin, kagyz, sypal, guradylan ösümlükler, gabyk düşeklige dürli ýelimler bilen ýelimlenip berkidilýär; matalar, deri, sütük, keçelik ýüň, adaç, tikilýär; gerek übtügi barhat kagyzynyň üstünde goýlup berkidilýär.

Gurnama çeper zatlary işläp döretmegiň iň sada we elýeterli usulydyr. Onda şekiliň özüniň hakyky esasy saklanyp galýar. Bu bolsa diňe bir bezeg maksatlary (görkezme esbaplary, dürli oýunlar üçin gollanmalar, oýnawaçlar, baýdajyklar, baýramçylyk senelerine bagyşlanan sowgatlyklar, baýramçylyk we beýleki eginbaş üçin bezegler ýasaland, diwar gazetleri, diwarlyklar, sergiler, çagalar bagynyň otaglary bezelende) üçin däl, eýsem suratlar, nagyşlar we şuna meňzeş zatlar döredilende hem gurnamany giňden ulanmaga mümkinçilik berýär.

Siluetli (sudurly) bolmagy, keşbiň tekizleýin umumylaşdyrylyp görkezilmegi, uly reňk tegmilleriniň çäkleýinligi gurnamanyň esasy alamatlary bolup durýar.

Gurnama aýry-aýry şekillerden (sahypa, şaha, kömelek, gül-jagaz, guş, haýwan, jaý, awtoulag, adam we ş.m.) ybarat predmetleriň; hereketleriň, wakalaryň jemini şekillendirýän („Ýeňiş“, „Biziň Watanymyz“, „Aşgabadyň öňki, häzirki we geljekki keşbi“, „Adamyň kosmosa uçmagy“, „Obamyzyň bagy“, „Guşlar uçup geldiler“ we ş.m.) sýuzetli; dürli predmetleri bezäp bolýan düzüminde nagyşlar we keşdeler bar bolan bezegleriň görnüşde bolýar.

Gerekli esbaplar: çyzgyç, galam, gaýçy, ýelim, çotka, dürli reňkli kagyz.

Işñ gidişi:

1. Gurnamak üçin surat taýýarlamaly.
2. Reňkleri gelişýän kagyzlary taýýarlamaly.
3. Reňkli kagyzy berk bolan kagyzyň ýerliginiň üstünden ýelmeli. Ýerliginiň üstüne üç sany balyjak ýelmäp, aşagyny surata görä reňkli kagyздan gyrkyp ýelmemeli.
4. Ýene-de ýerligine dürli ösümlikleri we balyk şekillerini ýelmemeli.
5. Çagalaryň öz pikirine görä, akwariium saýlap almaly.

3.6. Sypaldan taýýarlanylýan gurnama

Sypaldan dürli şekilleri ýasamak bolar. Sypaly ulanmazdan bir gün öň sowuk suwa ýatyryp goýmaly. Şondan soň ol işlemäge amatlydyr. İşlemek üçin hökman bugdaý, şaly ýa-da süle sypalynyň eplenmedik görnüşini almaly. Sypallary pyçak we gaýçy bilen keseniňde seresaply ulanmaly.

Çagalar bagynda terbiýeçiniň ýolbaşçylygynda mekdebe taýýarlaýyş toparlarynyň sypaldan dürli oýnawaçlary ýasap bilerler. Bu iş ýerine ýetirilende çydamlylygy talap edýär. Uly bolmadyk toparlarda sypal bilen işlemek boýunça okuw geçmek bolar. Terbiýeçi sapagyň başynda birnäçe taýýar işleri görkezip, düşünje berip hem taýýarlaýyş usullaryny öwretmeli. Çagalaryň sypaldan owadan şekilleri ýasamak bilen aň-düşünjesi ösýär, gözýetimi giňelýär. Sypal bilen işlenilende PWA ýelim bilen işlenilýär.

Çagalar bagynda terbiýeçiniň ýolbaşçylygynda çagalar sypaldan dürli görnüşdäki işleri ýerine ýetirip bilerler.

Gerekli esbaplar: sypal, ütük, surat depderiniň listi, gaýçy, ýelim, işiň nusgasy we ş.m.

Işñ gidişi:

1. Arassalanan sypaly gaýnag suwda üç, dört minut saklamaly.
2. Sypalyň suwuny syrykdyryp, ütük bilen tekizlemeli.
3. Ýasaljak şekiliň ülnüsini taýýarlamaly.
4. Ülni boýunça şekiliň çyzgysyny surat depderine geçirmeli.
5. Çyzgynyň ölçegi boýunça sypaly gyrkyp ýelmemeli.

3.7. Guradylan ösümlüklerden gurnamalaryň taýýarlanylşy

Guradylan ösümlüklerden gurnamalar taýýarlanylýar. Olary tutuşlaýyn ösümlük görnüşlerinden hem, ösümlükleriň böleklerinden hem taýýarlap bolýar. Mundan başga-da, täsirli kompozisiýany tebigy serişdeden şekilleri kesip almak usulynda ýasaýarlar. Gurnama kompozisiýalary tutuşlaýyn ösümlük görnüşlerinden ýasamak has ýeňil düşýär.

Gurnama, mysal üçin, dagdan agajyndan we käşir, derek ýapragyndan we şugundyryň güýzki ýapragyndan dürli şekilleri ýasap bolýar. Şeýle hem has çylşyrymlyrak kompozisiýa hem düzüp bolýar, mysal üçin, dürli çemenleri döredip bolýar.

Şeýle kompozisiýany nähili ýerine ýetirmeli? Işi bellibir yzygiderlilikde ýerine ýetirýärler. Ilki bilen kompozisiýanyň k o n t u r y (daşky keşbini) d ü z m e k d e n – suraty jähekleýän bölekleri yerli-ýerinde goýuşdyrmakdan başlaýarlar. Ösümlükleri suratyň gyrasyndan orta taraplygyna ýerleşdirip goýýarlar. Şunuň bilen birlikde, her ösümligiň aşaky böleginiň indiki goýlan ösümligiň ýokarky bölegi bilen ýapylmagyna, ýagny gow (balyk teňňesi) şekilli gurluşyň emele gelmegine gözegçilik etmek gerek.

Bu işde merkezi bölekleri ýerleşdirmek uly ähmiýete eýe bolýar. Ösümlükleri bada-bat düşeklige berkitmek maslahat berilmeýär. Düzülen kompozisiýasynyň üstüni kagyz bilen ýapyp goýmaly we birnäçe wagtdan oňa üns berip seretmeli. Eger iş şowly bolan bolsa, onda ösümlükleri berkidişdirmäge girişibermeli.

Guradylan ösümlüklerden ýasalan gurnamany onuň üstünden uly bolmadyk agramlyk (ýük) goýup g u r a d ý a r l a r .

Guradylan ösümlüklerden çylşyrymly bolmadyk gurnamany ýasamak mekdebe çenli ýaşdaky çagalar üçin hem başaryp bolýan işdir. Olar tebigy serişdeden höwes bilen nagyş ýasamagy halaýarlar. Mysal üçin, stoluň üstünde geljekki gurnamalary goýuşdyrýarlar. Nagyşyň ýerine düşendigine göz ýetirenlerinden soň, näzik ösümligi döwmejek bolup, ony stoluň gyrasyna süýşürýärler, soňra bolsa elleriniň aýasyna alýarlar, ösümligiň arka tarapyny tutuşlygyna ýelimlemän, diňe şekiliň gyrasynyň kä ýerine ýelim damdyrýarlar we

düşeklikdäki gerekli ýere geçirýärler. Stoluň üstünden ýapraklary pinset bilen tutup galdyryp bolar, ýöne muny seresaplyk bilen ýerine ýetirmek gerek, sebäbi näzijek ösümlikleriň pytrap gitmegi mümkin.

Gurnamany diňe güljagaz, ýaprajyk ýaly ösümliğiň bitin şekillerden däl, eýsem, olaryň aýry-aýry böleklerinden hem ýasap bolýar. Mysal üçin, dagdan agajynyň, ýapraklaryndan „Kebelek“, „Teneçir“, „Nagyş“ ýaly gurnamalary ýasap bolýar. Şunuň ýaly kompozisiýalary ýasamak üçin bir ýyllyk georginleriň, astralaryň, çigildemleriň, itburnuň, çopantelpegiň, kerkawyň gülleriniň ýaprajyklary ajaýyp serişdedir. Guradylanda bu ösümlikler öz reňkini gowy saklaýarlar Tutuş ösümlik şekillerinden ýasalan gurnamalar ýaly, böleklerden düzülen nagyşlary hem stoluň üstünde goýuşdyrýarlar, kompozisiýanyň bölekleriniň haýsylardygyny anyklaşdyryp, düşekligiň üstünde goýup ýelimleýärler.

IV bap

DOKMA SENAGATY BARADA UMUMY MAGLUMAT

4.1. Matalaryň dürli görnüşleri

Biziň mata önümçilik fabriklerimizde dürli görnüşde matalar dokalýar. Olaryň biri-birinden owadan görnüşleri hem bardyr. Biz matalaryň dürli görnüşlerini bilýäris: nah mata, ýüň mata, ýuka mata, galyň mata, tekiz mata, gülli mata we ş.m. birnäçe görnüşli matalar bar. Biziň her dürli matalarymyzdan gelin-gyzlarymyz owadan köýnek tikip geýýärler. Olaryň geýýän köýnekleri biri-birinden tapawutlanýar. Matalardan dürli şekilleri tikip ýasamak bolýar.

Esasanam, matalaryň dürli görnüşlerini el tikişini tikmek üçin biziň gelin-gyzlarymyz ulanýarlar. Matalardan köýnekler, eşikler tikilip taýýarlanylýar. Matadan gurlaklara hem köýnek tikmek bolýar. Mysal üçin: matadan köýnek tikenimizde, ilki bilen şol matany sowuk suwda ýuwup, soňra ýaňkyny ütökläp, onuň inini-boýuny gerekli ölçegde biçýäris. Ony matanyň öz reňkindäki sapakda tikmek bolýar. Matany tikmegiň hem dürli görnüşleri bardyr: elde iňňe we maşyn bilen tikmek.

Matalar bilen işlenýän mahaly hem ýerine ýetirjek bolýan işimize örän ünsli bolmaly we dogry ýerine ýetirmeli. Matalaryň dürli görnüşleriniň bolşy ýaly, sapaklaryň hem dürli görnüşleri bar. Her matanyň öz reňkine görä hem sapagy saýlanyp alynýar. Biziň fabriklerimizde hem her dürli sapaklar matalaryň öz reňklerine görä saýlanyp alynýar. Şeýlelikde, biziň ýurdumyzda çykýan matalar öz sapaklaryna, öz reňkine görä hem owadan dokalýar.

Ýüň matalardan hem dürli görnüşli önümleri, köýnekleri tikip bolýar.

Biziň yurdumyzda öndürilýän matalaryň hilleriniň gowudygyny, onuň nähili ýüpden nähili dokalandygyny, ýüpleriň nämeden

alynýandygyndan hem saýgaryp bolýar. Matalaryň hersi biri-birinden öz dokalyşy bilen tapawutlanýar.

Gurçuk tutup, pileden ülpüldäp duran ýüpek almagy başaran türkmen zenanlary ondan ýokary hilli matalary dokapdyrlar. Gadymyýetden bäri dowam edip gelýän dokmaçylyk asyrlaryň dowamynda türkmen durmuşynyň aýrylmaz bölegine öwrülipdir. Inçe ýüpeklerden syk dokalýan matalar türkmen zenanynyň esasy el hünäri hasaplanypdyr. Türkmen öýlerinde ýüpekden bahar bagülleri bilen bäsleşýän keteni dokalmagy dünýäni haýran galdyryr.

Dokma gurallarynyň miwe berýän agaçdan ýasalmagy bolsa, türkmeniň zenan maşgala goýýan sylag - sarpasynyň bimöçberdigine şaýatlyk edýär. Keten asyrlar boýy öýlerde dokalyp, eneden gyza, nesilden- nesle geçip, şu günlere gelip ýetipdir. Häzirki döwürde dürli-dürli gadymky nusgalary salyp gelin-gyzlar keteniden gyňaçlary, torbalary dokaýrlar. Ol nusgalardan „Orak dişi“, „Ýedi gül“, „Kelep“, „Darak goçak“, „Çakmak“ nagşlary düýpli gyňaçlara salynýar. Häzirki wagtda paýtagtymyzyň merkezindäki „Altyn asyr“ söwda merkezinde Türkmenistanyň Dokma senagaty ministrliginiň dükany bar. Daşary ýurtly zenanlar biziň bu işlerimize hormat goýýarlar, özleri üçin, ýakynlary üçin sowgat hökmünde alýarlar. Gyňaçlaryň nagşy bilen aralygy aýry dokalyp, soň tikilýär. Munuň üçin hem tejribeli ýörite tikiňçilerimiz bar. Indi birnäçe ýyl bäri bolsa Türkmenistanyň Dokma senagaty ministrliginde, Aşgabatdaky ýüpek fabriginde keteni sehi işläp gelýär.

Türkmenistanda öndürilýän pagta çig malyny hili we möçberi boýunça pagta öndürijilerden kabul edip almak we ondan işlenen taýýar pagta önimleriniň hilini kesgitlemek işleri Türkmenistanyň Prezidentiniň „Pagtanyň we pagta önümleriniň hiline gözegçiligi güýçlendirmek hakynda“ 2007-nji ýylyň mart aýyndaky kararlaryna laýyklykda amala aşyrylýar.

Garaşsyzlyk ýyllarynda ýurdumyzyň dokma pudagynyň kärhanalarynyň gurluşyna, hereket edýän kärhanalaryň täzeden üpjün edilmegine serişde gönükdirildi.

Daşoguz şäherindäki täze pagta egriji toplумы gurluşygyny tamamlady. Ol 2010-njy ýylda pagta süýümini gaýtadan işlemegini

derejesini 67%-e çenli ýetirmäge we goşmaça üç müňden gowrak iş orunlaryny döretmäge mümkinçilik berýär.

Häzirki zaman iri dokma toplumlarynyň we pagta egriji kärhanalaryň gurlup ulanmaga berilmegi bilen nah ýüplügiň öndürilişi 17 esse, nah matalaryň öndürilişi hem 7 esse artdy.

Dokma toplumynyň işläp başlamagy bilen täze iş orunlarynyň 500-den gowragy döredildi. Mundan başga-da Ahal welaýatynyň Ruhabat etrabynda hormatly Prezidentimiziň tagallasy bilen açylan pombarht kärhanasy hem-de birnäçe ýyllaryň dowamynda öz güýjüni gaçyrman işläp ýören jinsi toplumu hem halka hyzmat edýär.

4.2. Tikinleriň görnüşleri

Tikin tikmek üçin iňňe, sapak hem dürli matalar gerek. Tikin tikmegiň iki sany görnüşi bar: elde we maşynda. Elde tikmek üçin iňňe, gaýçy, sapak, matalar hem-de oýmak, ýüwse (ýüwse-matadan tikilen) gerek bolýar. Tikin tikmek üçin özüne laýyk görnüşdäki iňňäni almaly. Kiçi ýa-da uly bolmaly däl. Öz tikjek, başarjak işiňe görä, iňňe eliňe laýyk bolmaly. Hökman iňňe bilen işleseň, ýanyňda ýüwse hem bolmaly. Ilki tikin tikmekden öň, matanyň reňkine laýyk sapak saýlamaly, matanyň ölçegine, inine laýyk iňňe almaly. Hökmany görnüşde bir tikin tikip oturan bolsaň, edýän işiňde ünsüň bolmaly, başga işe ünsüňi sowmaly däl. Iňňäni hökman dürtülýän ýassyjaga dürtmeli. Iňňäni düşekde, ýerde goýmaly däl. Iňňe bilen işläniňde, hökman seresaply bolmaly. Stoluň hem oturgyjyň üstünde oturyp işläniňde, ilki bilen işleýän ýeriň ýagty bolmaly. İşläň mahalyň aýaklaryňy dogry goýmaly, özüň hem dikräk oturmaly, ýanyňda hem özüňe gerek zatlaryň bolmaly. Eger tikin tikip oturan mahalyň özüňe gerek zatlaryň ýanyňda bolmasa, her bir özüňe gerek zat üçin turmaly bolýar. Şonuň üçin işiňden ünsüňi sowmaz ýaly, ähli zat önünden taýýar bolmalydyr.

Iňňä sapak sapylanda onuň sapagy 50-den 70 sm aralykda bolmaly, ondan köp bolsa, sapak çolaşmagy mümkin. Hem-de ýerine ýetirýän işiňe päsgel berýär.

Şeýle-de iňňede tikin tikmegiň ýörite usuly hem bar. Iňňäni sag eliňde tutup, ýüwsäni hem sag eliňe dakyp, tikin tikip başlamaly. Iňňe

bilen tikin tikeninde tikinleriň hem ýönekeý, hem kyn görnüşleri bar. Ýönekeý inňe bilen tikinleriň aralygy 3-4 mm bolmaly. Şol aralykda sapaklary inňe bilen geçirip tiksek, geçirýän sapaklarymyz hem dogry we göni bolýar.

Birnäçe mysallara seredip geçeliň. Ine, iki sany bölek matany alyp, bu iki bölek matany biri - birine çatmaly. Ýöne inňe-sapak bilen çatjak şol matamyzyň biri - birine çatylany görünmeli däl. Şonuň üçin, ilki bilen, şol matanyň reňkine görä sapak saýlap almaly, soňra ýaňky matany inňe-sapak bilen çatanymyzda, sapagyň matanyň ýüzünde görünmeli däl, diňe arasyndan ýaňky matany biri-birine çatanyň görünmeli. Matalary biri-birine çatyp bolanymyzdan soň, inňäni sapakdan çykaryp, ýaňky sapagyň ujuny düwmeli, çatan matamyz sapakdan çykyp, sypyp, sökülip gitmezligi üçin, galan sapagy gaýçy bilen seresaplyk bilen gyrkyp almaly.

Tikin barada şunuň ýaly birnäçe görnüşli mysallar hem getirip bolýar. Tikin tikmegiň birnäçe görnüşleri bar, ýöne şol tikinleri gelin-gyzlar dogry biçip, tikip bilmegi öwrenmelidir.

4.3. Ýorganyň taýýarlanylşy

Gyzy göze görnüp, sawçy gelip ugrandan ene-mamalarymyz öz gyzyna niýetläp haly dokap, ýorgan - ýassykdyr, düşek tikipdirler.

Her hojalygyň gurbuna görä, çykýan gyza berilýän ýorgan-düşekleriniň arasynda mahmal, daraýy, atlas ýaly berk we saýlama matalardan tikilen ýorganlar myhman üçin niýetlenip, aýratyn goýlupdyr. Arassa ýüpek pilesinden dokalan şahy, alaça ýaly matalardan tikilen düşekçelerdir dürli ýasyklar toýda- märekede çog ýaly gyzyl halyalaryň üstünden, hormatly myhmanlar bolan bagşy – sazandalaryň, şahyr – ozanlaryň oturan ýerlerine ýazypdyrlar. Ýorgan tikmek üçin iki dürli berk we owadan mata gerek. Ýorgan üçin niýetlenilen mata gülsüz bolsa has gowy bolýar. Iki adamlyk ýorganlar üçin boýy 2 metre, ini 1 metr 80 santimetre deň bolan ölçegdäki mata alynýar. Ýorganyň daş ýüzi üçin mahmal, daraýy, atlas ýaly ýüpek matalar, iç ýüzi üçin bolsa nah ýüplükden dokalan jir, setin, ştapel ýaly matalar saýlanypdyr. Ýorganlyk matalar agzalan ölçegden kem bolan ýagdaýynda onuň töweregine döwürýan aýlanypdyr. Ýorganyň mäkämliги döwürýanlyk

matasynyň berkligine baglydyr. Döwürýanyň ini, köplenç, 20 santimetre barabar edilip, biçilen ýorganyň dört tarapyna ýeter ýaly gyrkylýar. Döwürýanlyk matanyň owadan bolmagy üçin matanyň uçlary gytaklaýyn görnüşde gyrkylýp alnypdyr. Döwürýanly ýorganlar iki adamlyk we bir adamlyk, çagalar we bäbekler üçin dürli ululykda tikilýär. Ýorgan tikilende içine pagta salar ýaly 1 metr ölçegdäki ýerini tikmän, „agyz“ goýulmalydyr.

Ýorganlyk tikilip taýýar bolansoň ony çöwürüp, gyýkyndy, ýüň-ýüwüşge ýelmeşmez ýaly takyr palasyň üstünde ýazypdyrlar. Ýorgany pagtalamak işine ökde aýala tabşyrylypdyr. Ol pagtanyň endigan düşüp, galyňlyk ýukalygynyň laýyk bolmagyny üpjün edipdir. Ähli ýeriniň pagtasy deň düşelensoň, ýorgany iki adam bolup bir tarapynyndan başlap, gatyja tutup, „agzyna“ tarap bir wagtda, deňje togaladyrlar. Togalanylan keçe ýaly ýorganyň iki tarapyny biri-birine tarap epip, ýaňky ortarada tikilmän goýlan agyzdan iç tarapyna, ýagny düz ýüzüne çykarypdyrlar. Düz ýüzüne öwrülen ýorgany pagtasy süýşmez ýaly ýuwaş-ýuwaşdan ýazyp, tekizläpdirler. Her bir zatdan gözelligi gözleýän gelin-gyzlarymyz ýorgan syrylanda hem dürli tikiň usullaryndan peýdalanylýpdyrlar. Onuň sapaklarynyň birnäçe gat işilmegem, ýorganyň has berk bolmagyna getirýär.

4.4. Gurjak üçin türkmen köýneginiň biçilişi we tikilişi

Keteni türkmeniň ençeme ýüzýyllyklaryndan bäri dörän ajaýyp çeperçilik sungaty eserleriniň biridir. Baş ýüz müň ýyl mundan öň Merwde ýüpekçilik ösüpdir. Türkmenleriň dokan ýüpek matalaryna dünýä bazarlarynda uly isleg bildiripdirler. Merwde, Nusaýda dokalanlygy barada taryhçylar hem birnäçe makalalar ýazypdyrlar. Türkmen ýaýlasy ýüpek matalary, ýüpek halylary bilen hem dünýäde meşhurlyk gazanypdyr.

Tut ýapragy bilen iýmitlenýän ýüpek gurçugyndan pile alynýar. Pile ýüpeginden bolsa keteni dokalýar. Keteni matasy ynsanyň saglygy üçin örän peýdalydyr. Ol adam bedenine gysyna ýylylygy, tomsuna bolsa salkynlygy berýär.

Türkmen öz ketenisini özge ýurtlaryň ýüpek matalaryndan tapawutlandyryp, iki çägene sary zolaklar çekipdir. Bu sary reňk

ýurdumyzyň güneşlidigini aňladýar. Zolaklardaky alaja bolsa gözden-dilden goramak üçin niýetlenipdir.

Bir kişilik keteniniň ini egin ölçegine laýyk bolup, uzynlygy sekiz gatdan ybaratdyr. Türkmen gyzlary keteniniň gyzyly reňkini, durmuşa çykanda – gülgüne reňklisini, durmuşa çykandan soň, dürli reňklisini geýýärler. Häzirki döwürde-de gelin-gyzlarymyz keteni dokamaklygy dowam etdirýärler. Türkmen zenanlary toýdur baýramlarda keteni lybaslaryny geýýärler, keteniden bolan milli lybaslarymyzyň nepisligi, owadanlygy bilen göreni özüne haýran edýär. Indi bolsa **keteni matadan gurjak üçin köýnek tikip taýýarlamagyň yzygiderliligine üns bereliň. Onuň üçin ilki bilen keteni matasyny saýlamaly. Saýlanan keteni matany gurjagyň ölçegine görä alyp bolýar.**

Matany bellemek üçin, ony stoluň üstüne tekiz ýazmaly. Soňra tikiljek zadyň boýunyň we ininiň ölçeglerini bilip, çyzgy bilen matanyň deňişli ýerlerini çaklap görmeli. Çyzgy matanyň üstünde ýerleşdirmeli we barmaklaryň bilen onuň üstünden pugta basyp, ölçegiň uzynlygyny ujy çowlanan hek bilen çyzmaly. Ölçegler doly bellänip gutarandan soň çyzgy aýryp, matanyň bir tarapyňy aýaň bilen stoluň üstüne basyp tutmaly we gaýçy bilen belgilenen çyzgy boýunça gyrkmaly. Soňra biçilen matanyň şekilini gaty kagyz geçirmeli. Oňa bolsa gaty kagyzdan taýýarlanan ülni diýilýär. Ülni tikiljek önümiň bölekleriniň ýazgynydyr. Ülni boýunça mata biçilende ülni matanyň üstünde ýerleşdirip, ülniňiň gyralaryny yzarlap, matanyň ýüzüne hek bilen çyzyp, şekilini matanyň ýüzüne geçirip biçmek bolýar.

Gaýçy, iňňe bilen işlenende seresaply boluň!

Gurjagyň egin - eşiği

Milli eşiklerimiziň özboluşly aýratynlygy bolup, ol adam durmuşynyň bezegidir. Adamyň durmuşynda daşky eşikleriň zerur bolşy ýaly, içki geýimler hem şahsy arassaçylygy üçin gerekdir. Arassa, ykjam, özüne gelişän geýimleri kadaly geýmek her bir adam üçin zerurdyr.

Çagalaryň bagynda gurjaklaryň eşiklerini arassa saklamak, çagalary oýnap bolandan soň, gurjaklary çagalaryň özlerine tertipli, ýerli-ýe-

rinde ýygdatmak, seresaplylyk düzgünlerini berjaý etmek terbiýeçiniň esasy işleriniň biridir.

Gurjaklaryň egin-eşigi tikilende ölçegleriň dogry alnyşyna, biçim çyzgylarynyň düzülişine, biçim nusgalarynyň matanyň üstünde goýluş tertibine, tikin ýerlerini artdyрма, içki geýimiň dogry biçilişiniň, tikilişiniň usullaryna aýratyn üns berilmelidir.

Gurjaklaryň eşikleri gurjaklary dükanlardan satyn alanynda ýa-da çagalar baglaryna iberilende öz egninde taýýar gelýär. Ýöne gurjaklar üçin egin-eşikleri elde hem tikip bolýar.

Gurjagyň içki geýimini taýýarlamak üçin nah matalar ulanylsa, amatly bolýar.

Gerekli esbaplar: nah mata, iňňe, sapak, hek, ülni, oýmak, gaýçy, rezin.

Işin gidişi:

1. Matany ilki epläp (çöwre tarapyndan), soňra içgi geýimiň ülnüsini matanyň üstünde goýup, daşyny hek bilen belgilemeli.

2. Belgilenen ýeri gaýçy bilen gyrkyp almaly.

3. Gyrkylýp alnan matany iňňä sapak sapyp, depjeme tikin bilen tikmeli.

4. İçki geýimiň ýokarsyny rezin geçirer ýaly epläp tikmeli.

5. Gurjagyň içki geýimini islendik ölçegde taýýarlamak bolýar.

4.5. Türkmen milli çabydy

Täze Galkynyşlar zamanasyna gadam basan ilkinji günlerimizden başlap, Garaşsyzlygyň ýyl ýazgysyna altyn harplar bilen ýazyljak buýsançly wakalaryň şaýady bolup ýaşaýarys. Bu ajaýyp zamanada ene-mamalarymyzdan miras galan türkmen milli egin-eşiklerimize uly sarpa goýulýandygy bizi buýsandyryýar. Türkmen zenan maşgala uly sarpa goýýar, ony mähriň, duýgynyň, saçagyň, ojagyň örki-özeni hasaplaýar. Aslynda zenanlarymyzyň elinden çykan keşdeler, haly-palaslar, köýnekdir donlar, olara sünnälenip salynýan nagyşlar bütün dünýä yüzüni haýrana goýýar. Türkmen gelin-gyzlarynyň egin-eşikleriniň iň bir göze görnükçileriniň biri hem türkmen milli çabydydyr. Türkmen gelin-gyzlary çabyda uly sarpa goýupdyrlar. Ýaş

áýratynlyklaryna görä, onuň dürli görnüşlerini geýipdirler. Türkmen gyzjagazy saçy örüme giren wagty çabydyň ýeňiljek nagyşlary salnan görnüşini geýen bolsa, uly gyzlar „erik gül“, „kürte goçak“ ýaly nagyşlar salnan çabytlary geýipdirler. Türkmen milli egin-eşigimize sarpa goýýandygymyz bizi begendirýär. Täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanasynyň talyp gyzlarynyň türkmeniň milli donuny, çabydyny gündelik geýýändigini bolsa bizi has hem begendirýär.

Çabydy biçmek, tikmek we nagyşlamak.

Gerekli esbaplary: çabytlyk mata, iňňe, sapak, oýmak, hek, üňni, çyzgyç, gaýçy, dürli sapaklar.

Işň gidişi:

Ilki bilen çabytlyk matany alyp, stoluň üstünde tekizläp ýazyp goýmaly, soňra matanyň üstünden üňni goýup, hek bilen üňniň daşyndan belgilemeli. Belgilenen ýeri gaýçy bilen gyrkmaly. Edil şonuň ýaly-da içligini hem gyrkyp almaly. Gyrkylan çabydymyzyň gyrasyna dürli sapaklar bilen türkmen milli nagyşlaryny tikmeli. Nagyşlar ýerine ýetirlenden soň, işligini kökläp, birikdirip tikmeli, soňra iki göwresi birleşdirilip tikilýär we ýeňi oturdylýar. Şeýlelikde, milli nagyşlar bilen çabydy bezemek bolýar.

4.6. Bezeg nagyşlary

Ene-mamalarymyz özleriniň el hünäri bilen milli eginbaşlary tikip, halallyga gol berip ýaşapdyrlar. Elde ýerine ýetirilýän keşdesidir, gaýmasy, küjemedir, pugtamasy, basmasydyr süňsügi, alajasydyr aldymgajy, jähegidir, çeplisagy bilen egin- eşiklerini gözəl görke getiripdirler. Egin- eşikleri, lybaslary bejermekde dürli hili owadan nagyşlary gelin- gyzlarymyz çeper elleri bilen ýerine ýetirýärler. Şol owadan nagyşlaryň biri-de “Sekizkeşde“ nagşydyr. Bu nagyş gelin- gyzlarymyzyň köýnekleriniň ýakalaryna, çabytlaryna, oylan tahýalaryna salynýar. Bu gadymy nagyş ene-mamalarymyzyň üsti bilen biziň häzirki günümüze çenli özüniň milliligini ýitirmän gelip ýetipdir.

„Sekizkeşde“ rowaýaty

Bu nagyş barada halkymyzyň arasynda şeýle rowaýat bar.

Gadym zamanlarda gum içindäki obalaryň birinde sekiz ogully adam ýaşayar eken. Ogullarynyň hemmesini öýerip, öý-işikli edip, bir syrgyn bolup oturan ýaşulynyň iň kiçi ogluny öýerenine ýaňy kyrk gün bolupdyr. Körpesinden başgasynyň 2-3 çagasy bardy. Şol günleriň birinde goňşy obadan bir atly adam gelip, oba ýagy çozandygy baradaky şum habary getirýär.

Sekiz ogully ýaşuly obanyň gojalary bilen maslahat edip, goňşy oba kömek ugratmalydygy baradaky netijä gelýär we obanyň merdana ýigitlerine goşup, sekiz ogluny hem ýagy çozan oba kömege ugradýar. Ýagy yzyna serpikdirilýär. Urşa gidenler iki-ýeke gelip başlaýar. Emma ýaşulyň ogullarynyň biri hem gaýdyp gelmeýär. Ýaş gelin „Düşen döwletli öýümiň ýedi oglundan ýadygärlik bala çagalary bar, körpe oguldan ýadygär galdyryp bilmedim“ diýip, zar-zar aglar eken. Gelin hem aglapdyr, hem pikir edipdir. Bir günem: "Körpe oguldan ýadygärlik üçin bir tahýa tikip bereýin“ diýip, ýaşmak astyndan gaýyn atasyna ýüzlenipdir. Gelin bu işiň üstünde köp oýlanypdyr. Soňra tahýa üçin tebigatyň ölmez- ýitmez mirasyndan nusga almak üçin, dag- düzleriň güllerini, ot- çöplerini gözden geçiripdir. Ahyry 8 sany bugdaý dānesini alyp 4-sini gara reňke, 2-sini ak we 2-sini sary reňke boýap, olary gelişdirip düzse, ol keşde görnüşini beripdir.

Ine-de, „sekizkeşde“ emele gelýär. Sekiz ogluň keşbi emele geldi diýip hasap eden gelin ak ýol arzuwlap, akgaýma çekip başlaýar. Tahýanyň eteginiň ülnüsini telpekden we depesini okaradan alan gelin başgabyň ýerligini türkmeniň el ketenisinden, işligini nah matadan tutýar. Sekiz keşdäniň yokarsyndan hem aşagyndan ýarym „sekizkeşde“, soňra jähäk çekip, „sünşük“, „üçgyýak“ nagyşlar bilen bezeýär-de, tahýany boldum edýär. Soňra gelip, ony gaýyn atasynyň başyna geýdirýär. Gaýyn atasy tahýany eline alyp, körpe gelniniň ajaýyp işini synlaýar-da:

- Eliňe güller bitsin, neneňsi gözel iş-diýýär. Gelin ýaşmak aşagyndan pyşyrdap:

- Sekiz ogluň bakydyr. Ol gelmedi diýip ýüregiňi agyrtma. Şu tahýada sekiz ogluňam bardyr.

Gaýyn atasy bu sözleri eşidip, bogazy dolup, gataňsy elleri bilen tahýany sypaýar-da:

- Taňryýalkasyn çeper gelnim! Seniň eliň hünäri merdana kowumymyzyň başyny bezär-diýýär.

Halyçylyk sungatynyň köp asyrylyk taryhy bar. Türkmen haly-lary barada ilkinji ýatlamany baryp XIII asyryda italýan syýahatçysy Marko Polo galdyryp gidipdir. Ol öz kitabynda şeýle ýazýar: "Bu ýerde dünýäde iň nepis we owadan halylar dokalýar, şonuň ýaly-da örän gowy gymmatbaha gyzyl hem başga reňkli matalar dokalýar, başga-da köp zatlar dokalýar". Eger-de Marko Polonyň döwründe halylar şeýle ýokary derejä ýeten bolsa, onda haly önümçiliginiň taryhda has irki döwürlerde kök urandygyny çaklamak kyn däl bolsa gerek, çünki haly ussat türkmen gelin-gyzlarynyň köp nesliniň döredijilik zähmetiniň önümidir. Türkmende köp tire-taýpa bolandygy üçin halydaky nagyşlaram dürli-dürlüdür. Mysal üçin, Ahalda dokalýan halylaryň merkezi bölegine „Guşly göl“, „Garly göl“ salynýan halylarydyr. „Garçyn göl“, „Pendi göl“, „Çakmak göl“, „Gýýma göl“ nagyşlary salnan halylar pendy halylarydyr. Daşoguzda, Balkanda dokalýan „Gabsa göl“, „Dyrnak göl“, „Japarbaý göl“, „Pyşbaga“ nagyşlary salnan halylardyr. Lebapda dokalýan merkezi bölegine „Güllü göl“, „Derweze göl“, „Künreli göl“, „Bäş aý beşir“, „Harraty beşir“, „Ýylanly beşir“ nagyşlary salnan halylardyr. Merkezi bölegine „Güllü göl“, „Guşly göl“, „Wazzyk göl“, „Dyrnak göl“, „Towuk göl“ nagyşlary salnan halylar Daşoguz halylarydyr. Ençeme syýahatçylar, sungaty öwrenijiler haly we haly önümleri barada, olardan galan täsirleri barada ajaýyp pikirleri aýdyp geçipdirler. Olar türkmen halylarynyň köptaraplylygy, owadanlygy, berkligi we ykjamlygy taýdan hemme halylaryň seresidigini belläpdirler. XX asyryň başlarynda Türkmenistana gelen sungat öwreniji S.M. Dubin türkmen halylaryny öwrenip ýazan „Orta Aziýanyň gadymy halylary“ atly kitabynda "Türkmen halylary Gündogaryň iň gowy we gadymy halylary" diýip belläpdir.

Haly gölleri diňe bir halyny bezemek bilen çäklenmän, häzirki döwürde ol gelin-gyzlarymyzyň köýnekleriniň ýakalaryna, gonçusuz joraplaryna hem salynýar. Bu nagyş salnan ýakalar we beýleki

el işleri has-da gözəl, owadan, gelşikli bolýar. Türkmen halysynyň gölleri döwletimiziň Tugrasynda, ýaşyl Tugumyzda mukaddes nyşan bolup belentde parlaýar.

Türkmen zenan maşgala uly sarpa goýýar. Olar mähriň, duýgunyň, saçagyň, ojagyň eýesi hasaplanylýar. Maşgalada perzent terbiýesi, edep-görelde görkezmek, öý-ojagyň agzybirligini saklamak aýal maşgalanyň gerdenine düşýär. Şonuň üçin türkmenler öz gelin-gyzlaryny boýdan-başa altyn-kümşe bezäp, gymmatdan-gymmat halat-serpaý ýapyp, öýüniň arzymany hasaplapdyrlar. Şahyryň "Al-ýaşyl geýinip çykar perisi" diýip wasp edişi ýaly, toýlaryň bezegi bolan gelin-gyzlarymyzyň geýýän göze gelimli egin-eşiklerinde biygytýar nazaryň eglenýär. Şol dürli biçiwdäki gelşikli lybaslaryň gaýmadyr keşde, basmadyr köjeme bilen ýetirilen bezegi hem zenan elleriniň hünäridir. Olaryň zehini, yhlasy bilen sünnälenip bejerilen her bir nagyş ünsüni çekýär. Türkmen gelin-gyzlarynyň dürli biçiwdäki egin - eşige islegi artdygyça, olaryň gaýmasynyň hem täze, üýtgeşik nagyşlar bilen bezelmegini höwes edýärler. Bu bolsa dürli-dürli nagyşlaryň döremegini itergi berýär. Ýöne enelerimiziň bukjasynda bize miras galan nagyşlar görkanalygy, nepisligi bilen haýran edýär. „Siňirme“, „tärim gözenek“, „ak gyýak“, „dört kelleli goçak“, „ak gaňyrak“ ýaly nagyşlary gelin-gyzlarymyz egin - eşiklerine, geýimlerine soňky döwürler hatda ýeňsizlerine-de gaýamagy ýoň edipdirler. Bu nagyşlar, köplenç, iki yörelip gaýalsa, „gülýaýdy“, „saryganat“, „aýnagöl“, „bilbil penje“, „han ýumruk“, „kürte goçak“, „tegbent“ ýaly ak nagyşlaryň dürli görnişleri gaýmada dört ýa-da alty yörelse, has gelşikli bolýar. Soňky döwür gelin-gyzlarymyz ýakanyň gaýmada iki yörelenini oňat görýärler. Sebäbi iki yörelenen nagyş hem ýumşak, hemem ýeňil bolýar. Ony biziň howa şertlerimizde, köplenç, geýilýän ştapel, zygyr, ýüpek, nah matalara gaýamagam amatly. Köp yörelip gaýalýan nagyşlar agyr bolansoň, esasan, galyň ýa-da pombarht ýaly sütüklü matalarda ulanylýar. Nagyşlar matanyň reňki bilen sazlaşdyrylsa, has gözəl keşbe girer. Gül ýa düz, ýuka ýa galyň, ýüpek ýa nah matalygyna görä, sapaklaryň inçe-ýogynlygyna, reňkiniň dürlüligine üns bermeli. Egin-eşiğiň owadanlygy saýlanjak nagyşlaryň ululygyna, kiçiligine, syk hem-de nepis salnyşyna hem

bagly. Gülli mata uly nagyşlar salnyp, ol güllerden saýlanyp dursa, gelşikli görüňär. Düz matada bolsa ownuk nagyşlar has gowy görner. Gaýma gaýalanda keşdelenjek matanyň aşagynda bir gat biz mata goýulanda, has ykjam bolýar. Nagyş salynjak ýer ölçenip bellenen-den soň, mataña görä gara ýa-da gyzyl sapak bilen orta keşdäniň ýeri goýulýar. Alaja iki ak ýa-da iki gyzyl çyzygyň arasyndan geçirilýär.

Döwrüň ösmegi bilen gelin-gyzlarymyzyň geýýän köýnekleriniň biçüwi, ýakasynyň açylyşy gün-günden özgerýär. Şu wagtlar ýaşlaryň arasynda „gyýak“, „gülýaýdy“, „şelpe“ görnüşli ýaka açylyşy ýoň boldy. Ýöne türkmen gelin-gyzlarynyň geýimleri nähili ülnüde biçilse-de, olara salynýan nagyşlar, milli nusgalarymyz has gowy. Şol nagyşdyr nusgalar ene - mamalarymyzyň ýürek ýylysyny siňdirip, bize goýan milli mirasydyr.

Gülýaýdy

Türkmen nagyşlary özüniň ajaýyplygy bilen dünýäni haýrana goýýar. Hiç bir döwletiňkä meňzemeýän egin-eşiklerimiziň owadan görünmeginde nagyşlaryň tutýan orny örän uludyr. Türkmen nagyşlary türkmen milliliginiň bir görnüşidir. Şeýle ajaýyplyklary döredýän gelin-gyzlarymyz özleriniň ýürek arzuwlaryny şol nagyşlaryň üsti bilen beýan edipdirler.

Asyrlaryň dowamyndan gözbaşyny alyp gaýdýan türkmen nagyşlarynyň birnäçe görnüşi bardyr. Olardan „kürte goçak“, „guşgözi“, „erikgül“, „guş yzy“, „sekizkeşde“ şeýle-de „gülýaýdy“. Bu nagyşlaryň hersiniň döreýiş ýoly, taryhy bolup, olar biziň günlerimize gelip ýetipdir.

Biziň hemmämize mälim bolan „gülýaýdy“ nagşynyň döreýşi barada rowaýat bar.

Gadym wagtlarda bir owadan şa gyzy bolupdyr. Onuň ajaýyplygy, owadanlygy görenleri haýrana goýýar eken. Günleriň bir günü oňa 2 sany gerçek ýigit aşyk bolupdyr. Olaryň ikisi hem gyz üçin janyny pida etmäge taýýar ekenler. Gyz bularyň haýsysyny saýlagyny bilmän, olaryň önünde şert goýupdyr. Olaryň ikisi göreşip, haýsy ýeňse, gyz şoňa durmuşa çykjakdygyny aýdypdyr. Aşyk gyzyň ugrunda perwana bolan gerçekleriň ikisi hem bir-birini ýeňjek bolup,

kän söweşipdirler. Olar ahyry bir-birini ýeňip bilmän, goça öwrülipdirler. Gyzyň bolsa bulara nebsi agyryp, güle öwrülipdir. Şunluk bilen hem goçuň kellesine meňzäp duran „goçak“ hem-de güle meňzäp duran „gülyády“ nagşlary emele gelipdir.

„Gülyády“ nagşy häzirkä günlerde türkmen ýigitleriniň tahýasynyň depesine salynýar we ajaýyp ýakalarda gaýalýar.

Gültahýa

Öz gözbaşyny asyrlaryň jümmüşinden alyp gaýdýan beýik türkmen halky öz beýik taryhy, maddy hem medeni gymmatlyklary bilen dünýä özüni tanatdy. Gelin-gyzlarymyz dürli nagşlar bilen tahýanyň bezegini ösdürip, olary owadanlap, kämilleşdirip gadymylygyndan müdimi sungat derejesine ýetiripdirler.

Gültahýanyň gül pürkülen ýaly keşdeli keşbi Áýyň, Günüň, Asmanyň, Zeminiň, Älem-jahanyň baky gülmegini, baharyň bakylygyny, ýaşayşyň dowamlylygyny aňladýar. Onuň depesi sekize bölünip, olar gülleriniň baldagyny aňladýar. Gültahýanyň gül-gunçaly keşdeleriniň on ikä bölünmegi bolsa, 1 ýylda 12 aýyň bardygyny we olaryň özboluşly gyzelligini aňladýar. Şol on iki bölegiň öwürmelerine aýjagazlaryň keşbi keşdelenýär. Tahýadaky „Gül“ nagşy türkmen gyzynyň açylmadyk gunça deňelýändigini görkezýär. „Ýylanagyz“ gültahýanyň depesini etegine birikdirýän nagşdyr. Gültahýanyň iň soňky nagşy „Tegbentdir“. Ol „tegelek bent“ diýmegi aňladyp, geljek bela-beteriň önünde bent bolsun, bu tahýany geýen gyzy gözden-dilden gorasyn diýen ýagşy niýet bilen salynýar. „Ýylanagyz“ nagşy ýaman niýetleri serpikdirse, „Ugbent“ nagşy owadanlygyna ünsüni çekýär-de, ýaman niýeti unutdyrýar. Tahýanyň etek gyrasyna goýy ýaşyl ýüpekden jähek salynýar. Tahýa başda ykjam durar ýaly gyrmyzy gyzyl ýüpek işilip, jänegiň gyrasyna ýörmelýär. Gelin-gyzlarymyz „Gyýak“ nagşyny salyp hem gyz tahýalaryny bejeripdirler. Olara „Gyýakly“ tahýa diýlipdir. Tahýanyň keşdelerini we durkuny synlanyňda, ol kümmetleriň we metjitleriň owadan gümmezlerini ýatladýar.

Türkmeniň ajaýyp tahýalary iň bir naýbaşy başgaplarynyň biridir. Taryhçylaryň aýtmagyna görä, irki döwürlerde Merkezi Aziýa sebitlerinde ähli halklar tahýa geýipdirler. Ilkibada biçilende ol

başgaplar gönüburçluk mata alnyp, bir tarapyndan tikilipdir. Ýokarky böleginde bolsa matany jemläp, ýygjamlaşdyrypdyrlar. Soňabaka tahýanyň depe böleginiň biçimi çylşyrymlaşdyrylypdyr. Gadymy däbe görä, hatda gaty könelen tahýany - da başga birine bermek ýa-da zyňmak gadagan hasaplanypdyr. Çünki ol ynsanyň şowluklaryny, gizlin syrlaryny özünde jemleýär diýip pikir edipdirler. Tükmen tahýasy pederlerimiziň nesillerine peşgeş beren iň ajaýyp gymmatlyklarynyň biridir.

4.7. Haltajyk

El işleri salynýan haltajyk – örän gerekli zatlaryň biri. Onda sapaklary, gutusyndaky gaýçyny, iňňe dürtülýän ýassyjagy, dürli tikiňçilik esbaply (içinde galam, hekjagaz, santimetr ölçegli lenta we beýleki zatlar bar bolan) gutujygy saklamak amatly bolýar. Geljekki işde ulanyljak gowuja eplenen matany gaty kagyz daşlyga salyp, şeýle hem kagyzy bu haltajyga salýarlar.

Haltajygy iki bölekden (detaldan) tikýärler. Gaýma görnüşindäki keşdesi haltajygyň ortarasynda ýa-da aşaky böleginde tikilip ýerleşdirilýär. Gaýma göni ýa-da döwür görnüşindäki çyzyklardan (liniýalardan) ybarat bolýar. Çyzyklaryň arasy 5-7 mm bolýar. Öňünden kagyz ýüzünde suratyny çekýärler we sepleri tikmegiň tertibini kesgitleýärler.

Haltajygy keşdesiz, dürli reňkli matadan hem tikip bolýar. Haltajygyň daşky keşbi gelşiklije bolup, ony gyzjagazlar sumkajyga derek ýanlary bilen hem göterip biler. Şeýle sumkajygy gyzy jigileri, ejeleri ýa-da mamalary üçin olar el işlerinde ulanýan esbaplaryny salar ýaly oglanjyklar hem tikip biler. Keşdeli haltajygy tikmek üçin tekiz reňklenen açyk mata, haltajyk-sumkajygy tikmek üçin bolsa, islendik reňkdäki mata saýlanyp alynýar.

Iş üçin gerekli materiallar: 180x250 mm (2 sany detal) ölçegdäki mata, inçe ýüp, hersi 60 sm bolan iki bölek jähek (üç tarly elde örülen jähegi ýa-da örülen ýüpi hem ulanyp bolýar), reňkli sapaklary, reňki boýunça matalar, biçüw we surat üçin kagyz.

Gurallar we esbaplar: çyzygyç, gaýçy, iňňeler, oýmak, santimetrli lenta, iňňebagjyklar, galam.

Taýýarlamagyň tehnologiýasy:

1. 180x250 mm ölçegdäki biçüwleri taýýarlamaly.
2. Biçüwleri matada berkitmeli, matany belgilemeli.
3. Iki sany taýýarlanýan bölegi kesişdirmeli.
4. Her taýýarlanan bölekde inligine gyrasyndan 90 mm aralykdan kömekçi çyzykdan „iňňäni öňe etmek“ tikin bilen tikmeli.
5. Keşdäniň suratyny çekmeli (düzmeli).
6. Suraty belgilemeli.
7. Suraty keşdeläp tikmeli.
8. Iki sany taýýarlanan bölegi biri-birine ýüz tarapyňy öwürüp epleýärler, kesimlerden 10 mm aralykda ýokarky kesimleriň ýanyndaky kömekçi çyzyklara çenli üç tarapyndan köklemeli.
9. Belgilenen cyzyk boýunça „setirjik“ tikin bilen biri-birine tikmeli.
10. Haltajygyň gapdal kesimlerini we aşagyňy „gyraüsti“ tikin bilen aýlap tikmeli.
11. 9 mm uzynlykdaky gapdal kesim ýerlerini hersini 5 mm edip, iki gezek daşyna eplemeli, köklemeli we gyrasyňy basdyрма tikin bilen tikişdirmeli.
12. Haltajygyň ýokarky kesimlerinden 10 mm ölçegde gapdal daşyna tarap eplemeli we ony kömekçi tikin bilen köklemeli .
13. Ýüz tarapyndan belgilenen çyzyk boýunça „setirjik“ tikin bilen tikmeli.
14. Ol sepden bir santimetr daşlykda ýokarlygyna haltajygyň iki tarapyndan belgi geçirmeli. Ýüz tarapyndan „setirjik“ tikin bilen tikmeli. Bu ýer jähekligi ýa-da ýüpi geçirmek üçin ýer bolar.
15. Daşky tikinleri (tikin aralary) reňkli sapaklar bilen ýylan şekillije edip tikişdirmeli ýa-da sapagy spiral (egrem-bugram) görnüşinde ýatyryp tikmeli.
16. Iki sany ýüpi gezekli-gezegine içinden geçirip birikdirýärler . Her ýüpüň ujuny biri-biriniň üstünde 1 sm ölçegde goýmaly we gyraky tikin bilen berkitmeli. Ýüpüň berkidilýän ýerlerini iç tarapa çekmeli. Ikileýin ýüp petleler ol we beýleki tarapyndan bir wagtyň özünde çekdirilende, ýokarky deşik emay bilen çekilýär, ýüpleriň özleri bolsa tutguç (ruçka) ýaly bolýar.

Bu işleriň iň kyny haltajygyň ýokarky bölegini işlemekdir (taýýarlamakdyr). Şonuň üçin bu amallaryň hersini aýratynlykda düşündirmek zerur bolýar. Haltajygyň ýokarky bölegini işlemegiň sadalaşdyrylan görnüşi görkezilýär.

Oýunlar üçin täsin haltajygyň tikilişi we gurnama bilen bezelişi.

Köp asyrlaryň dowamynda türkmen halky halta tikmegi oýlap tapypdyrlar. Sebäbi haltanyň içine dürli azyk önümlerini salyp bolýar. Meselem: haltalaryň dürli görnüşleri bardyr: halta, jadyly halta, süzme halta, aşyk salynýan halta.

Halta, esasanam un, sement, hek, çäge we birnäçe azyk önümleri üçin ulanmak bolýar.

Jadyly halta, esasanam, çagalarda ullakan gyzyklanma döredip bolýar. Jadyly haltanyň içine dürli şekiljikleri salmaly. Mysal üçin: haýwanjyklaryň ýa-da dürli ir-iýmişleriň, miweleriň şekiljiklerini salmaly. Terbiýeçi jadyly şekiljikleriň bardygyny çagalara aýdyp we şol şekiljikleri her bir çaga çekdirip, çeken şekiljikleriniň nämäniň şekilidigini sorap, dürli soraglar bermek bolýar. Mundan başga-da jadyly haltany toýlarda ulanýarlar. Haltajygyň içine iki sany süýji salýarlar we toýa gelen her bir kişä şol haltajygy paýlaýarlar. Jadyly haltanyň içine iki sany süýji salynmagy durmuş gurýan iki ýaş juwanyň süýji ýaly süýjülikde ýaşamaklaryny arzuw edýärler. Jadyly haltany Täze ýylda Aýaz baba getirýär. Çagalar bolsa, Aýaz babanyň sowgat getirjegine uly höwes bilen garaşýarlar. Aýaz baba şol haltajykdan dürli zatlary çagalara paýlaýar. Täze ýylda çagalar üçin sowgat almaklyk diýseň lezzetli bolýar. Diýmek, jadyly haltany dürli ýerlerde ulanmaklyk gyzykly bolýar.

Süzme halta, esasanam, hojalyk işlerinde giňden ulanylýar. Ol irki wagtdan häzirki güne çenli ulanylyp gelinýär. Süzme haltanyň içine gatyk guýulýar we ony bagda üç günläp asyp goýýarlar we gatyk süzülýär hem-de süzme emele gelýär. Süzme haltanyň hojalyk işlerine uly ähmiýeti bar.

Haltajyklaryň dürli-dürli görnüşleri bolup, olaryň çagalar baglaryndaky çagalar üçin hem ähmiýeti uludyr. Çagalar ony oýnawaçlaryny, egin-eşiklerini, gerek zatlaryny saklamak üçin ulanýarlar.

Matadan bejerilen elýaglyk

Elýaglygy sowgatlyk hökmünde ulanmak bolýar. Elýaglygy taýýarlamak üçin dürli reňk, ak hem açyk matalar gerek bolýar.

Elýaglyk üçin hem, el süpürgiç üçin hem nah matalar amatly bolýar. Sebäbi olar ýumşak, suwy özüne çalt siňdiregen bolýar.

Elýaglyklar erkekler we zenanlar üçin aýratyn bolýar. Erkekler üçin elýaglyklarda gül bolmaýar. Özi hem ýagty reňkde bolup, gyralaryndan 1-2 setir çyzyklary geçýär.

Zenanlaryň elýaglygynyň dört çüňkünde-de, ortasynda-da gül bolup bilýär. Gül diňe bir çüňkünde-de bolup bilýär. Eger düz matadan bolup, gülsüz bolaýanda-da, gyzlaryň özi hem häzirki döwürde tikin maşynynda derrew sanjymda nagyşlap, bezäp bilýärler. Ýöne göwnüne ýaran matadan tikseňem bolýar. Iň esasy zat gyralary sapak-supak bolup durmaly däl-de, ykjamja бүрjelen ýa-da basdyrylan bolmaly. Sanjym maşynda gyrasyny gürje sanjym bilen tolkun şekilli etseňem bolýar, soňra sanjymdan gyrasyny ýitije gaýçy bilen kesäýmeli. Her çüňküne güljagaz çekip, nagyşlasaňam owadan gelişýär.

Arassaçylyk düzgünlerini berjaý etmek üçin elýaglyk, el süpürgiç hem zerurdyr, her kimiň ýanynda öz elýaglygy bolmaly.

Işiň gerekli esbaplary: 200/320mm mata bölegi, dürli reňkli sapaklar, ölçegli kagyz, basma kagyz.

Işiň gerekli enjamlary: çyzgyç, gaýçy, galam, ölçeg lentasy, tikin üçin nagyşly suratlar, iňňe.

Taýýarlamagyň yzygiderliligi:

1) Edilmeli işiň nusgasy, alnan ölçegleriň ýazgysy. 160/200mm ölçegdäki görnüşi taýýarlamaly, ýöne 320/200 ölçegden uly bolmaly däl.

2) Matanyň gyralary deň eplenmeli. Ölçeğiň uzyn tarapyndan başlap uşajyk edip depjemeli (çyzygyň üsti bilen).

3) Dyrnagynyň bilen matanyň çyzyklaryny yzarlamaly, çyzyk bolan ýerine matany eplemeli.

4) Matanyň ýüzüne şekil saýlananda okuwçylar şekiliň gurluşyna, ölçegine we şekil ýerleşdirilenden soň matanyň iki gapdalynda, yokarsynda ölçegleriň deňligine üns bermeli.

5) Işın gidişiniň bir böleginde matanyň ýüzüne basma kagyzy goýup, şekili geçirmeli.

6) Suraty yzarlap tikmeli.

7) Matanyň gapdal gyrasyny 10mm epläp, ýüzbe-ýüz çatmaly.

8) Bellenen çyzygyň üsti bilen „setirleýin“ tikin görnüşinde, „arka ýüzleýin“ tikin görnüşinde çatmaly.

9) Görnüşin arka tarapyndan iki gezek geçirmeli (7/10mm). Görnüşin ýüz tarapyna bolsa islän görnüşinde tikmek bolýar.

4.8. Çiş bilen örüm örmek

Çiş bilen örüm örmek el zähmetiniň bir görnüşü bolup durýar. Ýüüpň, üstaşyr örümli sütünjikleriň we üstaşyr bolmadyk örümli sütünjikleriň örülüşi ýaly, örüm örmegiň esasy görnüşleri bilen tanşyp, nusga ýa-da surat boýunça köp dürli önümleri taýýarlap (ýasap, örüp) bolýar.

Örümi ýüň, nah we ýüpek ýüplüklerden örüp bolýar. Esasy gural çişdir. Ol metaldan, agaçdan, plastmassadan, süňkden ýasalan bolup biler. Çişleriň 2-den 6-a çenli belgili ölçegleri bolýar. Çişin belgisi işlenilýän ýerdäki deşiğiň galyňlygyna, ölçegine we onuň uçlugynyň ölçegine bagly bolýar. Çişler ýüplükleriň galyňlygy we sorty boýunça saýlanyp alynýar. Ýüplükler çişin işleýän bölegindäki (uçlugyndaky) deşikden (gözünden) bir ýarym iki esse galyň bolmalydyr.

Örüm örülende çiş sag elde orta barmak bilen tutubrak we ugrukdyrybrak, başam we süýem barmaklar bilen tutulýar.

Çiş bilen örülen önüm görnüşü we ölçegi boýunça dürli halkalardan ybarat bolýar. Örüm tekiz bolar ýaly, ýüplügi bir wagtyň özünde çekdirmeli, halkalary surat boýunça etmeli, olaryň mukdaryna we görnüşine gözegçilik edip durmaly. Eger halkalaryň hasabyny ýöretmeseň we olaryň ölçegine gözegçilik etmeseň, onda önümiň suraty we görnüşü ýoýulýar.

Okuwçylary tanyşdyryp boljak örümiň esasy görnüşleriniň üstünde durup geçeliň.

Birinji halka – örüm başlanýan halkadyr.

Çiş sag elde bolmalydyr. Ýüplügiň ujuny petle edip egmeli we çep eliň başam we süýem barmaklary bilen saklap durmaly. Hal-

kanyň içinden çişň gözünü sokýarlar, ýumakdan gaýdýan ýüplügi tutup alýrlar we ony halkanyň içinden geçirýärler. Soňra ýene bir gezek ýüplügi çişe ildirip alýarlar we täze emele gelen halkanyň içinden geçirýärler. Şunda „howa halkasy“ diýilýän halka emele gelýär. Ýüplügiň ujuny çekdirýärler we ol 1 sm-den uzyn bolmaz ýaly edip gyrkýarlar.

Birnäçe howa halkasy zynjyr ýa-da ýüpjagaz şekili emele getirýär. Şol ýüpjagaz önümleriň köpüsini örmek üçin esas bolup durýar. Howa halkalarynyň mukdary önümiň ölçegine ýa-da halkalaryň hasabyna bagly bolýar. Howa halkalary örülende, olaryň birmeňzeş ölçegde bolmagyna gözegçilik edip durmalydyr.

Üstaşyr bolmadyk örümli sütünjagaz. Gerekli ölçegdäki ýüpjagaz taýýar edilenden soň, öwürüm ýerine ýetirilýär. Zynjyrjygy ýüz tarapyny ýokarlygyna tutup, çep eliň süýem barmagynyň ugruna ýatyrp goýýarlar, ony çep eliň başam barmagy bilen saklap, ýüz tarapyndaky (çişdäki halkany, ýagny öwürüm halkasyny hem hasaplanyňda) çişden üçünji halkanyň içinden geçirilýär. Çiş bilen ýumakdan ýüplügi ildirip alýarlar-da, ony howa halkasynyň içinden geçirilýär. Çişde iki sany halka emele gelýär. Ýene-de çiş bilen ýumakdan ýüplügi ildirip alynýar-da, şol iki halkany örüp baglanýar. Çişde bir sany howa halkasy bolup, ikinji sütünjigi örüp başlamak üçin, çiş indiki howa halkasynyň ortasyna salynýar, ýüplügi ildirip, şol howa halkasynyň işinden çekip geçirilýär. Çişde ýene-de iki sany halka emele gelýär, olar hem örülip berkidilýär. Indiki sütünjikleri hem şeýdip örülýär. Üstaşyr bolmadyk örümli sütünjikler bilen baglanan önüm dykyz we çeýe bolýar.

Üstaşyr örümli sütünjagaz. Üstaşyr örümli sütünjagazlar bilen örülende önüm has ýumşak, owadan bolýar. Bir üstaşyr örümli sütünjagazlar şeýle örülýär: oňbaşçy halka bar bolan çişň uçjagazyna sag tarapdan ýüplük üstünden goýulýar – muňa hem üstünden oklama ýa-da üstlük örüm diýilýär. Şol ýüplükli çiş gyradan üçünji halkanyň içinden geçirilýär. Ýumakdan ýüplügi çişň ujuna ildirip alynýar-da halkany çişň üstüne tarap çekilýär. Şol pursatda çişde iki halka bolup, olaryň arasynda hem üstaşyr atylan ýüplük bolýar. Çiş bilen ýumakdan ýüplük ildirilip alynýar-da, ol çetki halkadan we üste atylan

ýüplükden geçirilýär, çişde iki halka bolýar. Soňra ýene-de ýüplük ildirilip alynýar we ol iki halkanyň içinden geçirilýär. Çişde bolsa bir öňbaşçy halka galýar.

Eger sütünjikleri zynjyrjyk boýunça däl-de, üstaşyr örümli ýa-da üstaşyr örümsiz sütünjiklerden ybaratdyr. Birinji sütünjik üç sany howa halkasy bilen emele gelýär. Öňbaşçy üçünji halkadan üstaşyr örümli sütünjigi örülip başlanýar.

Çiş bilen işlenilende käbir ýörite adalgalary (terminleri) bilmek zerurdyr. Öwrüm halkasy diýlip, örümiň bir hataryndan beýlekisine geçilende çişde duran halka aýdylýar. Çiş bilen örüm örülende hataryň ýa-da zynjyrjygyň ýokarky gyrasy surat boýunça biri-birinden çekilip çykyp duran ýüzük şekillije halkajyklary ýatladýar. Örülýän zadyň örüm edilýän daşky tarapyndaky halkanyň ýarysyna *d a ş k y ý a r y m h a l k a* diýilýär, öryän adam tarapyndan örülýän zadyň içki tarapynda ýatan halkanyň ýarysyna *i ç k i ý a r y m h a l k a* diýilýär. Daşky we içki ýarym halkalar esasy halkany emele getirýärler.

Sütünjik (üstaşyr örümli ýa-da üstaşyr bolmadyk örümli) örülen-den soň, çişde galýan halka *öňbaşçy halka* diýilýär. Ol indiki sütünjigiň ýa-da zynjyrjygyň başlangyjy bolýar.

Käbir önümler örülende olary biraz giňeltmek ýa-da daraltmak, ýagny halkalaryň sanyny köpeltmek ýa-da azaltmak gerek bolýar. Birnäçe halkany goşmak üçin esasy halka üstaşyr örümli ýa-da üstaşyr örümli bolmadyk sütünjigiň birini däl-de, iki-üçüsini örüp birleşdirmeli bolýar. Önümi goşmaça howa halkalarynyň hasabyna giňeldip bolýar, olar üstaşyr örümli ýa-da üstaşyr örümli bolmadyk sütünjikleriň arasyndan örülip birleşdirilýär.

Önümi halkalaryň sanyny azaltmak arkaly daraldyp bolýar: üstaşyr örümli ýa-da üstaşyr örümli bolmadyk sütünjikleri her bir esasy halka däl-de, arasynda goýberip, örüp birleşdirilýär.

Çiş bilen gowy örüm örmegi öwrenmek üçin, görnüşi boýunça howa halkalary birmeňzeş bolan zynjyrjyklary örmekde türgenleşmek zerurdyr. Örülen zynjyrjyklary ýüp hökmünde ulanyp bolýar. Eger uzynlygy, mysal üçin, 25 sm bolan ýüp gerek bolsa, onda ondan üç esse uzyn ýüplük alynýar.

Işe başlamazdan ozal aýagyň ölçegini almaly. Aýagy kagyz sahypasynyň üstünde goýup, dabanyň daşyndan galam bilen çyzyk

çyzýarlar. Şol çyzgy boýunça kagyzy kesip, dabanyň biçüwini alýarlar. Biçüwi jorabyň inini we tutuş önümiň uzynlygyny kesgitlemek üçin örüm wagtynda ulanylýar.

Biçüw bilen deňeşdireniňde, aýagyň galyňlygyna baglylykda örülen jorap 15-20 sm giň (inli) bolmalydyr. Köwşüň oň tarapyň uzynlygy isleg boýunça kesgitlenýär, sebäbi islendik beýleki aýakgap ýaly, açyk we ýapyk görnüşde bolup bilýär.

Alty sany howa halkasyndan ybarat zynjyrlyk örümiň başy bolýar. Zynjyrlyklaryň gyralaryny birikdirip, ýapyk şekilli halka emele getirilýär, ony hem çiş halkanyň merkezinden geçirip, üstaşyr örümli bolmadyk 10 sany sütünjikler bilen daşyndan öryärler. Soňra, her aýlawda 3 – 4 sany sütünjigi goşup, bu galňadylan halkanyň daşyndan öryärler. Wagtal-wagtal örülýän zady biçüwüň üstünde goýup görýärler.

Jorabyň ini biçüwdäki dabanyň giňligine laýyk gelýänçä, oňa halkalary goşup durmaly. Soňra bolsa (biçüwe baglylykda) halka goşmazdan, ýedi-sekiz (ýa-da ondan hem köpräk) hatar örülýär.

Daşyndan önümiň burun bölegi haltajygy ýatladyp duran bolýar. Köwşüň bu böleginiň örümini tamamlap, onuň gapdal taraplaryny we sagyny örmäge başlanýar. Eger şol wagta çenli tegelekleyin örülen bolsa, onda hatarlaýyn, bir hatardan beýlekisine geçip örmeli bolýar. Bu şeýle edilýär: jorabyň - halkajygyň daşyndan $\frac{3}{4}$ bölegini örüp, halkany öwürýärler we sütünjikleri ters tarapyna örüp başlaýarlar.

Biçüwden ugur alyp, dykyz örülýär, sebäbi bu ýerleri gapdal diwarlary bolup durýar. Haçan-da örülen uzynlygy biçüwüň uzynlygyna laýyk bolar welin, iki epläp, ökje berkidilýär. Şeýdileninden soň, örümi tamamlanar. Ýüplügi gyrkman, aýaga sokar ýaly agyz gyrasy boýunça üstaşyr örümli bolmadyk sütünjikler ýa-da balykgulak şeklinde örülip çykylyar. Ikinji taýy hem edil şunuň ýaly edilip örülýär.

4.9. Ýumşak oýnawaçlar

Oýnawaçlar gadymdan gelýän el bilen ýasamanyň sungat derejesindäki bir görnüşidir. Bu sungat biziň durmuşymyzy bezeýär. Oýnawaçlary hemmeler gowy görýär: çagalaram, ulularam. Çagalar üçin oýnawaçlar güýmenjedir. Oýnawaçlar ulularyň çagalyk dünýäsini ýatlamaga jadyly zatdyr.

Oýnawaçlar gadymy Ýegipetde, Gresiýada, Rim imperiýasynda-da gazuw-agtaryş işleri geçirilende tapylypdyr. Gadymy döwürlerde oýnawaçlary ýasaýan kärhanalar ýok wagtynda, çagalar üçin oýnawaçlary ilkinji halk suratkeşleri döredijilikli ýasap, nesilden-nesle geçirip kämilleşdiripdirler. Oýnawaç ýasamakda halk döredijiliginiň bu ugurdaky döpleri şu güne çenli gelip ýetipdir.

Zagorsk muzeýinde geçen asyrlaryň kärhanalarynda ýasalan oýnawaçlar saklanyp galypdyr. Häzirki wagtda oýnawaç öndürýän kärhanalar bar. Olar gadymy kärhanalaryň oýnawaç ýasamakdaky döplerini dowam etdirýärler.

Häzirki döwürde çagalara oýnawaçlary ýasatmak ýaly işleri geçirmek giň gerime eýe bolýar. Sebäbi bular ýaly işler geçirilende, ösüp barýan ýaş nesil zähmet terbiýesini alýar. Tejribede berlişi ýaly, ýasalýan oýnawaçlar çagalara güýmenje bolup, pikirlenişini ösdürýär, gowy duýgulary oýarýar, ylham berýär, çaganyň aňyna täsir edýär. Çaganyň özüniň ýasan oýnawajy onuň zähmetiniň däl, eýsem, döredijiliginiň hem miwesidir. Çaganyň öz zähmetini, döredijiligini, söýgüsini siňdiren oýnawajy çaga üçin aýratyn gadyrly bolýar. Nazigiň ýatlamasyna seredeliň.

Men bir gyzjagazy tanaýardym, onuň örän köp owadan oýnawajy bardy, ýöne oýnawaçlarynyň içinde iň gymmatlysy onuň özüniň matadan ýasan Maýsa atly gurjajygydy.

Maýsa atly gurjagynyň kellesi tegelek gülgüne matadan, burny ilikden, gözleri gara monjuklardan, saçlary bolsa ykjam ýygnalan sary ýün sapakdandy. Gyzjagaz şol gurjagyny örän gowy görýärdi. Onuň bilen gezelenç edýärdi, gürleşýärdi, hüwdüläp ýatyrýardy. Näme üçin Maýsa gyzjagaza şeýle gadyrly?! Sebäbi gyzjagaz ony ýasady, özüniň bar yhlasyny, söýgüsini şol gurjaga siňdiren ýalydy, ýagny ony özi döretdi.

Munuň ýaly mysallary durmuşda köp getirmek mümkin. Her birimiz geçmişe göz aýlasak, çagakak özümiziň plastilin ýa-da kükürt gutujygyndan, arçadan ýasan ýasama oýnawaçlarymyz biz üçin gadyrlydy.

Çagalar ilkinji gezek oýnawaç ýasap başlanlarynda gerekli netije alynmaýar. Işe zähmetsöýerlik, sabyrlylyk, emellilik, iň esasy bolsa

öz edýän işine söýgi talap edilýär. Şular ýaly häsiýetleri özünde jemlemedik çagalar oýnawaç ýasamagy başarman, işi taşlaýar. Emma beýle çagalar az. Köpçülikdäki çagalarda bolsa öz eli bilen oýnawaç ýasamaga bolan söýgi, gyzyklanma has ýokary bolýar. Şeýle çaga ähli kynçylyklary ýeňip, gyrkmagy, reňklemegi, bezemegi, serişdeleriň dürli görnüşlerinden ýerlikli peýdalanyň, işlemegiň düzgünlerini öwrenýärler. Owadan oýnawaçlary ýasamak çagalary özüne çekýär we olara işi anyk ýerine ýetirmäge mejbur edýär.

Çagalaryň durmuşynda ilkinji ýasalan oýnawaç talaba laýyk bolmasa-da, bu esasy zat däl. Oýnawajy çagalaryň öz eli bilen ýasamagy möhümdir.

Çaga oýnawajy nähili ýasamalydygy öwredilse-de, çaga şol oýnawajy ýasanda özünden täzelik döretmäge, bir söz bilen aýdylanda, dörediji hökmünde çykyş etmäge rugsat bermelidir.

Çagalar belli tema boýunça işe başlamankalar, ol barada pikir alyşmaly, tema boýunça çagalar bilen gürrüň geçirmelidir.

Bu barada düşünje bermek çagalara gören, eşiden, synlan zatlaryny ýatlamaga kömek edýär we olaryň ukyplaryny oýarýar. Döredijilikli işlemäge iterýär.

Meselem: Çagalar bagynda Mähri atly gyzygajaz güjüjek oýnawaç ýasamak isläpdir. Emma ol güjügi göz önüne getirip bilmändir. Şonda Mähriniň ejesi howluda günde säher bilen bir garry mamanyň bir „Gara göz“ güjügi bilen gezelenç edýändigini aýdýar. Şondan soň gyzygajaz ir säher bilen daşaryk çykyp güjügi synlapdyr. Gyzygajaz güjügiň suratyny çekip bilipdir we şol güjügiň şekilini kagyndan ýasapdyr. Mähri oýnawajy ýasanda özüçe döredijiligini ulanyň, üýtgeşiklik girizip ýasaýar.

Çaga öz eli bilen zat ýasanda döredijiliginiň, zähmetsöýerliginiň terbiýelenýändigini görýäris. Çaga oýnawajy ýasalandaky tehniki endikleri kämilleşenden soň, esasy ünsi onuň işe döredijilikli çemeleşmesine gönükdirmeli. Çagalaryň özbaşdak döredijilikli işlemegi her çagada dürli-dürlüdür. Käbir çaga döredijilikli özbaşdak işlemäge başlasa, beýleki çaga diňe görenini ýasaýar.

Çagalaryň döredijiligini ösdürmekde halk oýnawaçlary köp peýda getirýär. Halk döredijiliginde oýnawaç çaganyň ünsüni özüne

çekýär. Sebäbi bu gurjak ýa-da oýnawaç hakykata ýakyn, öwüşginli, owadan bolýar. Bu bolsa çaga gözelligi terbiýäni berýär. Eger munuň ýaly oýnawaç iş burçunda saklanylyp goýulsa, çagalar şekil ýasanlarynda ony synlap, ondan nämedir bir zady almaklary mümkin.

Çagada gözellige bolan teňnelik onuň durmuşynyň ilkinji ýyllaryndan başlanýar. Eger çaganyň otagyny owadan gurnamalar, (gurnamalar) owadan tikilen matalar, her hili reňkli oýnawaçlar bilen bezeseň, çaga gözellige öwrenişip, ondan aýrylasy gelmez. Çaga entek kiçijek bolsa-da gözelligi duýýar we oňa ymtylýar. Terbiýeçi bilen ene-atalar çagalaryň owadanlygy tapawutlandyryp bilmek ukybyny kämilleşmeklerine kömek etmelidir.

Terbiýeçi ýumşak oýnawaçlary taýýarlanda, çagalarda zähmete bolan söýgini oýarmak üçin ýönekeýje ýumuşlary tabşyrmalydyr. Meselem: Öňden taýýarlanan balyjagyň şekiline terbiýeçi Jerenjige pagtalary salmagy buýurýar. Şunluk bilen çagalar tehniki hereketleri gowy özleşdirenlerinden soň, olar özleri boýunça dürli-dürli üýtgeşik zatlary ýasap başlaýarlar. Çagalaryň uly şatlygy terbiýeçiniň ýolbaşçylygynda ýasalan oýnawaçlardyr. Her ýylyň dowamynda „Ýylyň terbiýeçisi“ atly bäsleşik geçirilip durulýar. Şol bäsleşige gatnaşýan terbiýeçileriň arasynda elde ýasalan işleriň, oýnawaçlaryň sergisi geçirilýär. Sergi bolsa terbiýeçileriň biri - birinden nusga almagy üçin peýdalydyr.

Dürli oýnawaçlaryň bejeriliş usullary

Çagalar bagynyň özboluşly aýratynlygy bar. Esasan, çagalar bagy dürli oýnawaçlaryň, kitaplaryň köp saklanýan ýeri bolup durýar. Terbiýeçi çagalara ilkinji gelen gününden başlap, çagalar nähili oýnawaçlary ulanmaly we olary nähili saklamagy öwretmelidir. Çagalaryň öz önünde duran borçlarynyň her biri şol oýnamaga berlen oýnawaçlary ýa-da okamaga berlen kitaplary arassa ulanyp bolandan soň, öz ýerinde goýmagydyr hem-de terbiýeçi her bir çagadan oýnawajy ýerinde goýmagy talap etmegi başarmalydyr. Terbiýeçi talap edip dursa, çagalar hökman ony başaryp bilmegi öwrenýärler. Eýýäm şol talap ýaş çagalaryň endigi bolup başlaýar. Şol düzgünleri her bir terbiýeçi çagalara ýerine ýetirdende wagtyň geçmegi bilen

oýnawaçlar, kitaplar köneliþ ýa-da döwlyp bilýär. Şonuň üçin her bir terbiýeçi hem şol oýnawaçlary bejermegi ýa-da kitaplary ýelim bilen ýelimlemegi başarmalydyr hem-de çagalara şolaryň bejeriş usullaryny öwretmegi, şol bejeriş işleri el bilen ýerine ýetirmegi hem başarmalydyr. Şol işleri eliň bilen ýerine ýetirseň hem olar ykjam durýar hem-de köp wagtlap saklap bolýar. El bilen bejerilse, has arassa hem owadan görüňýär.

Köp işleri terbiýeçi çagalaryň önünde ýerine ýetirmegi başarmalydyr. Sebäbi çagalar şol döwürden oýnawaçlaryň ýa-da ýyrtylan kitaplaryň, nähili ýagdaýda öňki derejesine getirilýändigini görýärler. Çagalar şol terbiýeçiniň olary nähili birnäçe işlerine üns bilen seredip oturýarlar, soňra bolsa terbiýeçiniň kömegi bilen oýnawaçlaryň ýa-da ýyrtylan kitaplaryň bejeriş usullaryny öwrenýärler. Çaga öýüne baryp, oýnawaç ýa-da kitap alyp, terbiýeçiniň nädip olary bejerendigini ýadyna salyp, şol usulda-da şony özüçe ýerine ýetirýär. Diýmek, her çaga nirede we haçan nähili-de bir iş görse, ilki bilen şol edilýän işe üns bilen syn edýär, soňra bolsa şony özbaşdak ýerine ýetirjek bolýar. Her dürli oýnawaçlar hem dürli-dürli serişdelerden tikilýär. Geliň, birnäçe bejeriş ýa-da tikiniň tikiliş usullarynyň, düzgünleriniň üstünde durup geçeliň. Birnäçe görnüşli oýnawaçlary sypaldan, ýüpi örüp, biri-birinden geçirip ýa-da dürli matadan tikip, içine pagta goýup ýasaýarlar, tikýärler. Esasan, ýüp bilen işlänimizde, eger ýüpi berk bolmasa, onda ol ýüp ilki bilen üzülip, soňra sökülüp gider. Şonuň üçin ýasan oýnawaçlarymyzy berk ýüp bilen örüp başlamaly. Ören mahalyň ýüpüňi sykrak örmeli. Şonuň ýaly işleri hem çagalara öwretmäge çalyşmalydyr. Ýuka metaldan taýýarlanan oýnawaçlary öňki durkuna getirmek üçin ýagly reňkler bilen reňklemek bolýar.

Agaçdan ýasalan oýnawaçlar beýleki oýnawaçlardan berkräk bolýar. Agaçdan oýnawaç ýasanymyzda örän seresaply bolmalydyr, sebäbi olar diňe çüý hem şrub bilen berkidilip ýasalýar, ýene-de rezinden hem ýasalan birnäçe oýnawaçlar bar. Olaryň, esasan, alan rezini has gowy bolmaly, sebäbi gowy bolmasa, olaryň ýasajak oýnawaçlary emele gelmeýär. Soňra olary täzededen bejermeli bolýar. Bejeriş

usully oýnawaçlary ýasanymyzda, ilki bilen, has ünsli bolmaly hem-de seresaplyk düzgünini ýerine ýetirmelidir.

Papýe-maşe

Papýe-maşe, esasan, bölek kagyzlaryň dürli görnüşlerinden ýasalýan bir şekildir. Papýe-maşe bir taýýar şekiliň üstüne birnäçe dürli görnüşli kagyzlary ýelmemegiň bir görnüşidir. Dürli taýýar şekiller hem kagyzyň gaty görnüşinden ýasalan bolmalydyr. Papýe-maşe ýasamak üçin dürli-dürli kagyrlar, ýelim, gaýçy, boýaglar, palçyk, boýaglaryň dürli çotgalary gerek bolýar. Palçyk ýa-da agaçdan birnäçe şekilleriň ýasalyş usullary: ilki bilen şol ýasajak şekiliniň görnüşini taýýarlap, soňra şony palçykdan ýasajak bolsak, ilki palçygy çalyp, soňra ýaňky guraýança garaşyp, gurandan soňra ýaňky palçygyň ýüzüne kagyz bilen ýelmäp başlaýarys. Soňra gurar ýaly ýerde birnäçe minut durandan soňra, ýaňky palçygy döwüp aýranymyzda, kagyrdan ýasan papýe-maşe şekilimiz emele gelýär. Ýene-de birnäçe görnüşli papýe-maşeden şekiller ýasamak bolýar. Ine, çagalar bu suratda biz gipsden ýasalan birnäçe şekilleri görýäris. Ine, bu suratda birinji kömelek ýasalypdyr, soňra onuň üçin gaty kagyrdan gutujyk ýasap ýerleşdiripdirler, ýaňky gutujygy bolsa 3 gezekde aýrypdyrlar. Diýmek, bu şekiller kagyz bilen, esasan, gips, hek bilen ýasalypdyr.

Çagalar ýene-de biz bu taýda kagyrdan gyrkylp palçyk bilen plastilinden ýasalan şekili görýäris. Bu ýerde bize ýöne armydyň şekilini alyp görkezipdirler, ikinjide armydyň kagyrdan ýelmenen görnüşü, üçünjide ýaňky armydy deň ikä bölüp, gurar ýaly goýupdyrlar, dördünjide gurandan soňra ýaňky şekili biri-birine birikdiripdirler, başınjide ýaňkynyň ýüzüne plastilin ýelmenen görnüşü, altynjyda bolsa plastilinden taýýar bolandan soňra, ýene-de armydyň ýaprajyklaryny plastilinden ýelmäpdirler. Ine, çagalar şular ýaly alty görnüşde biziň bir şekilimiz kagyrdan, plastilinden, palçykdan, gipsden ýasalyandyr.

Her bir papýe-maşe görnüşli işini ýerine ýetirenimizde palçykdan, gipsden, dürli kagyrlardan ýasamaklygyň özüne mahsus bolan usuly, görnüşü bardyr.

Amaly-tejribe iş:

1. Papýe-maşeden dürli görnüşleri ýasamak: kömelek, käşir, hyýar.

2. Arçalaryň oýnawaçlaryny taýýarlamak: kömelek, gök-önümler, ir-iýmişler.

3. Maskalaryň şekillerini ýasamak: tilki, aýy, towşan, möjek.

Kömelek, esasan, material görnüşde alynýar. Arça oýnawaçlary, ir-iýmişler we gök-önümler, ýapraklardan we arçalaryň taýajyklaryndan ýasalýar. Arça oýnawaçlaryny dürli, özüne gelşikli bolan boýaglar bilen hem boýaýarlar. Nikaplaryň (maskalaryň) şekilleri bolsa dürli ertekilerde, oýunlarda geýmek üçin ýasalýar. Bu ýerde biz oýun oýnalanda papýe-maşe üçin alnan materiallary hem-de arçadan alnan we papýe-maşe görnüşde ýasalan oýnawaçlary görýäris.

Çagalar bagynda iş burçy

Oýnawaçlarda bejeriş işlerini geçirmegiň görnüşleri. Çagalar bagynyň iş tertibinde terbiýeçi dürli görnüşli matalardan, agaçlardan, rezinlerden oýnawaçlar ýasap hem-de oýnawaçlaryň üstünde bejeriş işlerini geçirmelidir. Şu iş tertibinde hem çagalar bilen işlemelidir. Birnäçe oýnawaçlar bejerilende terbiýeçiniň ýanynda özüne, çagalara gerek boljak esbaplar bolmalydyr. Bejeriş ýa-da ýasalýş usullaryny geçenimizde, ilki bilen, işlejek otagymyzyň arassaçylygyna seretmeli, ol otag ýagty bolmalydyr. Biz işlänimizde, ilki bilen, özümize laýyk stoluň üstünde işlemeli, çagalar bolsa ýörite öz boýuna laýyk stoluň üstünde işlemelidir. Birnäçe oýnawaçlary ýasap, bejerip bolanymyzdan soňra, olary ýörite şkafta goýmalydyr. Şkaft hem çagalaryň öz boýuna laýyklykda ýasalan bolmaly. Biziň otagymyzda ýerleşýän ähli zatlarymyz çagalaryň eli ýeter ýaly bolmalydyr.

Jemleýji iş: Hepdede bir sapar çagalaryň, terbiýeçiniň elleri bilen ýerine ýetirilen, taýýarlanan işleri barlap, sergi geçirmelidirler. Bu çagalaryň edýän işlerine bolan höwesini artdyrmalydyr.

ÇAGALAR BAGYNDÄ ZÄHMET HOWPSUZLYGYNYŇ UMUMY DÜZGÜNLERI

1. Işi diňe terbiýeçiniň ýolbaşçylygynda ýerine ýetiriň.
2. Işi diňe terbiýeçiniň rugsat bermegi bilen başlaň.
3. Düzüw däl, kütek abzallar bilen işlemäň.
4. Iş wagty gurallary terbiýeçiniň görkezişi ýaly tutuň.
5. Iş ýerinde tertip-düzgüni we arassaçylygy saklaň.
6. Iş wagty ünsli boluň, gürrüň etmäň, başga işe ünsüňizi sowmaň.

Gaýçy bilen işlenilende howpsuzlyk düzgünleri

1. Gaýçynyň ujuny ýokary edip saklamaň.
2. Nurbaty gowşan gaýçy bilen işlemäň.
3. Ýöräp barýarkaňyz gaýçy bilen hiç bir zady gyrkmaň.
4. Gaýçyny açyk ýagdaýda goýmaň.
5. Ýoldaşyňyza gaýçyny ýapyk görnüşde uzadyň, ony ujundan tutup uzatmaň.
6. Gaýçyny partanyň gyrasynda goýmaň.

Ýelim bilen işlenilende howpsuzlyk düzgünleri

1. Ýelimi diňe çotga bilen çalyň.
2. Ýelimiň göze düşmeginden ägä boluň.
3. Ýelim bilen işläp bolanyňyzdan soň, eliňizi sabyn bilen gowy ýuwuň.

Şahsy arassaçylygyň düzgünleri

1. Iş ýerine ýetirilenden soň, eliňizi sabyn bilen ýuwuň.
2. Eliňizi gury we arassa elýaglyga süpüriň.
3. Tejribe işlerine başlamazdan öň, iş egin-eşikleriňizi geyiň.
4. Işi tamamlanyňyzdan soň, iş ýeriňizi tertibe salyň.

Peýdalanylan edebiýatlar

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. „Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr”. Aşgabat: TDNG, 2007.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Eserler ýygındysy. Aşgabat: TDNG, 2007.
3. „Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Mälikgulyýewiç Berdimuhamedow”. Gysgaça terjimehal. Aşgabat: TDNG, 2007.
4. „Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Mälikgulyýewiç Berdimuhamedowyň ýurdy täzeden galkyndyrmak baradaky syýasaty”. Aşgabat: TDNG, 2007.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. „Parahatçylyk, döredijilik progres syýasatynyň dabaralanmagy”. Aşgabat: TDNG, 2007.
6. Türkmenistanyň XX Halk Maslahatynyň resmi namalary, çykyşlar we metbugatdaky seslenmeler. (Mary şäheri, 2007-nji ýylyň mart aýynyň 30-y) Aşgabat: TDNG, 2007.
7. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. „Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary”. Aşgabat : TDNG, 2007.
8. „Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry” Milli maksatnamasy. Aşgabat, 2003.
9. *Jumaýewa O. Çaryýew N.* Zähmet okuwy. I. - Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy. 2010 ý
10. *Jumaýewa O, Çaryýew N.* Zähmet okuwy. II. Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2010 ý
12. *Jumaýewa O, Çaryýew N.* Zähmet okuwy. III. - Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2009 ý.
13. *Myradow B.J.* Başlangyç klaslarda zähmet sapaklary. Türkmenabat - 2000.
14. *O. Jumaýewa we başgalar.* Orta mekdepleriň I-VI synplary üçin zähmet okuwy dersleri boýunça okuw maksatnamasy. - Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2007 ý.
15. *Tursunow J.Ş.* Geljekki mugallymlarda kommunikativ başarnygyň kemala gelmeginde didaktiki oýunlary ulanmak. Mary, 1996, 45 sah.

16. *Атуттов П.Р. и другие.* Связь трудового обучения с основами наук. Москва, «Просвещение», 1988.

17. *Богатеева А.Г.* Аппликация по мотивам народного орнамента в детском саду. Москва, «Просвещение», 1982.

18. *Богатеева А.Г.* Чудесные поделки из бумаги. Москва, «Просвещение», 1992.

19. *Глуценко А.Г.* Трудовое воспитание младших школьников во внеклассной работе. Москва, «Просвещение», 1985.

20. *Калней и другие.* Основы методики трудового и профессионального обучения. (Под ред. В.А.Полякова. Москва, «Просвещение», 1987.

21. *Коньшова Н.М.* Методика трудового обучения с практикумом в учебных мастерских, вып.4.Лепка. Москва, «Просвещение».

22. *Маркова Т.А.* Воспитание трудолюбия у дошкольников. Москва, «Просвещение», 1991.

24. *Рожнев Я.А.* Методика трудового обучения с практикумом в учебных Мастерских. Москва «Просвещение», 1988.

25. *Перевертень Г.И.* Самodelьки из бумаги. Москва, «Просвещение», 1988.

MAZMUNY

Giriş.....	7
IBAP. ÇAGALAR BAGYNDAZÄHMET TERBIYESİNİŇ MAZMUNY.....	11
1. 1. Çagalykdan zähmete bolan söýgini terbiýelemek.....	11
1..2. Çagalarda zähmete we tebigata bolan söýgini terbiýelemek	12
1.3. Zähmetde özbaşdaklygy terbiýelemek.....	18
1.4. Ulularyň zähmeti bilen tanyşlyk.....	22
1.5. Öz-özüne hyzmat etmek.....	24
II. BAP. KAGYZ WE GATY KAGYZ BILEN IŞLEMEK.....	27
2.1.Kagyzyň taryhy	27
2.2.Kagyzyň we gaty kagyzyň taýýarlanylyşy	28
2.3. Kagyzyň we gaty kagyzyň görnüşleri	30
2.4. Kagyzyň süýümlü gurluşy.....	33
2.5. Kagyzyň gaýtadan işlenilişi.....	34
2.6.Kitabyň abatlanylyşy.....	35
2.7.Kagyzdan we gaty kagyzdan ýasalan sowgatlyklar.....	36
2.8. Kagyzyň we gaty kagyzyň işlenilip bejerilişi.....	37
2.9. Tekiz önümleriň reňkli kagyz bilen jäheklenilişi.....	38
2.10. Täze ýyl oýnawaçlarynyň taýýarlanylyşy.....	39
2.11. Hereketlendirilýän oýnawaçlar.....	42
2.12 Döredijilik oýunlary.....	43
2.13. Kagyzdan oýnawaçlaryň eplenip we gyrkylyp ýasalýşy.....	44
III. BAP. DÜRLI SERIŞDELER BILEN IŞLEMEK.....	48
3. 1.Toýun we plastilin bilen işlemek.....	48
3. 2. Simden dürli şekilleriň taýýarlanylyşy.....	52
3. 3. Simden çopantelpengiň we bägüliň taýýarlanylyşy.....	54
3. 4. Tebigy serişdeler bilen işlemek	55
3. 5. Gurnamanyň taryhy.....	72
3. 6. Sypaldan taýýarlanylýan gurnama.....	75
3. 7. Guradylan ösümlüklerden gurnamalaryň taýýarlanylyşy.....	76
IV BAP. DOKMA SENAGATY BARADA UMUMY MAGLUMAT.....	78
4. 1.Matalaryňdürli görnüşleri.....	78
4. 2. Tikinleriň görnüşleri	80

4. 3. Ýorganyň taýýarlanylyşy.....	81
4. 4. Gurjak üçin türkmen köýneginiň biçilişi we tikilişi	82
4. 5. Türkmen milli çabydy.....	84
4. 6. Bezeg nagyşlary	85
4. 7. Haltajyk.....	91
4. 8. Çiş bilen örüm örmek.....	95
4. 9. Ýumşak oýnawaçlar	98
Peýdalanylan edebiýatlar.....	106

*Oguljahan Jumayewa, Akbike Abdyllayewa,
Gurbanjemal Hojамuhammedowa*

ZÄHMET OKUWY BOÝUNÇA TEJRIBELIK

Mugallymçylyk mekdepleri üçin okuw gollanmasy

Redaktor	<i>O. Bäşimowa</i>
Surat redaktory	<i>G. Orazmyradow</i>
Teh. redaktory	<i>O. Nurýagdyýewa</i>
Neşir üçin jogapkär	<i>O. Durdyýewa</i>

Ýygnamaga berildi. 03.11.2010. Çap etmäge rugsat edildi 27.01.2011.
Möçberi 60x90 $\frac{1}{16}$. Ofset kagyzy. Edebi garniturasy. Ofset çap ediliş usuly.
Şertli-çap listi 7,0. Şertli reňkli ottiski 28,38. Hasap-neşir listi 6,35.
Çap listi 7,0. Sargyt №1507. Sany 500.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744004. Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Balkan welaýat çaphanasy.
Balkanabat, Magtymguly şaýoly, kw. 148, j. 1.